

Maródi László

A molekuláris genetikai vizsgálatok jelentősége veleszületett immunhiány betegségeiben

Az első veleszületett immunhiány betegséget, az X-kromoszómához kötött agammaglobulinaemiát 1952-ben Ogden Bruton amerikai katonaeorvos ismerte fel, aki recidiváló, súlyos fertőzésben szenvedő fiúgyermekben a gammaglobulinok teljes hiányát észlelte a fehérje elektroforézis képen. Az első agammaglobulinaemiás beteg esetének leírását több évtizedes kutatómunka követte, amely több mint 200 primer immunhiány-betegség felismeréséhez vezetett.

Az elmúlt 15 évben a molekuláris genetikai diagnosztika fejlődésének köszönhetően több mint 150 primer immunhiány-betegség genetikai hátterét sikerült tisztázni. Az esetek döntő többségében a molekuláris genetikai vizsgálatok segítségével pontos diagnózis állítható fel, és új terápiás módszerként megjelent a génterápia is. A genotípus-fenotípus vizsgálatok és az állatkísérletes modellek révén az immunhiány-betegségek többségében tisztázható a betegség patomechanizmusa, és az érintett génekről átíródó fehérjék funkciója. A nagyléptékű fejlődés ellenére azonban mind a mai napig nem ismert, hogyan vezet, pl. a BTK vagy a WASP gén mutációja X-kromoszómához kötött agammaglobulinaemia illetve Wiskott-Aldrich szindróma kialakulásához. A veleszületett immunhiány-betegségek diagnosztikájában és kezelésében elért eredmények a molekuláris medicina fejlődésének látványos bizonyítékai.

Immundeficienciák

Immundefektusnak vagy immundeficienciának, immunhiányos állapotnak az immunrendszer csökkent, extrém esetben hiányzó működését nevezzük. A defektusok lehetnek primerek, amikor az immunitáshiány az immunrendszer öröklött rendellenességének következménye, amely különböző fertőzések, allergia, autoimmun és daganatos betegségek kialakulására hajlamosít. Immunhiányos állapotra utalhat a krónikus étvágytalanság, az emésztési és felszívódási zavar, az idült hasmenés, a gyakori hőemelkedés és láz, a szomatikus retardáció, a vérzékenység és a súlyos oltási reakció. Legjellemzőbb a visszatérő, súlyos lefolyású, terápiára rosszul reagáló, változó lokalizációjú, gyakran maradványtünetekkel gyógyuló fertőzések kialakulása. Különös figyelmet érdemelnek az oportu-

nista (ritkán előforduló kórokozók által okozott) recidiváló infekciók, az antibiotikum kezelés mellett is szokatlanul elhúzódó lefolyás, vagy az infekciók szövődményeinek szokatlan súlyossága. Az érintett családokban gyakran észlelhető a fertőzésekre való fogékonyság halmozott előfordulása, immundefektus, autoimmun betegség, allergiás hajlam, malignus megbetegedés vagy korai gyermekhalál.

Gyakorlati szempontból a veleszületett immunhiány-betegségek a következő csoportokba sorolhatók: 1. az első viszonylag nagy esetszámú csoportba az antitest deficienciák tartoznak, amelyek recidív alsó és felső légúti fertőzések kialakulására hajlamosítanak; 2. a T-sejt illetve a kombinált immundeficienciákra a szomatikus fejlődés elmaradása, visszatérő hasmenések és opportunist fertőzések jellemzők; 3. a fagocita sejt defektusokra a gennykeltő baktériumok és gombák által okozott nyálkahártya- és invazív fertőzések típusosak.

Immundefektusok	Primer immundefektusok*
Primer immundeficiencia	<ul style="list-style-type: none"> → B-sejt-defektus (64,7%) → T-sejt vagy kombinált immundeficiencia (20,2%) → Phagocytasejt-defektus (8,7%) → Komplementdefektus (3,6%) → Egyéb (2,8%)
Másodlagos immundeficiencia	
Szerzett immundeficiencia	
Átmeneti immundeficiencia	

* *European Society for Immunodeficiency Regiszta adatai alapján*

Molekuláris genetikai vizsgálatok primer immundefektusokban

A primer immunhiány-betegségek klinikailag heterogén kórképek. Az immundeficienciák egy része a típusos klinikai tünetek és a jellegzetes kórokozó spektrum alapján egyértelműen felismerhető. Az esetek nagyobb százalékában azonban a humorális és a celluláris immundeficienciák, valamint a komplement defektusok tünettanában átfedések mutatkoznak. Mindezek miatt a pontos diagnózis megállapításához a részletes anamnézis, a fertőzések etiológiájának, lefolyásának, típusának, lokalizációjának gondos elemzése, az ismételt elvégzett fizikális vizsgálat, a rutin laboratóriumi vizsgálatok, és az in vivo és in vitro immunológiai tesztek sokszor nem elegendők; az egyértelmű diagnózishoz genetikai vizsgálatra is szükség van.

Napjainkban az immundeficienciák molekuláris genetikai kutatásában robbanásszerű fejlődés észlelhető. Egy évtizede még alig néhány immundeficiencia gén volt ismert, napjainkban azonban egyre több immundeficiencia esetén tisztázható a háttérben álló génhiba. Az elmúlt évben 14 különböző, primer immunhiány-betegség genetikai hátterét sikerült tisztázni. A jelenleg ismert, több mint 150 immundeficiencia-gén felismerése hozzájárult a veleszületett és az adaptív immunrendszer fejlődésének és szabályozásának jobb megértéséhez is.

Az immunhiányos állapotok korai felismerésében – bár egy-egy betegség esetében alacsony incidenciájú megbetegedésről van szó – a genetikai szűrővizsgálatoknak óriási jelentősége van. A korai, biztos diagnózis lehetővé teszi a fertőzések kialakulásának megelőzését és korai adekvát immunterápiáját, a genetikai tanácsadást, a hordozóállapot kiszűrését, a prenatalis diagnózist. A PID-ben szenvedő betegek esetén a gén szintű diagnosztika a következők miatt nem nélkülözhető:

1. A molekuláris genetikai vizsgálatok megerősítik a feltételezett diagnózist, ami különösen akkor fontos, ha a laboratóriumi leletek és a klinikai kép a megszokottól eltérő.
2. A genetikai vizsgálatok segítségével fény derülhet az immunreguláció addig még ismeretlen részleteire, és tisztázható az immunhiányos betegség patomechanizmusa.
3. A PID által érintett családokban a terhesség alatti genetikai vizsgálatoknak óriási jelentősége van a családtervezésben.

A leggyakoribb primer immundefektus, a szelektív IgA hiány előfordulási gyakorisága 1:500. De legalább ilyen arányban az immunhiányos betegségek nem kerülnek felismerésre, vagy téves diagnózis születik. A becsült gyakoriság tehát 1:250-ra tehető. Ezen szám adatok is megerősítik, hogy az ilyen betegekre különösen nagy figyelmet kell fordítanunk. Laboratóriumunkban 2003-ig döntően a humorális és a celluláris immunválasz felmérésére alkalmas funkcionális, immunkémiai és biokémiai módszereket alkalmaztunk. A korszerű diagnosztikai feltételek biztosítása szükségessé tették molekuláris genetikai vizsgálómódszerek beállítását is. Évekkel korábban megfogalmazódott az a szakmai igény, hogy Magyarországon legalább egy helyen létre kell hozni immundeficiencia molekuláris genetikai központot. A várakozást követően, 2003-ban tanszékünkön létrejött Molekuláris Genetikai Laboratórium tehát országos igényt elégít ki. A ritka, öröklődő primer immundeficienciában szenvedő betegek és családtagjaik számára laboratóriumunkban a prenatalis genetikai diagnosztika is hozzáférhető, így lehetőségünk van arra is, hogy a családtervezésnél felmerülő fontos kérdésekre választ adjunk.

Az esetek egy részében a genomikus DNS vizsgálata elegendő, hiszen ugyanaz a fenotípus nem egyszer különböző géndefektusok következménye lehet. Ugyanaz a génmutáció sokszor egy családon belül is teljesen eltérő fenotípusos

megjelenést eredményezi. Ezen genotípus-fenotípus megfigyelések további kutatásokra ösztönöznek, elsősorban a környezeti és más genetikai faktorok pontos szerepének tisztázására, és a gének szerkezete és funkciója közötti összefüggések pontosabb megismerésére.

Összefoglalás és konklúzió

Az elmúlt évtizedben a molekuláris genetika területén robbanásszerű fejlődésnek lehettünk szemtanúi, amely számos korábban misztikusnak vélt immunhiánybetegség patomechanizmusának megértéséhez vezetett. A közelmúltban több primer immundeficiencia molekuláris genetikai alapjait sikerült tisztázni, így fény derült a rövid végtagú törpeség, a leukocyta adhézis protein deficiencia és a fokozott radioszenzitivitással társuló súlyos kombinált immundefektus hátterére. Bár a klinikai szintű manifesztációkat nem minden esetben tudjuk egy jól meghatározott molekuláris defektushoz kötni, a klinikai immunológiai megfigyelések és az immunológiai alapkutatások molekuláris szintű eredményeinek folyamatos összevetése mindkét oldal számára gyümölcsöző lehet. A primer immundeficienciák hasznos modellként szolgálhatnak a jövő kutatásaiban az autoimmun vagy az allergiás immunpatomechanizmusú, multifaktoriális betegségek tanulmányozására is.

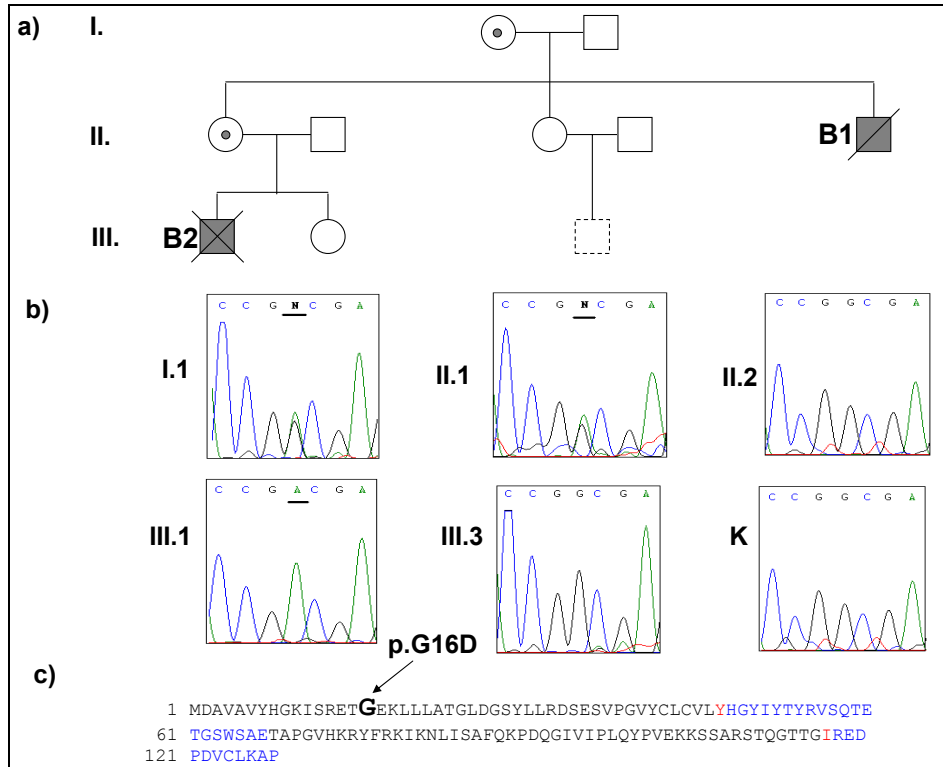
Ha a tünetek hátterében öröklődő betegség lehetősége is felmerül, a családi anamnézis mellett, a családfakészítésnek is az első diagnosztikus lépések között kell szerepelnie (1. ábra). Bár a legtöbb öröklött immundeficiencia genetikai szintű leírására csak a közelmúltban került sor, a családfák és a családtagok anamnézisének pontos elemzése az esetek többségében segít feltérképezni a korábbi generációk érintett családtagjait, akiknek a klinikai tünetei, kórlefolyása a betegével megegyező. A precíz adatgyűjtés, és a távoli rokonok felkutatása időigényes feladat és rendszerint több családlátogatást igényel. A családtagok korábbi zárójelentéseinek, orvosi dokumentációjának áttekintése nélkülözhetetlen a betegségi oknyomozásban.

Az immunológiai alapkutatások és a genetikai szűrővizsgálati módszerek és műszerek fejlődése, az immunrendszer számos betegségének molekuláris szintű megértéséhez vezetett. Az immunbiológia területén egyre bővülő lehetőséget teremtett új terápiás eljárások bevezetésére, nemcsak az immundeficienciák, hanem különböző autoimmun-, gyulladásos-, illetve transzplantációhoz kapcsolódó betegségekben is. Az immundeficienciák molekuláris kutatása területén tapasztalható hatalmas fejlődés ellenére maradtak kihívások. Ezek egyike a mutáns gén korrekciója génmódosított őssejt terápiával. A primer immunhiány betegségekben, a génterápiás próbálkozások kezdeti eredményei biztatónak tűnnek, és remény van arra, hogy a génterápia hamarosan az első vonalbeli terápiás eljárások között szerepeljen.

Appendix
X-kromoszómához kötött lymphoproliferatív betegség:
Családfa és esetismertetés

A kilenc éves fiúgyermeket (B1) nyolc hónapos korában kezelték először kórházban tüdőgyulladás és vérszegénység miatt. Kilenc éves koráig más betegsége nem volt; ekkor torokgyulladás, máj- és lépmeagnagyobbodás, nyirokcsomó duzzanat, légzési elégtelenség, sárgaság miatt igényelt kórházi felvételt. Tízórás ápolás után gyorsan progrediáló májelégtelenség, shock, agyi ödéma és beékelődés következtében exitált. Szérumában az anti-EBV (Epstein-Barr vírus) IgM titer emelkedett volt. A szövettani vizsgálatok a májban, a lépben és a tüdőben diffúz, atípusos lymphocytás és plazmasejtes infiltrációt igazoltak. A beteg unokaöccsének (B2) kórházi felvétele nyolc hónapos korában, kéthetes hurutos panaszok, láz, torokgyulladás, máj- és lépmeagnagyobbodás, kiütések és generalizált nyirokcsomó duzzanat miatt vált szükségessé. Gyors progressziót mutató májelégtelenség és légzési elégtelenség miatt gépi lélegeztetést igényelt, de az intenzív kezelés ellenére a felvételét követő 4. napon exitált. A szövettani vizsgálatok a májban, a csontvelőben és a központi idegrendszer területén diffúz, T- és plazmasejtes infiltrációt igazoltak. A lymphocyt marker vizsgálatok a nyirokcsomókban és a májban a CD8⁺ T lymphocyták dominanciáját és intakt B-sejtes területeket mutattak.

A súlyos klinikai kép és a szövettani vizsgálatok eredménye alapján a *SH2D1A* gén mutációjának lehetősége merült fel. A betegek családtagjainak perifériás vérből genomikus DNS-t izoláltunk és az *SH2D1A* génmutáció vizsgálatát végeztük el. Először a B2 beteg édesanyját (II.1) és anyai nagymamáját (I.1) vizsgáltuk, akik az 1. exon, c.47G>A mutációjára nézve heterozigótának bizonyultak. Ugyanezt a mutációt a B2 beteg nyirokcsomó szövettani blokkjából izolált genomikus DNS-ben is igazoltuk. Bár a B1 beteg mutáció analízis vizsgálatára nem volt lehetőségünk, a klinikai kép, az X-kromoszómához kötött öröklődés és a szövettani eltérések alapján feltételeztük, hogy ő is az unokaöccsében igazolt mutációt hordozta. A család kivizsgálása közben a B2 beteg nagynénje (II.2) várandós lett és a magzati nem meghatározás fiú magzatot (III.3) igazolt. Az édesanya és a magzat a mutációra nézve vad típusúnak bizonyult. A SAP protein p.G16D aminosav cseréhez vezető c.47G>A mutációja XLP betegek között korábban még nem volt ismert, ezért a mutáns fehérje patogenetikai szerepének igazolására további vizsgálatokat végeztünk, amelyek igazolták, hogy az általunk talált mutáció a betegség genetikai oka volt.

1. ábra

X-kromoszómához kötött lymphoproliferatív betegségben szenvedő beteg családfája és a család molekuláris genetikai vizsgálatának eredményei. *a)* Szürke négyzetek, fiú betegek fatális infekciós mononucleosissal; áthúzás, meghalt betegek; szaggatott négyzet, fiúmagzat; B, beteg. *b)* A genomiális DNS szekvenálás eredményeit jelző elektroferogramokon a *SAP* gén 1. exonján a B2 (III.1) beteg esetén c.47G>A mutációt látunk és a vad típusú szekvenciát a kontrollnál (K); a mutáció helyét aláhúzással jelöltük. Az elektroferogramok az anyai nagymama (I.1) és az édesanya (II.1) esetén heterozigóta állapotot, az édesanya testvérében (II.2) és a fiúmagzatban (III.3) vad típust mutatnak. *c)* A *SAP* proteín aminosav szekvenciája (fekete-kék váltakozó színek, exonok; piros betű: átfedő aminosav). A mutáció helyét nyíllal jelöltük.*

* A szerző köszönetet mond munkatársainak (Erdős Melindának, Alapi Krisztinának, Török Olgának, Balogh Istvánnak, Tóth Beátának, Csorba Gabriellának, Csomor Juditnak és Sümegi Jánosnak), akik a tanulmány összeállításában segítségére voltak.

Polónyi István

A hazai felsőoktatási felvétel néhány tendenciája

Ebben az írásban a hazai felsőoktatási intézményekbe történő felvétel néhány jellemzőjét és tendenciáját igyekszünk felvillantani. Az itt bemutatott tanulmány egy nagyobb elemzésből ad ízelítőt. Az alapul szolgáló elemzés a 2002–2007 közötti évekre terjed ki, s ezen évek felsőoktatási felvételi adatbázisára épül.¹ Tanulságai egyáltalán nem közömbösek, különösen a vidéki felsőoktatási intézmények, így a Debreceni Egyetem számára sem.

Bevezetés

A felsőoktatási keresletet és kínálatot befolyásoló aktuális tényezők

A felsőoktatási felvételi rendszer a 2000-es évek óta jelentős változásokon ment át. A 90-es évek elején, a 93-as felsőoktatási törvény alapján a felsőoktatási felvétel követelményeinek megállapítása meghatározóan a felsőoktatási intézmény hatáskörében volt.² Ezt az intézményi hatáskört a 2000-es évek elejétől egyre ha-

- 1 Az adatbázis feldolgozásában segítségemre volt Földvári Péter kollégám, akinek ezúton mondok köszönetet.
- 2 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról
83. § (1) Felsőoktatási intézménybe
a) alapképzésre érettségi bizonyítvánnyal, illetőleg azzal egyenértékű középiskolai végzettséget tanúsító bizonyítvánnyal, továbbá felsőoktatási intézményben szerzett oklevéllel;...
(2) A felsőoktatási intézmény a felvételt az (1) bekezdésben meghatározott feltételeken túl további követelményhez, különösen az érettségi minősítéséhez, munkaviszonyhoz, meghatározott munkakör betöltéséhez, meghatározott időtartamú szakmai gyakorlathoz, végzettséghez kötheti. A felsőoktatási intézmény e követelményeket legalább két évvel a bevezetésük előtt nyilvánosságra hozza.
(6) A felsőoktatási intézmények a felvételi vizsgát tett, illetőleg a felvett jelentkezők névsorát és eredményeit az intézményben, a szokásos módon közzéteszik.
(7) A felvételi vizsgák megszervezése és lebonyolítása a felsőoktatási intézmények feladata. A felsőoktatási intézmények a felvételi vizsgákat vagy azok egyes részeit közösen is megszervezhetik. Amennyiben erre lehetőség van, szervezeten gondoskodnak a fel nem vett jelentkezők más intézménybe való átirányításáról. A felvételi eljárás általános szabályait a Tanács állásfoglalása alapján a Kormány rendeletben állapítja meg.

tározottabb központi szabályozás szűkítette, s az intézményi felvételin elért eredmény mellett egyre inkább szerepet kapott a hozott pontszám, az érettségi eredménye, a középiskolai teljesítmény, s egyéb szabályozott többletpontszámok (nyelvvizsga, AIFSZ szakképzés, kiemelkedő sporteredmények stb.).

A 2005. évi felsőoktatási törvény hatálybalépését követően a felvételi vizsga megszűnt, s helyébe a hozott pontszámok (a középiskolai eredmények, az érettségi eredménye valamint a többletpontszámok – emelt szintű érettségéért, nyelvvizsgákért, felsőfokú szakképzettségért, sporteredményekért, illetve 2007-től a hátrányos helyzetért) léptek. Az igazán radikális változás 2007-től következik be, amikor a felsőoktatási törvényben meghatározott voucher elv érvényesül, azaz az államilag finanszírozott helyeket az intézményi kapacitás és a magas pontszámú (vonal feletti) hallgatók választása alapján osztják el.³

A felsőoktatási továbbtanulásra való jelentkezést és továbbtanulást számos tényező befolyásolja. Ezek közül itt csak azokat a tényezőket érintjük, amelyek intézményi és irányítási – lényegében az oktatáspolitikai – oldalról alakítják a felsőoktatásba való törekvéseket. A felsőoktatási továbbtanulás keresletét és kínálatát az oktatáspolitikai oldalról meghatározó tényezőket az alábbiakban lehet összefoglalni:

a) A kínálatot befolyásoló tényezők:

- Jelentősen formálja a kínálatot a kétszintű képzés bevezetése, amely radikálisan átalakította a képzés vertikális szerkezetét, de egyben átalakította a korábbi intézményi szerkezetet is, hiszen a bolognai képzés bevezetésével megszűnik a főiskolák és egyetemek között a képzési különbség az alapképzésben (de esetenként a mesterképzésben is). Az átállásnak van egy időleges, de jelentős hatása: nevezetesen az, hogy az egyetemek a mesterképzés beindulása előtt (finanszírozási okokból) rákényszerülnek az alapképzési kapacitásuk kibővítésére. (A mesterképzés beindulása, és felfutása után valószínűleg csökkenni fog az egyetemek alapképzési kínálata.)

3 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról

42. § (1) Alapképzésre történő felvétel feltétele az érettségi vizsga sikeres teljesítése.

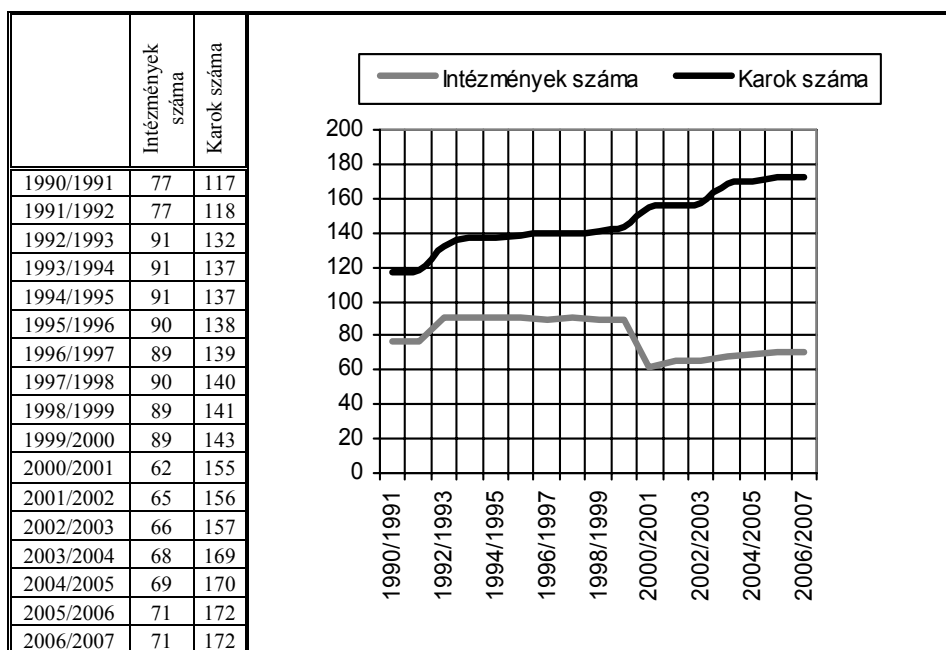
(3) Az alapképzésre történő felvételre benyújtott jelentkezési kérelmeket – a (4) bekezdésben meghatározott kivétellel – az egyes képzési területekre meghatározott egységes felvételi követelmények alapján, képzési áganként, szakonként kell rangsorba állítani. A felvételi feltételeket teljesítők felvételi kérelmét a felvételi rangsorban elért helyük alapján kell teljesíteni, oly módon, hogy a felvételi rangsorban előbb állók kérelmét kell az általuk megadott intézményi rangsor szerint teljesíteni.

(4) A felsőoktatási intézmény a tanulmányokhoz szükséges különleges képesség vagy a megszerzhető szakképzettséggel betölthető munkakör sajátosságai miatt szakmai alkalmassági, illetőleg gyakorlati vizsgát jogosult tartani, amennyiben e képességekről az érettségi vizsga keretében nem vagy nem megfelelő módon lehet meggyőződni. Ha a felsőoktatási intézmény gyakorlati vizsgát tart, akkor a felvételi jelentkezéseket a vizsga figyelembevételével rangsorolja.

- Jelentősen befolyásolja a felsőoktatási kínálatot az intézmények számának (pontosabban a kapacitásnövekedést leginkább befolyásoló karok számának) növekedése.

1. ábra.

A felsőoktatási intézmények és karok számának alakulása

b) A keresletet befolyásoló tényezők:

- A kétszintű képzés több szempontból is hatással van a felsőoktatás iránti keresletre. Az egyik jól kitapintható hatás, hogy miután a főiskolák és az egyetemek azonos képzéseket kínálnak, a tanulók inkább az egyetemeket igyekeznek választani.
- A kétszintű képzés radikálisan átalakítja a továbbképzés, a második diplomaszerezés rendszerét is (a mesterképzés kiszorítja a szakirányú továbbképzéseket egyes területeken), s ezzel időlegesen jelentősen befolyásolja (a mesterképzés megjelenéséig) az ide jelentkezők számát.
- A keresletet befolyásolja a tandíj megjelenése. A tandíj nyilvánvalóan csökkenti a felsőoktatási keresletet. (Zárójelben fontos hozzátenni, hogy a tandíj miatti jelentkezéscsökkenés elsősorban amiatt következik be, hogy a tanulónak megnövekszik a pénzügyi kockázata. Ez nem jelenti a hátrányos helyzetű jelentkezők kiszorulását, ha átlátható, s a hátrányos helyze-

tüeket hatékonyan segíteni képes hallgatói támogatási és hitelrendszerek működnek. Ennek a problémának a részletesebb elemzése túlnyúlik ennek az írásnak a keretein, bár néhány elemére még visszatérünk.)

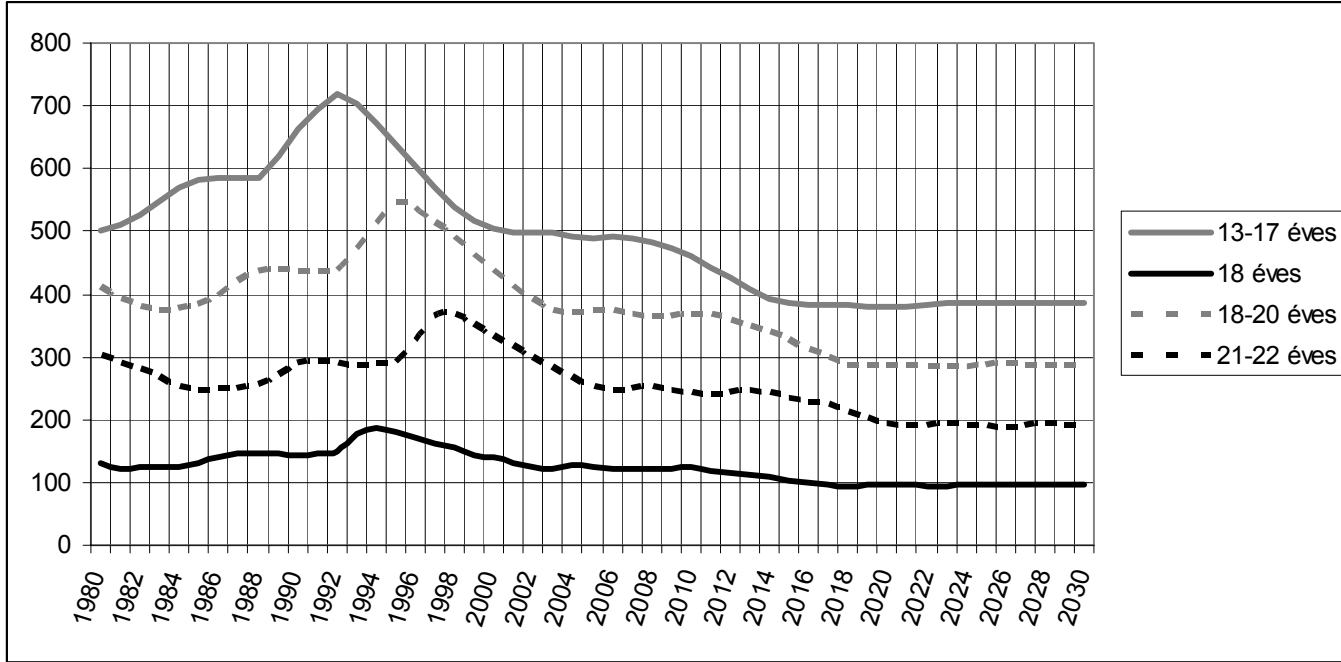
- A keresletet befolyásolja az államilag finanszírozott helyek számának alakulása. Az államilag finanszírozott (illetve a tandíj bevezetése nyomán helyesebben államilag támogatott) helyek száma a kétszintű képzés bevezetése nyomán átstrukturálódott, majd 2007-ben csökkent is.

1. táblázat.

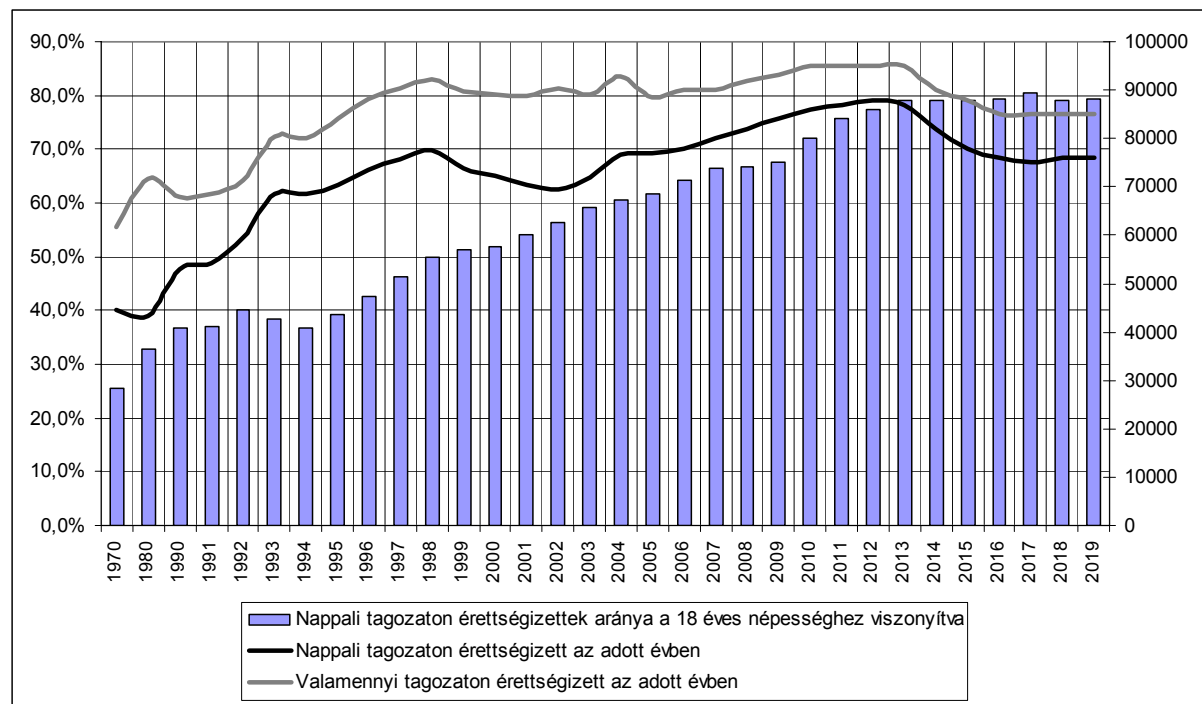
*Az államilag támogatott felvehető létszám
(az adott évre vonatkozó kormányrendeletek alapján)*

Év	Nappali tagozatos	Esti, levelező, távoktatási tagozatos	Összesen	Összesből			Osztatlan
				Egyetemi	Főiskolai	AIFSZ	
1997	42 000	11 000	53 000				
1998	42 000	9 000	51 000				
1999	42 000	9 000	51 000			1 000	
2000	43 500	9 000	52 500			2 500	
2001	48 000	7 000	55 000	20 000	31 000	4 000	
2002	50 500	8 000	58 500	20 500	33 500	4 500	
2003	54 000	8 000	62 000	21 500	35 000	5 500	
2004	54 000	8 000	62 000	20 500	33 500	8 000	
2005	54 000	8 000	62 000	18 000	34 000	10 000	
				BSC	MSC	FSZ	
2006	54 500	7 500	62 000	45 000	–	12 500	34 00
2007	50 400	Max 5 600	56 000	39 450	300	12 500	3 250

- A keresletet befolyásolják a demográfiai folyamatok is. Ezeknek a hatása azonban később várható. A felsőoktatás szempontjából elsősorban figyelembe vehető korosztályok száma 2010 körül kezd érdemben csökkenni.
- Ugyanakkor a demográfiai folyamatok nem közvetlenül hatnak a felsőoktatásra, hanem a középiskolai érettségi közbeiktatásával. Ennek nyomán előfordulhat olyan jelenség, ami jelenleg nálunk tapasztalható, hogy miközben stagnál a 18 éves korosztály létszáma, azonközben növekszik az érettségizettek száma a középiskolai oktatás expanziója nyomán.

2. ábra. A felsőoktatás szempontjából releváns korosztályok létszámának várható alakulása⁶

3. ábra. Az érettségizettek számának várható alakulása

A felsőoktatásba jelentkezők száma

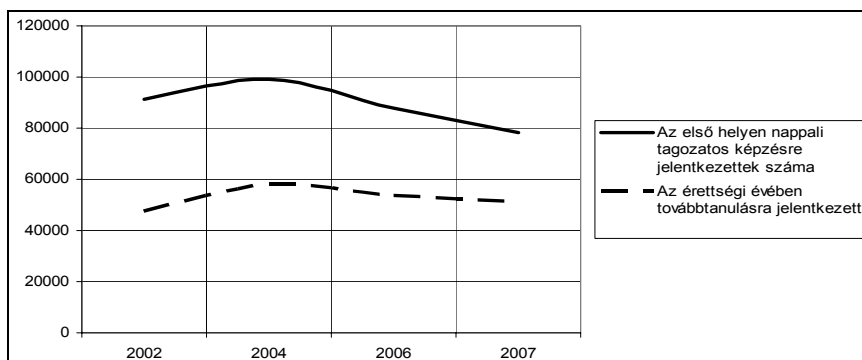
A felsőoktatásba jelentkezők száma 2004 és 2007 között közel 60 ezer fővel csökkent.

2. táblázat. A felsőoktatásba jelentkezők számának alakulása 2002–2007

Fő	2002	2004	2006	2007
Összes jelentkező	164 475	167 314	132 545	108 857
Ebből első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezett	91 282	99 007	87 999	78 285
Első helyen részidős képzésre jelentkezett	73 193	68 307	44 546	30 572

A csökkenés nagyobbik része, majdnem 40 ezer a részidős képzésbe jelentkezők számának mérséklődéséből adódik. Ennek a csökkenésnek a kétszintű képzés bevezetése az egyik oka. A második diplomaszerezésre jelentkezők valószínűleg elhalasztották, elhalasztják továbbtanulási törekvéseiket addig, amíg a mesterképzések be nem indulnak.

Az első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők száma 2004 és 2007 között mintegy 21 ezer fővel (21%-kal) csökkent. Ez a csökkenés valószínűleg a bevezetőben említett keresletmérséklő tényezők miatt (a tandíj bevezetése, az államilag finanszírozott hallgatólétszám csökkenése) következett be. Az, hogy ez a csökkenés mennyire érintette a hátrányos helyzetű, de tehetséges tanulókat, nehezen becsülhető meg. Amennyiben a felsőoktatási hallgatók támogatási rendszere átlátható, s a felsőoktatásba törekvő fiatalok számára világosak a támogatási és hallgatói hitelviszonyok, akkor a tandíj bevezetése nem feltétlenül okozza ezen tanulói rétegek elriadását. Sokkal inkább várható azon tanulók keresletének mérséklődése, illetve akik számára a felsőoktatási tanulmányok kevésbé fontosak, vagy akiknek korábbi gyenge tanulmányi teljesítménye miatt a továbbtanulás kockázata nagyobb. (Ezt bizonyos mértékben igazolja, hogy az első helyen nappali tagozatra jelentkezők száma jobban csökkent, mint az érettségi évében továbbtanulásra jelentkezők száma.)

4. ábra. Az első helyen nappali tagozatra jelentkezők és a felvételi évében érettségizettek száma

A hátrányos helyzetűek bekerülésének előmozdítása

A 2005. évi felsőoktatási törvény felhatalmazást adott a kormánynak, hogy előnyben részesítési szabályokat állapítson meg egyes hátrányos helyzetű felvételizők számára.⁶ A felsőoktatási felvételtől szóló jogszabály⁷ 2007-től teszi lehetővé a hátrányos helyzetű és a fogyatékos jelentkezők részére többletpontszám adását.⁸

Az összes jelentkezőből valamivel több mint 8 ezer, (7,4%) kapott előnyben részesítési pontszámot, az összes felvettnek pedig 7,6%-a.

3. táblázat. Az előnyben részesített jelentkezők és felvettek száma és aránya

	Létszám	%
Összes jelentkező	108 857	
Ebből előnyben részesítési pontot kapott	8 053	7,4%
Első helyen nappali tagozatra jelentkezett	78 285	
Ebből előnyben részesítési pontot kapott	5 863	7,5%
Első helyen részidős képzésre jelentkezett	30 572	
Ebből előnyben részesítési pontot kapott	2 190	7,2%
Összes felvett	80 335	
Ebből előnyben részesítési pontot kapott	6 113	7,6%

6 A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény 39. § (7) szerint „A Kormány előnyben részesítési követelményt állapíthat meg. a) hátrányos helyzetű hallgatói csoport, b) gyermekük gondozása céljából fizetés nélküli szabadságon lévők, terhességi-gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási segélyben, gyermeknevelési támogatásban vagy gyermekgondozási díjban részesülők, c) fogyatékossgal élő jelentkezők csoportjához tartozók részére azzal, hogy az előnyben részesítés kizárólag az előnyben részesítés alapjául szolgáló körülménnyel összefüggésben biztosítható, és nem vezethet alap- és mesterképzésben az oklevél által tanúsított szakképzettség, illetve felsőfokú szakképzésben a bizonyítvány által tanúsított szakképesítés megszerzéséhez szükséges alapvető tanulmányi követelmények alóli felmentéshez.

7 237/2006. (XI. 27.) Korm. Rendelet a felsőoktatási intézmények felvételi eljárásairól

8 21. § (1) A hátrányos helyzetű jelentkező minden jelentkezési helyén 4 többletpontra jogosult.

(2) További 4 pontra jogosult az a hátrányos helyzetű jelentkező, akinek törvényes felügyeletét ellátó szülője, illetve szülei – az iskolai felvételi körzet megállapításával összefüggésben a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény szerint vezetett nyilvántartás alapján készült statisztikai adatszolgáltatás, a gyermeket, tanulót megillető szolgáltatás megállapításához a szülő nyilatkozata szerint – legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be, fejezték be sikeresen, vagy az a jelentkező, akit tartós nevelésbe vettek.

(3) A fogyatékossgal élő jelentkező minden jelentkezési helyén 8 többletpontra jogosult.

(4) Az a jelentkező, aki a jelentkezési határidő és a felvételi döntés közötti időszakban gyermeke gondozása céljából fizetés nélküli szabadságon lévő, terhességi-gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási segélyben, gyermeknevelési támogatásban vagy gyermekgondozási díjban részesül, 8 többletpontra jogosult.

A jogszabály 2007. évi módosítása a 2008-tól érvényes felvételik során a 480 pontos rendszert vezeti be, amelyben az előnyben részesítés céljából adható fenti pontok 25 illetve 50 pontra emelkednek.

A nappali tagozatra felvett hallgatók 7,7%-a, a részidős képzésre felvett hallgatóknak pedig 7,4%-a jutott előnyben részesítési ponthoz.

A nappali tagozatra felvett előnyben részesítettek az összes nappali tagozatra felvett hallgató 7,7%-át teszik ki, s ezen hallgatók 87%-a került államilag támogatott helyre. A részidős képzés esetében ugyanezen arányok 7,4% és 38% .

4. táblázat. A felvettek között az előnyben részesítettek aránya

Összes nappali tagozatra felvett	55 444	
Ebből előnyben részesítési pontot kapott	4 261	7,7%
Az előnyben részesítettek közül államilag támogatott helyre bejutott	3 718	87%
Összes részidős képzésre felvett	24 891	
Ebből előnyben részesítési pontot kapott	1 852	7,4%
Az előnyben részesítettek közül államilag támogatott helyre bejutott	710	38%

Az előnyben részesítés bevezetése rendkívül fontos lépés volt a hazai felsőoktatási felvételi rendszer fejlesztésében, mert megteremtette a hátrányos helyzetű tanulók bejutása előmozdításának a lehetőségét.

Más oldalról azt is hangsúlyozni kell, hogy ez a fajta előnyhöz juttatás aligha lehet ennek a kérdésnek a hosszabb távú megoldása, legfeljebb csak ideiglenesen fogadható el. Nyilvánvalóan sérti az igazságosságot, s jól érzékelhetően kellemtelen a kedvezményezettek számára is. Ráadásul a többletpontszám a bejutást alig segíti, hiszen mint látjuk, 2007-ben a többletpontszámokkal a felsőoktatásba jutott előnyben részesített tanulók száma alig haladta meg a 6000 főt, azaz nem érte el az összes felvett 8%-át. És akkor még nem beszéltünk a bennmaradásról, amit nyilvánvalóan nem mozdít elő a többletpontszám, különösen úgy nem, hogy a felvettek közel 30%-a költségtérítéssel jutott be. A hátrányos helyzetű fiatalok felsőoktatásba történő bejutásának előmozdítására a hosszú távon megvalósítandó megoldás egy olyan előkészítő iskolarendszer lehet, amely számukra megteremti a bejutás és a bennmaradás szellemi alapjait.⁹

A felvett hallgatók állandó lakhelye szerinti megoszlásának jellemzői

A felvett hallgatók eloszlását vizsgálva állandó lakóhelyük szerint viszonylag kicsi, de jelentőségében nem elhanyagolható elmozdulást tapasztalhatunk 2002 és 2007 között. A budapesti állandó lakhellyel rendelkező tanulók száma az el-

9 Lásd erről: *Polónyi István*: Fejlesztő főiskola, avagy egy hiányzó láncszem a hazai felsőoktatásban? – megjelenés alatt Új Pedagógiai Szemle

múlt öt évben nagyjából stagnált, ugyanakkor a nem fővárosi állandó lakhellyel rendelkező nappali tagozatra felvett tanulók száma 2004 óta majdnem 10%-kal csökkent.

5. táblázat. Az adott évben nappali tagozatra felvett hallgatók megoszlása vidéki és fővárosi állandó lakhely szerint

	2002	2004	2006	2007
Vidéki	45 977	48 716	48 431	44 971
Budapesti	10 391	11 002	10 235	10 473
Vidéki	82%	82%	83%	81%
Budapesti	18%	18%	17%	19%
Vidéki (2002-höz viszonyítva)		106%	105%	98%
Budapesti (2002-höz viszonyítva)		106%	98%	101%

Az adatok tanúsága szerint leginkább a vidéki állandó lakhelyű tanulók vidéki felsőoktatási intézménybe (azon belül is az ottani államilag támogatott helyekre) történő bekerülése csökkent.

6. táblázat. Az adott évben nappali tagozatra felvett hallgatók megoszlása vidéki és fővárosi állandó lakhely, bekerülési hely és támogatott helyek szerint

	2002	2004	2006	2007
Vidékiből államilag támogatott nappali tagozatos budapesti férőhelyre felvett	11 969	13 272	13 331	13 311
Vidékiből költségtérítéses nappali tagozatos budapesti férőhelyre felvett	1 991	2 262	2 673	2 444
Vidékiből államilag támogatott nappali tagozatos vidéki férőhelyre felvett	28 164	29 988	28 804	23 106
Vidékiből költségtérítéses nappali tagozatos vidéki férőhelyre felvett	3 853	3 194	3 623	6 110
Budapestiből államilag támogatott nappali tagozatos budapesti férőhelyre felvett	6 369	6 942	5 961	6 116
Budapestiből költségtérítéses nappali tagozatos budapesti férőhelyre felvett	1 851	2 208	2 454	2 384
Budapestiből államilag támogatott nappali tagozatos vidéki férőhelyre felvett	1 540	1 427	1 416	1 129
Budapestiből költségtérítéses nappali tagozatos vidéki férőhelyre felvett	631	425	404	844

A fenti tendenciákat strukturáltabban mutatja, ha megvizsgáljuk, hogy a felvett hallgatók vidéki vagy budapesti telephelyű intézménybe illetve azon belül egyetemi karra vagy főiskolára, illetve egyetemen főiskolai karra kerültek-e felvételre. A Budapestre felvett hallgatók száma 2004 óta nagyjából állandó, ugyanak-

kor a vidéki telephelyű felsőoktatási intézménybe felvételre került hallgatók száma ugyanezen időszak alatt mintegy 10%-kal csökkent.

7. táblázat. Az adott évben nappali tagozatra felvett hallgatók megoszlása a felsőoktatási intézmény telephelye szerint

	2002	2004	2006	2007
Nappali tagozatra Budapestre felvett	22 180	24 684	24 419	24 255
Nappali tagozatra vidékre felvett	34 188	35 034	34 247	31 189
Nappali tagozatra Budapestre felvett	39%	41%	42%	44%
Nappali tagozatra vidékre felvett	61%	59%	58%	56%
Nappali tagozatra Budapestre felvett		111%	110%	109%
Nappali tagozatra vidékre felvett		102%	100%	91%

8. táblázat. Az első helyen jelentkezők és a nappali tagozatra felvett megoszlása intézménytípus szerint

	2004	2006	2007
Első helyen főiskolára vagy főiskolai karra jelentkezett	29 122	35 116	32 168
Első helyen egyetemi karra jelentkezett	69 885	52 800	46 117
Egyetemi karra nappali tagozatra felvett	29 519	31 385	30 419
Főiskolára vagy főiskolai karra nappali tagozatra felvett	30 484	27 281	25 025
Egyetemi karra áll. támogatott helyre nappali tagozatra felvett	26 501	26 432	24 904
Főiskolára vagy főiskolai karra áll. támogatott helyre nappali tagozatra felvett	25 323	23 320	18 771

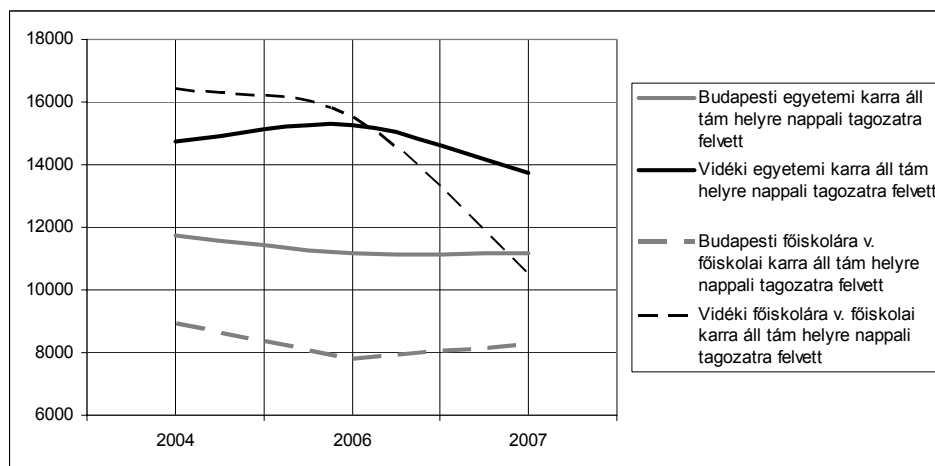
Az elsőhelyi jelentkezések egyértelműen a főiskolák és főiskolai karok népszerűségvesztését mutatják. Nyilvánvalóan ennek is következménye az, hogy közben az egyetemi karokra felvetté száma nagyjából stagnált 2004 és 2007 között, ugyanakkor a főiskolára felvetté száma csökkent.

Az államilag támogatott helyek megoszlásában is hasonló tendenciát látunk: az államilag támogatott felvételi létszám csökkenése az egyetemi karok esetében lényegesen kisebb volt, mint a főiskolai karok esetében.

Ha az államilag támogatott helyek megoszlását Budapest–vidék és egyetem–főiskola osztatban is megnézzük, egyértelműen látszik, hogy a legnagyobb létszámvesztéséget a vidéki főiskolák szenvedték el.

9. táblázat. A nappali tagozatra államilag támogatott helyre felvettek megoszlása intézménytípus és telephely szerint

	2004	2006	2007
Budapesti egyetemi karra államilag támogatott helyre nappali tagozatra felvett	11 747	11 189	11 183
Vidéki egyetemi karra államilag támogatott helyre nappali tagozatra felvett	14 754	15 243	13 721
Budapesti főiskolára v. főiskolai karra államilag támogatott helyre nappali tagozatra felvett	8 900	7 787	8 268
Vidéki főiskolára v. főiskolai karra államilag támogatott helyre nappali tagozatra felvett	16 423	15 533	10 503

5. ábra. A nappali tagozatra államilag támogatott helyre felvettek megoszlása intézménytípus és telephely szerint

Szembevetendő tehát a vidéki felsőoktatás térvesztése. Lényegében a felsőoktatásba felvett létszám mérséklődése a vidéki felsőoktatási intézmények felvett létszámát csökkentette. Ez a csökkenés az államilag támogatott felvett létszámot érintette (amit a költségterítéses helyek számának növekedése nem pótolta). Fontos azonban hozzátenni, hogy ez a térvesztés a jobban teljesítő tanulók választásai nyomán alakult ki. Amennyiben elfogadjuk, hogy a tanulók választásai a minőséget és a munkaerő-piaci igényeket követik, akkor ez a súlypontváltás a minőség és a gazdaság igényeinek megfelelő elmozdulás.

Az egyetemek beiskolázási tendenciái intézményenként

Az egyetemek beiskolázási tendenciáját vizsgálva 2006–2007 között egyértelműen látszik, hogy a fővárosi intézmények többségének esetében (a két egyházi egyetem kivételével) növekedett a nappali tagozatra felvett létszám, és ugyanezen egyetemek esetében (az ELTE-t és a Zrínyit is kivéve) az államilag finanszírozott létszám is.

A legnagyobb növekedés a nappali tagozatos hallgatók számát illetően a Zrínyin, az államilag finanszírozott létszámot illetően a Budapesti Műszaki Egyetemen következett be.

10. táblázat. A felvett, a nappali tagozatra felvett és az államilag finanszírozott helyre felvett hallgatólétszám alakulása az egyetemek esetében

	2007/2006	2007/2006	2007/2006
	Összes felvett	Nappali tagozatra felvett	Államilag finanszírozott képzésre felvett
BCE	86%	105%	112%
BME	107%	110%	116%
ELTE	95%	101%	99%
KRE	87%	84%	80%
PPKE	89%	94%	86%
SE	92%	103%	111%
ZMNE	113%	122%	83%
DE	94%	102%	95%
KE	66%	75%	65%
ME	87%	91%	85%
NYME	73%	81%	57%
PE/VE	84%	86%	75%
PTE	83%	94%	83%
SZE	79%	92%	88%
SZIE	92%	109%	93%
SZTE	85%	100%	90%

A vidéki egyetemek esetében három (a Debreceni, a Szent István és a Szegedi Tudományegyetem) kivételével mindegyikben csökkent a nappali tagozatra felvett létszám, ugyanakkor az államilag finanszírozott létszám kivétel nélkül mindegyik vidéki egyetemen csökkent. A legnagyobb veszteséget a Nyugat-Magyarországi és a Kaposvári Egyetem szenvedte el.

A főiskolák beiskolázási tendenciái intézményenként

A főiskolák 2006–2007 közötti beiskolázási tendenciáját vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a fővárosi főiskolák többsége esetében (a Gábor Dénes, a Wesley János főiskolák és az IBS kivételével) növekedett a nappali tagozatra felvett létszám, és ugyanezen főiskolák esetében (a Rendőrtisztit is kivéve) az államilag finanszírozott létszám is.

Ugyanakkor a vidéki főiskolák esetében egy (a Kodolányi Főiskola) kivételével mindegyikben csökkent a felvett összes hallgató létszáma, a nappali létszám és az államilag finanszírozott létszám is. A legnagyobb veszteséget a Tessedik Főiskola mellett a bajai, a gyöngyösi, a szolnoki és a tatabányai főiskolák szenvedték el.

Az első helyi jelentkezések száma is csökkent majd minden főiskolán – a gyöngyösit, a kalocsait, az IBS-t és a Wesleyt kivéve.

Alapképzés – felsőfokú szakképzés

A felsőfokú szakképzésre felvett hallgatók száma 2004–2007 között mérsékelten növekedett, amely növekedés a főiskolai karokon következett be.

11. táblázat. A felsőfokú szakképzésre felvett hallgatók megoszlása az intézmények jellege és telephelye szerint

	2004	2006	2007
Nappali tagozatos FSZ-re felvett egyetemi karon	1041	1339	1195
Nappali tagozatos FSZ-re felvett főiskolai karon	3283	3455	3488
Államilag támogatott nappali tagozatos FSZ-re felvett egyetemi karon	1026	1320	1183
Ebből			
Budapesten	64	0	0
Vidéken	962	1320	1183
Államilag támogatott nappali tagozatos FSZ-re felvett főiskolai karon	3170	3403	3435
Ebből			
Budapesten	1644	1452	1336
Vidéken	1526	1951	2099

A felsőfokú szakképzésre államilag támogatott helyre felvett hallgatók száma az egyetemi karokon csökkent 2007-ben – ezen belül a budapesti egyetemi karokon nulla, tehát 2006-ban és 2007-ben nincs ilyen hallgató budapesti székhelyű egyetemi karon.

Az államilag támogatott helyre felsőfokú szakképzésre felvett hallgatók száma a vidéki főiskolákon növekedett, míg a budapesti főiskolákon csökkent.

Ha az alapképzésre felvett hallgatók hasonló megoszlásait vizsgáljuk, némi eltérést tapasztalunk.

12. táblázat. Az alapképzésre felvett hallgatók megoszlása az intézmények jellege és telephelye szerint

	2004	2006	2007
Nappali tagozatos alapképzésre felvett egyetemi karon	27 505	29 200	24 973
Nappali tagozatos alapképzésre felvett főiskolai karon	27 101	23 764	21 351
Államilag támogatott nappali tagozatos alapképzésre felvett egyetemi karon	24 684	24 464	20 458
Ebből			
Budapesten	11 188	10 809	9 408
Vidéken	13 496	13 655	11 050
Államilag támogatott nappali tagozatos alapképzésre felvett főiskolai karon	22 085	19 883	15 198
Ebből			
Budapesten	7 256	6 335	6 892
Vidéken	14 829	13 548	8 306

Az alapképzésre felvett hallgatók száma mind Budapesten, mind vidéken csökkent, ezen belül vidéken jelentősebben. Az államilag finanszírozott helyre felvett hallgatók eloszlását az intézmények jellege és telephelye szerint elemezve jól látható, hogy a vidéki főiskolai karokra felvett hallgatók száma csökkent a leginkább.

Az alapképzésre és a felsőfokú szakképzésre államilag finanszírozott helyre felvett hallgatók számát együtt vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy míg a budapesti főiskolai karokon az államilag támogatott alapképzésre felvett hallgatók száma nagyjából stagnál, addig a vidéki egyetemi karokon mérsékelten, a budapesti egyetemi karokon nagyobb mértékben, a vidéki főiskolai karokon pedig igen jelentősen csökkent. Ugyanakkor az államilag finanszírozott felsőfokú szakképzésre felvett hallgatók száma legjobban a vidéki főiskolai karokon növekedett, s mind a budapesti főiskolai, mind a vidéki egyetemi karokon csökkent, a budapesti egyetemi karokon pedig lényegében nulla.

Azt állapíthatjuk tehát meg, hogy a vidéki főiskolai karokon a képzés súlypontja – nyilván kényszerűségből – egyre inkább áthelyeződik a felsőfokú szakképzés felé.

A felsőoktatási intézmények regionalitása

A felvételi adatbázis lehetőséget ad arra is, hogy az egyes felsőoktatási intézményekbe jelentkező, és az oda felvett tanulók állandó lakhelyének területi eloszlásait elemezzük, azaz azt vizsgáljuk, hogy az egyes intézményeknek mekkora a regionalitása – (ha ez alatt a fogalom alatt azt értjük, hogy egy-egy intézménybe

jelentkezők, illetve az oda felvettek állandó lakhelye vagy középiskolájának telephelye mekkora hányadban esik egybe a felsőoktatási intézmény telephelyével). Más oldalról vizsgálhatjuk a regionalitást más megközelítésben is, nevezetesen azt, hogy egy-egy megyében állandó lakos továbbtanulók mely megyékbe jelentkeznek továbbtanulásra, illetve mely megyékbe veszik fel őket. (Ez utóbbival itt most nem foglalkozunk.)

Elöljáróban érdemes röviden átgondolni, hogy mely tényezők is befolyásolják a felsőoktatás, illetve a továbbtanulási törekvések regionalitását.

Az egyik meghatározó tényező az, hogy a felsőoktatási intézményeknek milyen a térbeli eloszlása.

2007-ben Magyarországon valamennyi megyében, összesen 38 településen volt felsőoktatási intézményi kar (nem számítva a kizárólag teológiai képzést folytató intézményeket). Ha a 2007-ben nappali tagozatra felvett hallgatólétszámot tekinthetjük a hazai felsőoktatás kapacitás-megoszlásának egyfajta mérőszámaként, akkor ez alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a hazai felsőoktatási kapacitás valamivel több mint kétharmada négy városban: Budapesten, Szegeden, Pécsen és Debrecenben található.

Ha az egyes megyék felsőoktatási kapacitását az ott lakó népességhez, vagy az ott lakó 20–29 éves népességhez viszonyítottan vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatási kapacitással legjobban ellátott megyék Budapest, Csongrád, Baranya, Hajdú-Bihar és Győr-Sopron. Legkisebb a felsőoktatási kapacitása Nógrád, Békés, Zala, Tolna és Komárom megyéknek. A régiók felsőoktatási kapacitása valamivel egyenletesebb, bár a magasan vezető Közép-Magyarországi régió 1000 lakosra vetített kapacitása mintegy háromszor akkora, mint a legkisebb kapacitással bíró Észak-Magyarországi régióé.

További meghatározó tényező a regionalitás szempontjából a felsőoktatási programok térbeli eloszlása. A képzési területek kínálatát vizsgálva megállapítható, hogy a gazdaságtudományi, a társadalomtudományi és a bölcsész tudományi képzési területekhez tartozó programoknak a legnagyobb a területi kínálata, mondhatni „területi lefedettsége”. A legkisebb pedig a művészeti az orvosi és egészség tudományi, a jogi és igazgatási, a sporttudományi és a művészetközvetítési képzési területekhez tartozó programok esetében.

Összefügg a továbbtanulás regionalitása a középiskolák eloszlásával is. És végül a továbbtanulás regionalitása nyilvánvalóan összefügg a továbbtanulni szándékozók anyagi helyzetével is. A szegényebb tanulók valószínűleg kevésbé engedhetik meg maguknak a távolabbi helyen történő továbbtanulást, annak jelentősebb anyagi terhe miatt, így ők inkább a szűkebb régiójukban igyekeznek továbbtanulási lehetőséget találni.

A hely szűkössége miatt itt most nem mutatjuk be a hazai felsőoktatás teljes regionalitási vizsgálatát, csak néhány megállapítást emelünk ki a jelentkezők regionalitásával kapcsolatban. Ha az egyetemi karok nappali tagozatra jelentkezőinek állandó lakhely szerinti rekrutációját vizsgáljuk, akkor azt állapíthatjuk

meg, hogy a leginkább regionális a Debreceni Egyetem (NK, AJK, HPFK, AVK, MFK, ill. GYTK karai) és a Miskolci Egyetem (MAK, GTK, CTFK és MFK karai) – azaz ezen karok jelentkezői kerülnek ki legmagasabb arányban az intézményt befoglaló és az azzal szomszédos megyékből –, (93%-ban vagy afelett). Ugyanakkor a leginkább túlnyúlik a beiskolázásuk a saját megyéjük és annak szomszédjain a ZMNE-KHK, a ZMNE-BKMK, a NYME-EMK, a BCE-ETK, a SZE-ZMI, a BCE-KIK, és a SZTE-ZFK egyetemi karoknak, – (ezek mind 40% alatt vannak a saját és szomszéd megyékből kikerülő jelentkezők arányát tekintve).

2006 és 2007 között a regionalitása (tehát a saját és szomszédos megyékben lakó jelentkezők aránya) leginkább a PTE-AJK-nak, a ME-BBZI-nek, a SZTE-GYTK-nak, a NYME-MEK-nek csökkent, legjobban pedig a KRE-TFK, a SZE-ESZI, a BME-GTK, a BCE-KIK, a PPKE-ITK valamint a KRE-AJK esetében növekedett.

A különböző egyetemek azonos tudományterületi karainak rekrutációját elemezve hasonló tendenciákat tapasztalhatunk.

A közgazdasági karok esetében – mint várható – a BCE-KTK és BCE-GTK esetében a legkisebb a regionalitás, azaz ezen karok esetében nyúlik leginkább túl a jelentkezők rekrutációja a saját régió. (Jelentkezőik mintegy fele kerül ki a saját és a szomszédos megyékből). Minden budapesti közgazdasági kar rekrutációjára igaz, hogy kevésbé regionális, mint a vidékieké. A leginkább regionális a ME-GTK és a DE-KTK, mindkettőnél meghaladja a 90%-ot a saját és a szomszédos megyékből jelentkezők aránya.

13. táblázat. A közgazdasági karok első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezőinek megoszlása állandó lakhely szerint

	Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezettek közül az intézmény székhelyének megyéjében állandó lakosok aránya		Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezettek közül az intézmény székhelyének és annak szomszéd megyéiben állandó lakosok aránya	
	2006	2007	2006	2007
BCE-KTK	31%	34%	44%	48%
BCE-GTK	34%	37%	49%	51%
BME-GTK	36%	42%	50%	60%
PTE-KTK	48%	50%	76%	76%
NYME-KTK	44%	46%	76%	77%
SZE-JGK	43%	49%	79%	81%
VE-GTK	35%	35%	83%	85%
SZIE-GTK	36%	38%	87%	87%
SZTE-GTK	48%	48%	90%	88%
KE-GTK	62%	47%	92%	89%
DE-KTK	51%	59%	96%	92%
ME-GTK	71%	80%	92%	94%

14. táblázat. A jogi karok első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezőinek megoszlása állandó lakhely szerint

	Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének megyéjében állandó lakosok aránya		Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének és annak szomszéd megyéiben állandó lakosok aránya	
	2006	2007	2006	2007
ELTE-AJK	35%	38%	51%	51%
PPKE-JAK	35%	38%	52%	56%
PTE-AJK	38%	33%	68%	60%
KRE-AJK	45%	41%	59%	67%
SZE-JGK	43%	49%	79%	81%
SZTE-AJK	38%	37%	78%	81%
ME-AJK	60%	62%	91%	87%
DE-ÁJK	42%	44%	94%	96%

A jogi karok rekrutációs jellemzői lényegében hasonlóak a közgazdaságiakkal. Itt is a debreceni és a miskolci karnak legnagyobb a regionalitása. Az ELTE jogi karán itt 50% körüli a saját és szomszédos megyékből kikerülő jelentkezők aránya. Talán annyiban tér el a közgazdasági karoktól a tendencia, hogy itt a pécsi jogi kar beemelődik a pestiek közé. Az is szembevetendő, hogy 2006 és 2007 között annyi lényeges változás történt a regionalitásban, hogy a KRE és a PTE helyet cserélt: a PTE AJK regionalitása csökkent, a KRE-AJK-é pedig nőtt.

A bölcsész tudományi karok esetében is azt találjuk, hogy a budapesti egyetemi karok rekrutációja kevésbé regionális. Itt is a miskolci és a debreceni karok rekrutációja a leginkább regionális. Itt is igaz az, hogy a pécsi bölcsészkar beemelődik a pesti karok közé. De itt a szegedire is igaz ez a megállapítás.

15. táblázat. A bölcsész tudományi karok első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezőinek megoszlása állandó lakhely szerint

	Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének megyéjében állandó lakosok aránya		Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének és annak szomszéd megyéiben állandó lakosok aránya	
	2006	2007	2006	2007
ELTEBTK	41%	39%	56%	55%
PTEBTK	33%	34%	63%	61%
KREBTK	42%	41%	63%	63%
SZTEBTK	33%	34%	74%	74%
PPKEBTK	18%	22%	71%	76%
MEBTK	76%	68%	89%	85%
DE-BTK	38%	41%	92%	89%

A természettudományi és az informatikai karok rekrutációja nagyon hasonló képet mutat egymáshoz képest. Mindkét karcsoporthoz esetében a BME regionalitása a legkisebb, és a Debreceni egyetem karainak a legnagyobb. (Lényegében mindkét debreceni kar jelentkezőinek 90%-a a saját és a szomszédos megyékből kerül ki).

16. táblázat. Az informatikai karok első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezőinek megoszlása állandó lakhely szerint

	Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének megyéjében állandó lakosok aránya		Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének és annak szomszéd megyéiben állandó lakosok aránya	
	2006	2007	2006	2007
BME-VIK	30%	28%	44%	43%
ELTEIK	30%	36%	46%	53%
PPKEITK	34%	40%	60%	68%
VEMIK	32%	33%	79%	83%
DE-IK	43%	46%	91%	91%

17. táblázat. A természettudományi karok első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezőinek megoszlása állandó lakhely szerint

	Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének megyéjében állandó lakosok aránya		Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének és annak szomszéd megyéiben állandó lakosok aránya	
	2006	2007	2006	2007
BME-TTK	31%	32%	49%	47%
ELTETTK	38%	39%	56%	57%
PTETTK	41%	38%	75%	72%
SZTETTK	35%	35%	74%	77%
DE-TTK	38%	38%	91%	91%

Az orvosi és gyógyszerész karok esetében is a debreceni egyetem karainak legnagyobb a regionalitása.

18. táblázat. Az orvosi és gyógyszerész karok első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezőinek megoszlása állandó lakhely szerint

	Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének megyéjében állandó lakosok aránya		Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének és annak szomszéd megyéiben állandó lakosok aránya	
	2006	2007	2006	2007
SE-FOK	36%	34%	51%	46%
SZIE-AOTK	29%	28%	46%	47%
SE-AOK	35%	36%	51%	51%
PTE-AOK	32%	32%	54%	58%
SZTE-AOK	32%	29%	71%	67%
DE-FOK	30%	38%	87%	86%
DE-ÁOK	32%	30%	88%	88%
SE-GYTK	27%	25%	41%	41%
SZTE-GYTK	23%	17%	61%	55%
DE-GYTK	32%	36%	95%	94%

Ugyanezt tapasztaljuk az agrár karoknál is. Azaz a budapesti karok regionalitása a legkisebb, és a debreceni egyetem karaié a legnagyobb.

19. táblázat. Az agrár karok első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezőinek megoszlása állandó lakhely szerint

	Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének megyéjében állandó lakosok aránya		Az adott intézménybe első helyen nappali tagozatos képzésre jelentkezők közül az intézmény székhelyének és annak szomszéd megyéiben állandó lakosok aránya	
	2006	2007	2006	2007
BCE-KERTK	30%	37%	49%	52%
BCE-TÁJK	33%	34%	50%	53%
VEGMK	25%	23%	64%	59%
NYMEMEK	40%	46%	74%	68%
KEATK	30%	34%	70%	77%
DE-MTK	44%	39%	90%	90%
DE-AVK	57%	57%	96%	97%

Az intézmények és a karok regionalitása rendkívül fontos oktatáspolitikai és gazdasáspolitikai tényező, mivel alapvetően azt mutatja meg, hogy egy-egy intézmény mennyiben vesz részt az őt befogadó régió szakemberképzésében. Az

intézmény regionalitása meghatározóan befolyásolja (befolyásolnia kellene) az intézményi stratégia formálását is.

Befejezés helyett

A felsőoktatás működésének, a képzésnek és a felvételi rendszernek a változásai viszonylag jelentős átalakulásokat eredményeztek az elmúlt években a felsőoktatási jelentkezésekben, és a felsőoktatásba történő bejutásban is.

Az egyik legszembetűnőbb tendencia a vidéki felsőoktatás 2007-es térvesztése. Lényegében a felsőoktatásba felvett létszám mérséklődése a vidéki felsőoktatási intézmények felvett létszámát csökkentette. Ez a csökkenés az államilag támogatott felvett létszámot érintette – (amit a költségtérítéssel helyek számának növekedése nem pótol).

A felsőfokú szakképzésre felvett hallgatók száma 2004–2007 között mérsékelten növekedett, amely növekedés a főiskolai karokon következett be. Ezen belül a vidéki főiskolai karokon a képzés súlypontja – nyilván kényszerűségből – egyre inkább áthelyeződik a felsőfokú szakképzés felé. Mint jeleztük, ezek a változások alapvetően a jobban teljesítő tanulók választásai nyomán alakultak ki.

Középtávon – a mesterképzés felfutását követően – a felsőoktatási felvétel tendenciái némileg módosulni fognak, mivel az egyetemek alapképzési kínálata valószínűleg csökkenni fog, aminek nyomán a főiskolák helyzete némileg javulni fog. Ugyanakkor hosszabb távon a demográfiai okokból a felsőoktatás iránti ifjúsági kereslet csökkenni fog, ami az intézményeket egyre inkább a felnőttek képzése, tovább és átképzése felé fogja fordítani.

A felsőoktatási felvétel 2002–2007 közötti tendenciáit a regionalitás és a továbbtanulás regionális irányai szempontjából vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a hazai felsőoktatásban egyfajta koncentráció figyelhető meg. A legnagyobb felsőoktatási városok részesedése a jelentkezésekben és a továbbtanulásban növekedett 2004 és 2007 között. Növekszik a főváros és a nagy vidéki egyetemi városokat befoglaló régiók súlya, ugyanakkor csökken a vidéki főiskolák népszerűsége, részvétele.

Kustár Zoltán

Hibátlan-e a Biblia szövege?

Adalékok a héber nyelvű Ószövetség hagyományozásának történetéhez

A Biblia évének rendezvénysorozata remélhetőleg nemcsak az egyházi, hanem a tudományos élet érdeklődését is a Szentírás felé irányítja. Mi ez a könyv, amelyet annyi ember fogad el élete zsinórmértékének, s amely a szekularizálódó európai kultúrának is az egyik legfontosabb szellemi forrása? Egyeseknek Isteni kijelentés, másoknak csak emberi irodalmi alkotás.

Az egyház sokszor és sok helyen szintén csak ebben a kettős alternatívában tudott gondolkodni, és iktatta ki az utóbbi nézetet az előző védelmében. Ám a reformátorok, Luther Márton és Kálvin János szerint hamis ez a szembeállítás. Mert az Isten szavát a Bibliában igenis emberi írás tartalmazza. Minden történeti pontatlansága, természettudományi korhoz kötöttsége, vagy itt-ott fellelhető belső ellentmondásai ellenére is ott van benne az Örök Ige, Isten különleges önkijelentése. Luther Márton egy szép hasonlattal fejezi ki ezt a kettősséget. A Biblia a betlehemi jászol, s mint ilyen közönséges emberi alkotás: fából van, meg szegekből, s tele az állatok etetésére szolgáló szénával. De a széna között ott fekszik a gyermek Jézus: ez az isteni Ige. Az emberi szó és a kézzel írt betű nem mindenestül Isten ígéje, hanem csak hordozza annak üzenetét.

E megközelítésnek messzemenő hermeneutikai következményei vannak a számunkra, ami az egyházon belül is jogalapot kínál a Biblia kritikai, adott esetben szövegkritikai vizsgálatára. Mert így tekintve az üzenet lehet örök és tévedhetetlen, míg a szó és a betű, s a Bibliának nevezett könyv szavai lehetnek nagyon is emberiek. Nem Isten tévedhetetlen diktátumai, hanem az emberi kultúra adott szintjén megértett és megfogalmazott köntöse Isten akaratának. A betű nem szent. A betű tévedhet és maga is sérülhet. A betűk lecserélhetők. Csak a Gondolat örök.

Ugyanezt a meggyőződést tükrözi azonban – már jóval a reformáció előtt is – a korai zsidó hagyomány. Jelen tanulmány a héber bibliai kéziratok margószéli megjegyzéseinek egyik fontos csoportján, az ún. *ketív – qeré'* rendszeren szeretné ezt szemléltetni.

I. A rendszer előzményei

Az ószövetségi iratok kanonizálása Kr. u. 100 körül a palesztinai Jamniában zajlott le. A levert függetlenségi háború és a jeruzsálemi központi szentély megsemmisülése után a szellemi megmaradásáért küzdő zsidóság a gazdag vallási irodalmi hagyományból kiválogatta azokat az iratokat, amelyeket ettől kezdve hite zsinórmértékéül elfogadott. E kánonalkotás egyben a bibliai könyvek szövegállományának rögzítésére is kiterjedt. Az egyes bibliai könyvek addig ugyanis több, egymástól többé-kevésbé eltérő változatban forogtak közkézen. A jamniai írástudók azonban már csak azt az egyetlen szövegváltozatot fogadták el mértékadónak, amelyet a papi és rabbinikus körök már korábban is hivatalosnak tekintettek, s ezért Palesztinában már addig is a legelterjedtebbnek számítottak. Sémi szokásoknak megfelelően a zsidóság ekkor még egy olyan ábécét használt, mely csak a mássalhangzókat jelölte; a kanonizálás tehát a Kr. u. I. században a mássalhangzós szöveg rögzítését is jelentette.¹

A bibliai kéziratok másolásával és gondos hagyományozásával foglalkozó írástudók is tisztában voltak azonban azzal, hogy a kanonikus szövegforma nem tökéletes, hanem bizonyos helyeken tartalmi vagy nyelvtani okok miatt pontosításra, illetve korrekcióra szorul. Azt is világosan látták, hogy a szent szövegnek kisebb-nagyobb részletkérdésekben még mindig egymástól eltérő változatai léteznek. Nemcsak a héber szöveg használatban lévő görög, szír és arám fordításai feltételeztek helyenként eltérő héber szöveget, de a Talmud bölcsei is gyakran eltérő változatban idézték ugyanazt a bibliai igehelyet, vitáztak egymással a helyes szövegváltozatról (lásd pl. bab Abóda-Zara 24b), vagy éppen arról, hogy a mássalhangzós szöveget hogyan kell helyesen magánhangzókkal kiolvasni. A bibliai kódexek végén hagyományozott variáció-gyűjtemények e téren szintén a hagyomány ingadozását, illetve sokszínűségét bizonyítják.

Hogyan lehet azonban a kanonicitás igényének, valamint a hibás, illetve eltérő változataiban élő szöveg tényének a szöveghagyományozásban együttesen is megfelelni? A zsidóság megoldásként a következő utat választotta: a kanonikus mássalhangzós szövegben szereplő, de javításra szoruló szót arámul *k^etívnek* (= /igy/ van írva) nevezte, annak helyét gondosan számon tartotta, de magát a hibát a bibliai kéziratokban semmilyen formában nem javította. Ehelyett a zsinagógái felolvasás során, amikor elértek az adott szakaszhoz, a javításra szoruló szó helyett hangosan annak a szerintük helyes formáját olvasták. Ezt a kijavított formát arámul *q^eré'nek* (= /igy/ olvasd, /igy/ olvasandó) nevezték.²

1 A mássalhangzós szöveg lezáródásának folyamatához és a fenti datálásához lásd *Würthwein*, *Text des Alten Testaments*, 16k.

2 A terminológia már a babiloni Talmudban is jelen van, lásd *Nedarím* 37b.

A Kr. u. 7. századtól azonban lassan elfogadottá vált, hogy a helyes felolvasás és szövegértelmezés biztosítása érdekében a nem liturgiai célokra készült bibliai kéziratokat a mássalhangzós szövegen kívül egyéb jelekkel és információkkal is ellássák. A változás oka részben a karaita mozgalom megjelenése volt: e zsidó vallási irányzat a szóbeli hagyománnyal szemben csak a Szentírás tekintélyét fogadta el mértékadónak, s így a szent szöveg egyértelmű olvasásának és értelmezésének igénye addig nem tapasztalt mértékben jelentkezett.³ Másrészt a zsidóság ebben a korban fogadja el a tekercs alakú könyvekkel szemben a kódexet a bibliai szöveg hordozójaként, s a tekercsekre vonatkozó szigorú szabályok egy része a zsinagógai használatra alkalmatlan kódexek esetében fokozatosan elvesztette érvényét.⁴ Így a bibliai kódexekben a kanonikus mássalhangzókat utólag ellátták magánhangzókkal, a helyes szövegtagolást és a kantilláló „Sprechgesang” dallamívét is jelölő akcentus-jelekkel, illetve a bibliai szöveg mellett a kódexek széles margóin olyan megjegyzéseket is tettek, melyekkel a pontos másolást, illetve a helyes felolvasást igyekeztek biztosítani. E jelek és megjegyzések összességét az arám *masszóra*^h „tradíció” szó alapján masszórának nevezük, azok összeállítóit, és az így kiegészített bibliai kéziratok hagyományozóit pedig masszorétáknak hívjuk.⁵

E változások lehetővé tették, hogy a mássalhangzós szövegben végzett javításokat az írott masszóra részeként immár írásban is elvégezhessek. A szokásról a Kr. u. 500 körül lezáródott Talmud még nem tud, de a korabeli zsidóság szokásaiban járatos Hieronímusz sem tesz sehol említést róla. A 7. századtól kezdve azonban a rendszer fokozatosan megjelent a bibliai kéziratokban.⁶ A hibás és a javítandó szóalak korábbi elnevezéseit megőrizve a szövegjavításnak e rendszerét *k^etív – q^er^e* rendszernek nevezzük, a héber bibliai szövegen végzett javítást pedig *q^er^e*’nek hívjuk.

II. A *q^er^e*’k száma és megjelenítése

A *q^er^e*’k száma az egyes bibliai kéziratokban erős ingadozást mutathatott, bár elmondhatjuk, hogy a számuk idővel fokozatosan emelkedett. Elias Levita Kr. u. 1538-ban 848 esetről tudott, míg az első nyomtatott héber Ószövetség, mely már a *q^er^e*’ket is hozta (Bombergiana), nagyjából vele egy időben (1524–25) már kb. 1540 esetet tartalmazott. A különbség nyilván onnan adódik, hogy Levita egy

3 Kahle, Masoreten des Westens II, 40–43.

4 Lásd Yeivin, Tiberian Masorah, 7; Kelley, Die Masora, 19k.

5 A masszóra eredetéhez és datálásához lásd Yeivin, Tiberian Masorah, 163–165; Kelley, Die Masora, 17.

6 Így Gordis, Kethib-Qere, 47, ellen, aki szerint a rendszer már Kr. e. 70-re kialakult, jogosan Orlinsky, Problems of Kethib-Qere, 42.44k. [?]; uő., New Approach, 186k.

konkrét kódex, illetve kódex-család adataira épített, míg a Bombergiana szerkesztője az általa elérhető valamennyi fontosnak ítélt kézirat kollációját állította ebből a szempontból is elő. Különböző kéziratokból Ginsburg 1566 esetet vett jegyzékbe, Buhl 1314-et számolt össze, míg Gordis szerint a zsidó hagyomány összesen 1350 *qeré*'t ismer.⁷

A legrégebbi bibliai kézirat, mely a teljes héber Ószövetséget tartalmazza, a Codex Leningradensis (L 19^A). A kódex Kr. u. 1008-ban készült Kairóban, majd kalandos úton, a Krím-félszigeten át jutott el a 19. század második felében Szentpétervárra. Ez ma a legkorábbi olyan kódex, ami a teljes Ószövetséget tartalmazza, ráadásul a tudományos elemzések kimutatták, hogy az a később általánosan elfogadott szövegváltozat egyik legmegbízhatóbb reprezentánsa.⁸

Ez a kódex az arra épülő bibliakiadás, a Kittel-féle Biblia Hebraica (1937, a továbbiakban: BHK) adatai alapján 1199 *qeré*'t tartalmaz. Ezekhez a Biblia Hebraica (a továbbiakban: BH) ma általánosan elterjedt, legutóbbi teljes kiadása, a Bibliai Hebraica Stuttgartensia (1967–1977, a továbbiakban: BHS) megközelítőleg 80 helyre illesztett be további *qeré*'ket a Codex Leningradensis valamelyik kódex-végi listája, vagy egyéb kéziratok, illetve masszoréta forrásművek alapján, s így ebben a bibliakiadásban összesen 1272 *qeré*' szerepel.⁹

Néhány palesztinai kéziratban a masszoréták két, egymás mellé írt ponttal jeölték meg azokat a sorokat, amelyekben javítandó szó állt, mellettük hozva azokat a betűket, illetve betűcsoportokat, amelyekre szerintük a bibliai szövegben a hibás betűket a felolvasás során ki kellett cserélni. Ez az ún. betűjavításos módszer. Később a margón egy záró *núnra* vagy egy *zajinra* emlékeztető jel vette át e pontok szerepét, s használatban is maradt mind a tibériási, mind a babiloni kéziratokban egészen a 12. századig.¹⁰

Egy későbbi fázisban e jel után már nemcsak a javítandó betűket adták meg, hanem az adott szó javított alakját teljesen kiírták, s a javított alak mögé, illetve alá – a קר = *qeré*' szó rövidítéseként – egy ׀ jelet is tettek. A többi margószéli megjegyzéshez hasonlóan a bibliai szövegben a javítandó szó fölött egy csillag vagy egy *circellus* jelezte, hogy a margóra írt javítás melyik szóra vonatkozik.¹¹

A fejlődés utolsó fázisaként állt elő az a kéttagú forma, amit a bibliai *kódexek* többségében találhatunk: a *nún/zajin* jel elmaradt, a javított szóalak pedig a margó szélén a ׀ jel kíséretében szerepel.

7 A számadatokat ismerteti Gordis, Kethib-Qere, 8.

8 A kódex történetéhez lásd Kahle, Der hebräische Bibeltext, 76–79; Lebedev, Oldest Complete Codex, XXI, rövid bemutatásához Yeivin, Tiberian Masorah, 16–18.

9 Weil, Qere-Kethibh, 721.

10 A kérdéshez lásd Revell, Palestinian Pointing, 164k.

11 Dotan, Masorah, 1419k. [?]; Morrow, Kethib and Qere, 25.

A babiloni masszoréták a *q^{eré}* formát néha még a hozzá tartozó magánhangzó-jelekkel együtt adták meg. A tibériási iskola azonban a *q^{eré}* alakot magánhangzók nélkül hagyta: az ahhoz tartozó magánhangzókat – a folyamatos olvasás elősegítése érdekében – a bibliai szövegben a *k^{etív}* mássalhangzóikhoz írta a *q^{eré}* ben szereplő helyes mássalhangzó-készlet sorrendjének megfelelően. Ennek következtében természetesen meglepő, a héber nyelvtan szabályaihoz egyáltalán nem illeszkedő formák jöhettek létre: hol mássalhangzók maradtak magánhangzók, illetve azok hiányát jelölő néma *s^{ewá}* nélkül¹², hol a *k^{etív}* egyetlen mássalhangzójára jutott egyszerre több magánhangzó¹³, illetve került egyetlen szavára két akcentus¹⁴. Ezek a rendellenességek a *q^{eré}* mássalhangzó-készletével olvasva értelemszerűen nem jelentkeznek.

A nyomtatott bibliakiadásokban a *q^{eré}* jelölése viszonylag hamar megjelent. A legkorábbi eljárás az volt, hogy a *q^{eré}* mássalhangzóit a margón nem jelölték, magában a bibliai szövegben azonban a *k^{etív}* mássalhangzó-készletét a *q^{eré}* hez tartozó magánhangzókkal látták el.¹⁵ A Bombergiana nevű, ún. Rabbibiblia első kiadása (1517–1518, Velence) volt az, amely az esetek egy részében még ugyanezt a gyakorlatot követte, az esetek másik részében azonban már a margón kiírta a *q^{eré}* mássalhangzóit is. Mindenesetre mivel ez az első kiadás a *q^{eré}* jelölésére a *š* jelet még nem használja, e margószéli megjegyzések formailag semmiben sem különböznek el a kiadó saját megjegyzéseitől, melyekben eltérő olvasatokat kínált a szöveghez.¹⁶ A Bombergiana 1524–25-ben megjelent második kiadása volt az első, mely minden *q^{eré}* esetében teljes következetességgel követi a korai kéziratok gyakorlatát, illetve alkalmazza a margón a *š* jelet.¹⁷ Eljárásában követi őt a legtöbb korai bibliakiadás.

A modern, tudományos igényű bibliakiadások zöme ma a Codex Leningradensis szövegére épül. E kódex a *q^{eré}* re gyakran még a három tagból álló jelölést (*nún/zajin* + *š*) alkalmazza (pl. Bír 20,13; Jób 33,19.21; 39,12; Ruth 3,3.4.2.14; Énekek 1,17; Préd 6,10; 7,22; 9,4; 10,20; JSir 1,18; 2,19; Eszt 1,16; Dán 2,9), az esetek többségében azonban a kéttagú formát használja, bár itt a *š* rövidítés helyett elvétele a *š* (lásd pl. Ex 4,2; Lev 13,20; 1Sám 9,1; 11,6.9; 13,8; 14,32; Jer 8,6; Jób 38,1.12), sőt a rövidítetlen *šš* alak is szerepelhetett (lásd pl. Ex 16,7; Lev 11,21; Num 26,9; 1Sám 4,13; 9,26; 10,7; 14,27; Ézs 3,15; 36,12; Jer 37,4; 40,3). A Kittel-féle BHK a háromtagú formulát csak bizonyos esetek-

12 Lásd pl. Józs 5,1; 6,7.13; 18,19; 2Sám 10,9; 16,2; 23,21; 2Kir 19,23; Ez 29,7; Zsolt 92,16; Ezsd 5,15.

13 Lásd pl. Józs 24,3; Bír 4,11; 1Sám 20,2.23; 2Sám 21,9; 22,8; 23,9; 1Kir 3,7; 2Kir 12,12; Ézs 54,16; Jer 10,13; 42,6; Ez 44,24.

14 Lásd Gen 30,11; Deut 33,2; 2Kir 18,27; Jer 6,29; Ez 9,11; Zsolt 10,10; 55,16.

15 *Pick*, Printed Editions, 48–56.

16 Lásd *Gottheil*, Bible Editions, 158k. [?]; *Kahle*, Oldest Manuscripts, 44k.

17 Lásd *Gottheil*, Bible Editions, 159k.

ben veszi át, a *š* megjegyzés változatos írásmódjában azonban, úgy tűnik, következetesen követi a Codex Leningradensis. A BH legújabb, folyamatban lévő kiadása, a Biblia Hebraica Quinta (a továbbiakban: BHQ) mindkét kérdésben híven megmarad a Codex Leningradensis jelölése mellett.

A BHS szerkesztői a *q^{eré}* jelölésére a háromtagú *nún/zajin* + *š* formákat következetesen a kéttagú formára cserélték (azaz a *nún/zajin* jelet mindenünnen elhagyták), magára a קָ szóra pedig egységesen a *š* rövidítést használták. A *ketív* alak a BH-ban ponttálva szerepel, ez a ponttáció a margón szereplő *q^{eré}* más-salhangzóihoz tartozik.

A Codex Leningradensis rendszerint a szójavításos módszert alkalmazza, azaz a margón a javítandó szó valamennyi más-salhangzóját kiírja. Gyakran azonban még a betűjavításos módszerhez folyamodik, főleg akkor, ha az adott szövegösszefüggésen, vagy az Ószövetség egészében gyakran ismétlődő javításról van szó, illetve ha a margószéli megjegyzések torlódása miatt az adott szakasz mellett a kódex lapjain helyhiány lépett fel (lásd pl. Gen 13,1; 49,10; Ex 16,7; Lev 13,20; Deut 13,16; 21,7; 22,15.16.20–29 /összesen 10x/; Józ 16,3; 1Sám 26,7.11; 2Sám 12,20; 1Kir 16,19; 2Kir 9,25; Ez 12,14; 23,14; 25,9; 32,31; 33,16; 40,6.21–37 /összesen 23x/; 48,18; Hós 6,10; Zsolt 10,5; Jób 37,12; Péld 23,6; 24,1; Ruth 3,3; Eszt 9,15; Dán 2,5.10.42.42; 4,4.14.16/3x/.31; 5,7.18.30; 7,8.20; Ezsd 2,1; 4,7.23; Neh 12,16; 1Krón 4,41; 12,6.16.19; 14,10; 2Krón 5,13). A BHK, valamint a BHQ ebben a kérdésben is híven követi a kódexet. A BHS azonban ott is a szójavításos módszert alkalmazza, ahol a kódex annak csak néhány betűjét adta meg, a kivételként meghagyott két példa az Ezsd 4,7.23.

A régebbi kéziratok egy csoportja nem, vagy ritkábban alkalmazott *q^{eré}* ket. Ehelyett a margón egy rövid megjegyzés formájában, például a א / ו / י „fő-
lősleges *'alef* / *wáw* / *jód* stb.” formulával tudatták, ha egy szóban javítandó hiba szerepelt. Természetesen az is gyakran megtörtént, hogy az egyik kódex, illetve iskola az adott formát javítandó *ketív* alaknak ítélte, míg más kódexek, illetve iskolák az adott formát mint megőrzendő kisebbségi formát határozták meg, s ennek értelmében fűztek hozzá a margón magyarázó megjegyzéseket.

A későbbi kéziratok aztán szívesen kombinálták ezeket a megjegyzéseket a *q^{eré}* kkel, és a margóra az olvasandó szóalak mellé a szükségesnek tartott magyarázatot is kiírták.¹⁸ A Codex Leningradensis szintén a kéziratoknak ebbe az utóbbi csoportjába tartozik. Azt, hogy itt gyakran egymással ütköző hagyományok utólagos egyesítéséről van szó, világosan mutatják azok az esetek, ahol a *q^{eré}* hez kapcsolt magyarázó megjegyzés nem a *q^{eré}* olvasatot támogatja, hanem éppen ellenkezőleg, azzal szemben a *ketív* formát mint kisebbségi, megőrzendő formát azonosítja, lásd például a Codex Leningradensis alapján a BHK-

18 A jelenséghez lásd *Sperber*, Problems of the Masora, 352k.

ban az alábbi eseteket: 1Sám 10,7; Jer 33,8; Ez 48,21; Mik 1,3; Náh 1,3; 2,1; Dán 5,5; 7,19; Neh 5,9; 1Krón 14,1; 27,29.

A két eljárást kombinálja a kódex, azaz a *q^{éré}*'hez magyarázó megjegyzést is fűz például az alábbi esetekben: Ex 22,26; 27,11; 39,33; Lev 9,22; 16,21; 25,30; Num 12,3; 23,13; Józs 9,7; Bír 7,13; 1Sám 10,7; 2Sám 10,9; 13,34; 22,15.23; 1Kir 7,36; 16,19; 21,21; 22,13; 2Kir 9,25; 13,6; 24,18; Ézs 26,20.20; Jer 2,20.20; 9,7; 32,35; 33,8; 49,36; 50,6; Ez 14,14.20; 47,8.10; 48,21; Hós 8,12; Mik 1,3; Náh 1,3; 2,1; Zsolt 10,12; Dán 5,5.8; 7,19; Ezsd 5,12; Neh 5,9; 1Krón 14,1; 27,29; 2Krón 34,22; 35,9, lásd ezen kívül még 2Kir 9,37; Ez 40,36; Náh 1,3; 2,1; Zsolt 101,5; Jób 27,15; 38,41; Péld 17,13; Dán 3,39; Neh 1,1; 1Krón 14,1; 2Krón 34,6. Mint láttuk, ezek közül jó néhány esetben a megjegyzés nem a szövegjavítást támogatja, hanem attól eltérő hagyomány jeleként a *k^{étív}* alak megőrzésére szólít fel (1Sám 10,7; Jer 33,8; Ez 48,21; Mik 1,3; Náh 1,3; 2,1; Dán 5,5; 7,19; Neh 5,9; 1Krón 14,1; 27,29).

A BHS szerkesztői a magyarázó megjegyzések terén ismét csak meglehetősen szabadon jártak el, ami miatt a két javítási módszer kombinálása a BHS-ben sokkal gyakoribb jelenségnek tűnik, mint ahogy az a Codex Leningradensisben ténylegesen előfordul. A BHS a tisztán statisztikai javításokhoz előszeretettel fűzött be utólag *q^{éré}*'ket, különösen a י / ו / א / הִירֵי stb. megjegyzések esetében (lásd pl. Jer 3,5; 5,7; Zsolt 119,161; Péld 6,16; 8,35; Ruth 3,14; 4,6; Préd 10,1; 10,10; JSir 1,11; Eszt 4,7; Dán 3,15.21.28; 4,14; 5,23; Ezsd 4,12; 7,18.18; 8,25; Neh 9,17 stb.). Ugyanakkor ennek az ellenkezője is igaz: más kéziratok vagy a Codex Leningradensis masszoréta listái alapján fűztek be gyakran utólag magyarázó megjegyzéseket a *q^{éré}*'khez, lásd például az alábbi eseteket: Gen 25,23; 49,11.11; Ex 4,2; 37,8; Lev 21,5; Num 34,4; Deut 5,10.

III. A *k^{étív}* – *q^{éré}*' rendszer eredete és rendeltetése

A „mélyebb értelem” elmélete

A babiloni Talmud szerint bizonyos igehelyek kétféle olvasata (tehát még nem a margóra jegyzett *k^{étív}* – *q^{éré}*' rendszer), akárcsak az írástudók egyéb javításai, a Sínai-hegyi kijelentés részei, s magára Mózesre vezethetőek vissza (Nedarím 37b). Mindig is voltak szerzők, akik a Szentírás inspirációjának tradicionális értelmezése miatt ragaszkodtak e hagyományhoz, s a *k^{étív}* – *q^{éré}*' olvasatot egyaránt helyes, egyenrangú, mózesi eredetű olvasatnak tartották, s e kettősséget azzal magyarázták, hogy a *k^{étív}* az adott bibliai szakasz mélyebb, titokzatos, sőt „misztikus” értelmét

rejti, míg a *q^{eré}* a mindenki számára kinyilvánított könnyebb, az adott szakasz verbális megértése szempontjából szükséges szövegváltozatot kínálja.¹⁹

A kolláció-elmélet

A kérdés történeti-kritikai vizsgálata azonban a kései középkortól kezdve a jelenségre más magyarázatot kívánt. Az egyik korai elmélet egészen Dávid Kimchiig (kb. Kr. u. 1160–1235) vezethető vissza.²⁰ Eszerint az Ószövetség kanonikus szövegváltozatát a babiloni fogság után a Nagy zsinagóga embereinek kellett a fogság idején keletkezett hibás kéziratokból helyreállítani. Az összegyűjtött kéziratok szövegét egybevetették, s az eltérő olvasatok közül a többségi formát fogadták el hitelesnek. (E munkamódszerhez lásd jer Taanit 4,2; Masszet Szóferim 6:4.) Bizonyos esetekben azonban nem tudtak döntést hozni a helyes olvasatok felől: ezekben az esetekben a *k^{etív}* és a *q^{eré}* segítségével mindkettőt megjelenítették a kézírataikban.²¹ A 19. század elején Berthold az elméletet annyiban módosítja, hogy szerinte az írástudók mindig a kéziratok főszövegébe, azaz a *k^{etív}* olvasatként vették fel a preferált többségi olvasatot, míg a *q^{eré}*-ben adták meg a kisebbségi formát.²² Frankel alapján Orlinsky ismét módosítja ezt az elméletet. Szerinte az alternatív olvasatok besorolása éppen fordítva történt: a masszoréták a talmudi hagyományt követve három mintakódexet választottak a kolláció alapjául, de ezek eltérő olvasataiból bármiféle tartalmi értékítélet nélkül a *többségi formát* tették meg a magánhangzókval ellátott, azaz felolvasandó *q^{eré}*-nek, míg a kisebbségi forma lett a magánhangzók nélkül hagyott *k^{etív}* olvasat.²³

Ez, az ún. kolláció-elmélet, főleg annak Orlinsky-féle változatában meg tudja magyarázni, hogy miért képviselhet gyakran a *k^{etív}* jobb szöveget a margón felüntetett *q^{eré}* olvasatánál, illetve azt is, hogy ugyanaz a „hiba” miért nincs minden helyen következetesen kijavítva: a masszorétáknak tartalmi mérlegelés nélkül mindig a többségi formát kellett *k^{etív}*ként elfogadni, s a *q^{eré}* csak ott jelenhetett meg a kézírataikban, ahol kéziratokkal dokumentálható eltérő olvasat is lé-

19 Így például Jákob Ben Chajjim a Bombergiana második kiadásához írt előszavában (lásd *Ginsburg*, Adonijah’s Introduction, 42–69); e nézet további képviselőit lásd annak egyik utolsó neves védelmezőjénél: *Bamberger*, Qeri-Kethib II, 75–87.

20 E nézetét a Józsué könyvéhez írt kommentárja előszavában fejt ki, a vonatkozó részlet angol fordításához lásd *Ginsburg*, Adonijah’s Introduction, 43k.

21 Így újabban például *Roberts*, Old Testament Text and Versions, 69k. [?]; *Rabin*, Dead Sea Scrolls, 181k. [?]; *Levy*, Fixing God’s Torah, 144.

22 Idézi őt *Bamberger*, Qeri-Kethib II, 41.

23 *Orlinsky*, New Approach, 187, hasonlóan egy évvel korábban *Rubinstein*, Kethib-Qere Problem, 128.

tezett.²⁴ A kolláció mint munkamódszer valóban kimutatható a rabbinikus hagyományban,²⁵ a mássalhangzós masszoréta szöveg több helyén,²⁶ illetve a *forma mixta* punktációk alakjában bizonyíthatóan maguktól a masszorétáktól sem volt idegen.²⁷

Ezt az elméletet támasztja alá az is, hogy a Talmud, a Misna vagy a rabbinikus irodalom ugyanazt a bibliai szöveget gyakran a *q^{eré}*, illetve hol a *q^{eré}*, hol a *k^{etív}* alakban idézi, illetve a Targúmok hol az egyik, hol a másik alakot fordítják²⁸: a kétféle olvasat – legalábbis részben – nyilván eredetileg önálló kéziratok egyenrangú olvasata volt. Az elmélet mellett szól egy harmadik érv is: az egyes kódex-végi masszoréta listák alapján kimutatható, hogy a tibériási masszoréta iskola *q^{eré}*-nek egy része szövegjavításként a keleti masszoréták *k^{etív}* olvasatát hozza és fordítva.²⁹ S végül a negyedik, de talán az egyik legfontosabb érv: a BHS szövegkritikai apparátusa szerint összesen kb. 720–730 esetben a *q^{eré}*-ben kínált olvasatnak van valamilyen támogatottsága más kéziratok *k^{etív}*-jében, mint ahogy a kora fordítások is gyakran a *q^{eré}* olvasatot fordítják, azaz a későbbi *q^{eré}* változatok a fordításuk alapjául szolgáló kéziratok normál olvasatai voltak.³⁰

Ennek az elméletnek megvannak azonban a maga gyenge pontjai. Egyrészt a talmudi hagyomány az idézett helyeken ugyan valóban tudósít eltérő kéziratok egybevetéséről, és a többségi elv alapján a helyes olvasat kiválasztásáról, de az ottani beszámoló szerint a kisebbségi formákat teljesen elvetették.³¹ Másrészt a *q^{eré}* mindig csak egyetlen variációt hoz az adott szóhoz: valóban mindenhol csak egy eltérő olvasat létezett volna? Aligha: a qumráni töredékek, de az ókori verziók is ennél nagyobb számú szövegváltozatok együttélése mellett tanúskodnak.³² Ha viszont a kolláció kettőnél több eltérő olvasat alapján készült: milyen alapon válogatták ki a masszoréták azt, ami végül a kéziratokba bekerült? A többségi forma kiválasztása magában egy elfogadható felelet lenne erre. Az Orlinsky által feltételezett eljárás azonban nehezen érthető: miért nem a főszövegben hozták a masszoréták punktálva a többségi formát, s miért nem a marginon, egyfajta lábjegyzetként punktálatlanul a kisebbségi alakot? Ugyancsak ne-

24 *Orlinsky*, *New Approach*, 187k.

25 Lásd a fentebb idézett jer Taanit 4,2, illetve Masszket Szóferim 6:4.

26 Az ilyen jellegű betoldásokhoz lásd *Talmon*, *Double Readings in the Massoretic Text*; *Kustár*, *Betoldások a Bibliában*, 68k.

27 Lásd *Gordis*, *Kethib-Qere*, 41–43.

28 *Kellermann*, *Korrektur*, 67k.72k.

29 Lásd *Yeivin*, *Tiberian Masorah*, 55.

30 A *k^{etív}* – *q^{eré}* rendszer és a korai bibliafordítások viszonyához lásd *Gordis*, *Kethib-Qere*, 50.55–66.

31 *Gordis*, *Kethib-Qere*, 18k.

32 Így pl. *Gordis*, *Kethib-Qere*, 49, ellen *Rubinstein*, *Kethib-Qere Problem*, 128kk.

hez Orlinsky modelljében a három mintakódex kiválasztását, és a masszoréta szöveg illeten kollációját a masszóra előállításának történeti kérdéseivel összhangban látni. E modell keretében azt is nehéz megmagyarázni, hogy a *q^{eré}* és a *k^{etív}* miért kínálja lényegében mindig ugyanazt a szöveget: az esetek túlnyomó többségében ugyanis a *q^{eré}* és a *k^{etív}* olvasat között csupán egyetlen betű az eltérés (ez alól az 1000–1500 *q^{eré}*ből csupán kb. 30 a kivétel); ha eltérő szó is áll a két olvasatban, ezek – az eufemizmusokat leszámítva – ismét csak egyetlen betűben térnek el egymástól. Valódi kolláció esetén, pl. a qumráni kéziratok ismeretében a fényében, ennél lényegesen jelentősebb eltérésekre számíthatunk.³³ Arra a kérdésre sem ad az elmélet feleletet, hogy bizonyos nyelvtani formák miért mindig *q^{eré}*, de soha nem a *k^{etív}* formában szerepelnek, és fordítva: valódi variációk esetén azt várnánk, hogy a formák nagyjából egyenletesen oszlanak meg a kétféle olvasat között. De maga az alkalmazott terminológia is a kolláció-elmélet ellen szól. A *q^{eré}* = „Olvasd!” utasítás ugyanis a margón megadott olvasatot minden esetben mint a jó, kötelezően olvasandó formát határozza meg a szövegben található, de a felolvasásra alkalmatlan *k^{etív}* formával szemben³⁴, s ugyanez a magyarázata annak is, hogy a *k^{etív}* olvasat, mint kevésbé fontos, a *q^{eré}* olvasattal szemben mindig pontátlatlan maradt. A *k^{etív}* – *q^{eré}* rendszer esetében tehát egyértelműen a *q^{eré}* olvasat preferálásával, s a *k^{etív}* egyfajta javításával van dolgunk.

A korrektúra-elmélet

A napjainkban hagyományosnak nevezhető felfogás szerint a *q^{eré}* segítségével az írástudók, illetve a masszoréták a hibásnak tekintett szavakat, illetve kifejezéseket javították. Ez az ún. korrektúra-elmélet egészen Abrabanelig vezethető vissza (kb. Kr. u. 1437–1508), aki szerint a hagyományozók többek között a figyelmetlenségből vagy a hiányos nyelvtani ismeretek miatt előállt másolási hibákat javították ki ezzel a módszerrel.³⁵ A kutatás történetének későbbi fázisai-
ban természetesen e hibákat már nem magukra a bibliai szerzőkre, azok javítását pedig nem Ezsdra-sra vezették vissza, ahogy ezt még Abrabanel tette, kiérdemelve ezzel pl. Jákób ben Chajjim és Levita jogos kritikáját. A kutatók sokkal inkább a hagyományozás hosszú folyamata során előállt hibákra gondoltak, s a javítások szerzőinek a Kr. u. első évszázadok írástudóit, illetve a masszorétákat tartották.³⁶

³³ Barr, *New Look*, 25–27.

³⁴ Gordis, *Kethib-Qere*, 3.15–17.

³⁵ Lásd Ginsburg, *Adonijah's Introduction*, 44–47.

³⁶ Így újabban például Bamberger, *Qeri-Kethib II*, 55–69; Gordis, *Kethib-Qere*, 12–13; Levy, *Fixing God's Torah*, 144.

Bármennyire kézenfekvőnek tűnjék is ez a magyarázat, mégsem teljesen problémamentes. Először is nehéz szabad konjektúrákat feltételezni azokról a masszorétákról, akik teljes igyekezetükkel a bibliai szöveg konzerválásán és bármiféle változtatás kivédésén munkálkodtak, s a margószelei megjegyzéseik egy részével éppen azt igyekeztek biztosítani, hogy a kézenfekvőnek és indokoltnak tűnő emendációk ne történhessenek meg.³⁷ Másrészt ugyanaz a „hiba” gyakran nincsen mindenütt kijavítva az Ószövetségben, illetve egy szónak ugyanaz a nyelvtani formája hol mint javítandó *k^etív*, hol mint a javításnak szánt *q^eré’* van jelen. A feltételezett szabad konjektúrák esetén nehéz lenne megindokolni ezt a következtetlenséget.³⁸ Ráadásul a masszoréták nyilvánvalóan nem csak ott adtak meg *q^eré’* olvasatot, ahol a *k^etív* forma nyelvtanilag vagy – a közvetlen kontextus szempontjából – tartalmilag elfogadhatatlan. E két szempont alapján ugyanis a *k^etív* (a méltóságteljes és helyes olvasást biztosító 273 esetet leszámítva) csupán az esetek 18%-ában kifogásolható, az eseteknek mintegy 66%-ában azonban ugyanúgy elfogadható lenne, mint az előírt *q^eré’*.³⁹ Ezeknek az eseteknek egy részében a javítás nyilván a helyesírás szempontjából *egyértelműbb*, nyelvtanilag *könnyebb*, de korántsem az egyedül helyes alakot adja meg, mint ahogy arra is van bőven példa, hogy a kézenfekvő, könnyebb *k^etív* olvasattal szemben a *q^eré’* egy *hapax legomenon*, vagy egy meglehetősen ritka formát kínál.⁴⁰ Bizonyos esetekben pedig a *k^etív* olvasat elutasítása nyilvánvalóan exegetikai szempontok alapján (lásd pl. Ex 21,8; Lev 11,21; 25,30) vagy dogmatikai korrekció miatt történhetett meg (lásd pl. Ezsd 4,2; Ézs 63,9).⁴¹

Eklektikus elméletek

Capellus úgy vélte, hogy a fentebb ismertetett elméletek között nem is kell dönteni, hiszen azok a *q^eré’*k egy-egy csoportjának, és csakis annak az előállítását magyarázzák meg: a *q^eré’*k egy része szerinte valóban eltérő olvasatok kollációjaként állt elő, más részük eltérő exegetikai magyarázatok kiindulópontjaként keletkezett, míg megint más csoportjuk tagjai margóra szánt szövegkorrektúrák akartak lenni. Ezt az „eklektikus elméletet” bizonyos értelemben Levitáig vezethetjük vissza,⁴² s azt számos újkori kutató átvette.⁴³

37 Gordis, Kethib-Qere, 3.19k.27k.

38 Lásd Bamberger, Qeri Kethib I, 250–257.

39 Gordis, Kethib-Qere, 3.23k.48.82.

40 Gordis, Kethib-Qere, 23.

41 A megadott példákhoz lásd Kellermann, Korrektur, 57–75.

42 Így Weil, Qere-Kethibh, 722.

43 Így újabban például Harris, Massorah, 135; Casper, Masorah, 368; Rypins, The Book of Thirty Centuries, 50k. [?]; Barr, New Look, 35.

E modell legjelentősebb képviselője Gordis. Gordis szerint a *q^{eré}'k* legrégebbi típusai a YHWH név kiejtésének megakadályozását célzó *q^{eré}' perpetuum*, illetve a méltóságteljes felolvasást célzó eufemizmusok voltak. Ezeket követik időben azok a *q^{eré}'k*, melyek a még pontátlatlan héber szöveg helyes olvasását hivatottak megkönnyíteni, illetve biztosítani: ezek az ortográfiai variációk a masszoréták szabad szövegjavításaiként álltak elő. Az eddig felsorolt kategóriák alkotják szerinte a *q^{eré}'k* „eredeti csoportját”. A *q^{eré}'k* többségi, „későbbi csoportjai” Gordis szerint az archetípusnak elfogadott szövegformától eltérő olvasatok kollációjaként keletkeztek, míg néhány kis létszámú, még későbbi típus a mássalhangzós szöveget igazítja ismét szabad szövegkorrektúraként a már punkált masszoréta szöveghez.⁴⁴

A tradíció-történeti modell

Az újabb elméletek megalkotói a megoldást nem a kéziratok közötti eltérésekben keresik, hanem a leírt szöveg és annak olvasási tradíciója közötti feszültségből indulnak ki. Reach szerint a *k^{etiv}* és a *q^{eré}'* olvasatok a zsinagógai felolvasás eltérő szóbeli hagyományainak rögzítésekként álltak elő.⁴⁵ Buhl, majd újabban Barr úgy véli, hogy a mássalhangzós szöveg kanonizálásának az lett az eredménye, hogy a benne rögzített olvasatok nem mindig egyeztek a szóban már rögzült olvasási szokásokkal. A *q^{eré}'* szerintük a szóbeli hagyomány eltéréseit vezetné bele a kéziratok szövegébe.⁴⁶ Morrow szerint a *q^{eré}'* feladata az, hogy a szöveg másolójának a saját meggyőződésével, illetve az általa elfogadott hagyománnyal szemben (*k^{etiv}*) a megrendelők és az olvasók saját olvasási hagyományát jelenítse meg a megrendelt kéziratokban.⁴⁷

A Talmud és a korai fordítások azonban azt mutatják, hogy gyakran a *q^{eré}'* olvasat sem csak szóban, hanem kéziratokban rögzítve is szerepelt, ahhoz pedig, hogy a helyi megrendelők elvárásainak tekintsük őket, a *q^{eré}'k* száma, helye és tartalma a különböző helyen és korban keletkezett kéziratokban túlságosan is egységes.

Kompromisszumos kolláció-elmélet

Mivel az „eklektikus elmélet” és a tradíció-történeti modell a két uralkodó nézet erősségeit ugyan átveszi, de azok gyengéinek csak egy részét tudja orvosolni, a magam részéről meggyőzőbbnek tartok egyfajta kompromisszumos kolláció-

44 Gordis, *Kethib-Qere*, 29–54.80.

45 Reach, *Sebirin*, 31.

46 Buhl, *Kanon und Text*, 101k. [?]; Barr, *New Look*, passim, de főleg 35–37. Ugyanígy Revell, *The Leningrad Codex*, XXXVIIIk.

47 Morrow, *Kethib and Qere*, 25–27.

elméletet a két, illetve három nagy elmélet között – egy elméletet, melyet egy mondatában, ha jól látom, Wellhausen vetett fel először.⁴⁸

E szerint a nézet szerint a *q^{eré}* 'k többsége igenis a *k^{etív}* forma javítása akarna lenni. A *q^{eré}* 'ben megadott javítások azonban – a *q^{eré}* ' *perpetuumok* és az eufemizmusok kivételével – nem a masszoréták szabad konjektúrájaként születtek meg, hanem különböző kéziratok eltérő olvasatainak az egybevetése alapján keletkeztek. A masszoréták a kéziratok főszövegeként az általuk leghitelesebbnek elfogadott, önálló kéziratként is reprezentált szövegváltozatot hagyományozták. Azokon a pontokon azonban, ahol szerintük más kéziratok az övékéénél *jobb* olvasatot kínáltak, a margón kijavították a saját kéziratuk szövegét. A *q^{eré}* 'k tehát egy bizonyos szövegtípuson végzett, az adott szövegtípus hibáinak kiküszöbölését célzó tudatos szövegkritikai munka eredményeként keletkeztek.

Ez az elmélet kellő magyarázatot ad a választott terminológiára, anélkül, hogy annak „átvándorlását” kellene feltételezni, magyarázatot ad a *q^{eré}* ' formáknak a masszoréták által biztosított állandó elsőbbségére, valamint a *q^{eré}* ' olvasatok zömének szövegkritikai dokumentálhatóságára. Megmagyarázza azt is, hogy ugyanaz a *k^{etív}* forma miért nincs mindenütt kijavítva az Ószövetségben: a szövegek javítására ugyanis csakis abban az esetben került sor, amennyiben más kéziratok eltérő olvasatai legitimálták a szövegbe való beavatkozást. Ennek az elméletnek az a tény sem mond ellent, hogy Gordis kimutatása szerint a *k^{etív}* olvasat az esetek 66%-ában legalább olyan elfogadható, mint a *q^{eré}* ', illetve 12%-ban egyenesen jobb annál: Ez ugyanis a mi mai, modern értékítéletünk, de nem a masszorétáké. S végül ez az elmélet megmagyarázza azt is, hogy a masszoréták a *k^{etív}* olvasatához a *q^{eré}* 'ben miért mindig csak egyetlen eltérő variációt adtak meg.⁴⁹ Ők ugyanis nem valamennyi eltérő olvasat dokumentálására törekedtek, hanem a hibás olvasattal szemben „a” helyes olvasat megadását tekintették céljuknak.

Természetesen a *q^{eré}* 'k rendszere, ahogy azt Gordis kimutatta, egy hosszú, évszázadokig elhúzódó folyamat eredményeként állhatott elő, s így egy *q^{eré}* ' olvasat megszületése mögött gyakran egészen eltérő nézetek vagy szándékok is meghúzódhattak. Míg a *q^{eré}* ' *perpetuumok* vagy az eufemizmusos *q^{eré}* 'k esetében egyértelműen egyfajta szövegjavítással van dolgunk, amelyek esetében szó sem lehet kollációról, addig a *q^{eré}* 'k zömének előállása az eltérő olvasatoknak szövegjavításként való megjelenítésével magyarázható. Míg ezen eltérő olvasatok jó része a még ponttalan mássalhangzós szöveg helyes felolvasását hiva-

48 Lásd Wellhausen, *Rückwärtung der Textgeschichte*, 573: „Ihrer Art nach sind die Karian ... zu einem kleinen Teil vielleicht auf hds. Überlieferung beruhende Korrekturen, nicht aber einfache Varianten, ...”

49 Erre a kérdésre Gordis azon válasza, miszerint a kollációba bevont kéziratok kis száma miatt soha nem volt több eltérő olvasat kettőnél, koránt sem meggyőző (Gordis, *Kethib-Qere*, 49), s így Barr, *New Look*, 22, jogosan tért vissza újra e problémára.

tott elősegíteni, addig egy másik, kisebb részük a pontáció és az akcentusok bevezetése által okozott hangzó-változásokhoz igazítja a mássalhangzós szöveget, s így nyilván csak a pontáció előállása után születhetett meg.⁵⁰ S végül a *q^lré'k* egy kicsinyke hányada a felolvasás szempontjából nem kínál alternatívát, de segítséget kíván adni az adott szövegrész helyes értelmezéséhez.

Felhasznált irodalom

- BAMBERGER, S., *Die Bedeutung der Qeri Kethib, ein Beitrag zur Geschichte der Exegese*, Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft 15 (1923), 217–265 (hivatkozás rá: *Qeri Kethib I*).
- , *Die Bedeutung der Qeri-Kethib, ein Beitrag zur Geschichte der Exegese*, Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft 21 (1930), 39–88 (hivatkozás rá: *Qeri-Kethib II*).
- BARR, J., *A New Look at Kethib-Qere*, Oudtestamentische Studien 21 (1981), 19–37.
- BUHL, F., *Kanon und Text des Alten Testaments*, Leipzig, 1891.
- CASPER, L., Szócikk „Masorah”, in: Jewish Encyclopaedia, Vol. VIII, New York, 1904, 365–371.
- COURTENAY, J. B., *The Masora*, British Quarterly Review 73 (1881), 310–341.
- DOTAN, A., Szócikk „Masorah”, in: Encyclopaedia Judaica, Vol. 16, Supplementary Entries, Jerusalem, 1972, 1401–1482.
- GINSBURG, C. D., *Jacob ben Chajim ibn Adonijah's Introduction to the Rabbinic Bible. Hebrew and English with explanatory Notes*, London, ²1867, utánnymot N. H. Snaith előszavával: New York, 1968.
- , *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London, 1897, utánnymot H. M. Orlinsky előszavával: New York, 1966.
- GORDIS, R., *The Biblical Text in the Making. A Study of the Kethib-Qere*, Philadelphia, 1937, 2. kiadás: New York, 1971.
- GOTTHEIL, R., Szócikk „Bible Editions”, in: Jewish Encyclopedia, Vol. III, New York, 1902, 154–162.
- HARRIS, I., *The Rise and Development of the Massorah*, Jewish Quarterly Review 1 (1888–1889), 128–142. 223–257.
- KAHLE, P., *Masoreten des Westens II*, Stuttgart, 1930.
- , *Treatise on the Oldest Manuscripts of the Bible*, in: L. Goldschmidt, *The Earliest Editions of the Hebrew Bible – with a Treatise on the Oldest Manuscripts of the Bible* by Paul Kahle, New York, 1950, 41–60.
- , *Der hebräische Bibeltext seit Franz Delitzsch*, Stuttgart, 1961.
- KELLERMANN, D., *Korrektur, Variante, Wahllesart? Ein Beitrag zum Verständnis der K L' Q - Fälle*, BZ 24 (1980), 57–75.
- KELLEY, P. H.–MYNATT, D. S.–CRAWFORD, F. G., *Die Masora der Biblia Hebraica Stuttgartensia. Einführung und Kommentiertes Glossar*, Stuttgart, 2003.
- KUSTÁR Z., *Betoldások a Bibliában. Adalékok a héber Ószövetség hagyományozás-történetéhez és az ószövetségi szövegkritikához*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2004/2005. évi értesítője*, Debrecen, 2005, 61–84.
- LEBEDEV, V. V., *The Oldest Complete Codex of the Hebrew Bible*, in: D. N. Freedmann (general ed.), *The Leningrad Codex: A Facsimile Edition*, Grand Rapids et al., 1998, XXI–XXXVIII.
- LEVY, B. B., *Fixing God's Torah. The Accuracy of the Hebrew Bible Text in Jewish Law*, Oxford, 2001.
- MORROW, W. S., Szócikk „Kethib and Qere”, in: *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. IV, New York, 1992, 24–30.

⁵⁰ Lásd Gordis, *Kethib-Qere*, 53.113k.

- ORLINSKY, H. M., *Problems of Kethib-Qere*, *Journal of the American Oriental Society* 60 (1940), 30–45.
- , *The Origin of the Kethib-Qere System: A New Approach*, VT.Suppl. 7 (1960), 184–192 = S. Z. Leiman (ed.), *The Canon and Masorah of the Hebrew Bible: an Introductory Reader*, New York, 1974, 407–415.
- PICK, B., *History of the Printed Editions of the Old Testament, Together with a Description of the Rabbinic and Polyglot Bibles*, *Hebraica* 9 (1892), 47–116.
- RABIN, C., *The Dead Sea Scrolls and the History of the OT Text*, *JThSt* 6 (1955), 174–182.
- REACH, J., *Die Sebirin der Masoreten von Tiberias*, Breslau, 1895.
- Revell, E. J., *The Placing of the Accent Signs in the Biblical Texts with Palestinian Pointing*, in: J. W. Wevers–D. B. Redford (eds.), *Studies on the Ancient Palestinian World*, Toronto, 1972, 34–45.
- , *The Leningrad Codex as a Representative of the Masoretic Text*, in: D. N. Freedmann (general ed.), *The Leningrad Codex: A Facsimile Edition*, Grand Rapids et al., 1998, XXIX–XLVI.
- ROBERTS, B. J., *The Old Testament Text and Versions. The Hebrew Text in Transmission and the History of the Ancient Versions*, Cardiff, 1951.
- RUBINSTEIN, A., *A Kethib-Qere Problem in the Light of the Isaiah-Scroll*, *JSt* 4 (1959), 127–133.
- RYPINS, S., *The Book of Thirty Centuries. An Introduction to Modern Study of the Bible*, New York, 1951.
- SPERBER, A., *Problems of the Masora*, *Hebrew Union College Annual* 17 (1942–1943), 293–394, változatlan utánnymat az eredeti oldalszámzás feltüntetésével: SPERBER, A., *Problems of the Masora*, Cincinnati, 1943.
- TALMON, SH., *Double Readings in the Massoretic Text*, *Textus* 1 (1960), 144–184.
- WEIL, G. E., Szócikk „Qere-Kethibh“, in: *The Interpreter’s Dictionary of the Bible. Supplementary Volume*, Nashville, 1982, 716–723.
- WELLHAUSEN, J., *Versuch einer Rückwälzung der Textgeschichte*, in: F. Bleek, *Einleitung in das Alte Testament*, Berlin, ⁶1893, 567–593.
- WÜRTHWEIN, E., *Der Text des Alten Testaments. Eine Einführung in die Biblia Hebraica*, Stuttgart, ⁵1988.
- YEIVIN, I., *Introduction to the Tiberian Masorah, translated and edited by E. J. Revell*, (SBL Masoretic Studies 5), Ann Arbor, Michigan, 1980.

KODÁLY ZOLTÁN EMLÉKEZETE

Vizi E. Szilveszter

Köszöntő*

Tisztelt Polgármester Úr! Tisztelt Elnök Urak! Debrecen büszke Polgárai!

A tudomány, a művészetek és az emberi közösségi élet – a természet egészéhez hasonlatos módon – állandó megújulásban, innovációban létezik.

„Debrecen dolga: nemcsak a saját zeneéletét fejleszteni, hanem a környékre kisugárzó működéssel hangzó életre bírni a néma berkeket.” Ezek Kodály Zoltán szavai.

Debrecen és Kodály Zoltán kapcsolata Kodály egész alkotói életét, és Debrecen városának közel száz esztendejét áthatotta, hiszen először 1925. április 8-án járt a városban, *Régi magyar táncok* zenéje címmel tartott előadást az Eötvös Kollégisták Egyesületének Vándorgyűlésén; majd 1934. júniusában a Református Kollégium udvarán mutatták be a Hány János daljátékát – a szerző jelenlétében –, a rádió ekkor egyenes adásban közvetítette a darab első szabadtéri előadását.

Ezt követően három esztendővel később, 1937. május 21-én a debreceni Kodály-ünnepségek keretében vidéken először került színre Kodály *Székely fonója*.

A következő évtizedekben is szoros volt a kapcsolat a város és Kodály között, erre utal, hogy Kodály Zoltán életében – hozzájárulásával – három zenei intézmény vehette fel a nevét a megyében:

1948. május 7-én kelt levele alapján a Hajdúszováti Paraszt Kórus; 1957. június 23-án rendezett névadó ünnepségen a Debreceni Zeneművészeti Szakiskola, akkori igazgatója: Gulyás György; 1957. márciusában a Zeneművészeti Szakiskola leánykara, karnagya Gulyás György; sőt később a vegyeskar is Kodály nevét vette fel. Debrecen városának könyvtárában a magyar zeneoktatás, a magyar zenetörténet számos értékes darabja található meg, elmondható, hogy a Debreceni Zenede, a Kodály Zoltán Zeneművészeti Szakközépiskola elődintézménye elsőként karolta fel a magyar zene oktatását és a magyar nyelvű zeneoktatást; hiszen a Kodály Zoltán Zeneművészeti Szakközépiskola Magyarország egyik legnagyobb múltú zeneoktatási intézménye. Jogelődjét, a Debreceni Zenédét 1862-ben alapították, ez a világ egyetlen iskolája, amely számára Kodály Zoltán neve viselését még életében engedélyezte.

* A Kodály-blokk az MTA Debreceni Területi Bizottsága által 2007. október 10-én megrendezett Kodály Napon elhangzott előadásokat foglalja magába.

És még egy példa, hogy Debrecen, a zene és a kultúra egészének milyen erős kapcsolatai vannak.

A múlt héten ünnepeltük itt Debrecenben is és Pesten is – az akadémián – Szabó Magda születésnapját. Már a Debreceni Zenede létrejöttékor ott találjuk az adományozók között a Rickl család más tagjainak nevét, a Jablonczayakat, majd a növendékek között is felbukkan ez a két családnév többször is. A Régi-módi történet számtalan cselekménye fonódik a Zenede köré, Jablonczay Lenke, Szabó Magda édesanyjának neve, sokszor szerepel a Zenede koncertjeinek előadói sorában. Szabó Magdát szülei beírták a Zenedébe, de Ő, saját bevallása szerint nem nagyon szeretett zongoraórákra járni...

Kodály Zoltán művészi munkásságát nem tisztem méltatni, megteszik ezt itt most valóban szakavatott személyek – többek között Szőnyi Erzsébet asszony, valamint a jelenlévő világhírű Vásáry Tamás karnagy úr – tudományos és művészeti előadásaikkal, talán csak annyit engedjenek meg a tisztelt Jelenlévők, hogy e tárgyban Bartók Bélát idézzem: „Ha azt kérdezik tőlem, mely művekben ölt testet legtökéletesebben a magyar szellem, azt kell rá felelnem, hogy Kodály műveiben”.

1930 és 1940 között a Magyar Tudományos Akadémia a hazai népdalkiadás ügyében meghatározó szerepet vitt, a kiadás ügyét úgyszólván teljesen Bartók Bélára és Kodály Zoltánra bízva. Az 1940-es évvel új szakasz kezdődik Kodály életében, mivel Bartók távozását követően átveszi a népzenei összkiadás előkészítésének irányítását. Kodályt 1943-ban az akadémia levelező, majd 1945 májusában rendes tagjává választották. 1946 áprilisából datálódik az MTA Néptudományi Bizottságának utolsó jegyzőkönyve, amelyből megtudjuk, hogy Kodályt a Népzenei Albizottság elnökéül választották, majd július 24-én pedig tudóstársaságunk elnökévé választja. Kodály Zoltán 1946 és 1949 között volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, mind fizikailag – a székház épületét –, mind testületi értelemben újjáépítette az akadémiát.

A zeneszerző, zenetudósi tevékenysége mellett, Kodály Zoltán nyelvművelő munkássága bizonyíték arra, hogy a tudomány, a tudományos ismeretterjesztés és a közművelődés ügye elválaszthatatlanok egymástól, de ezt a kijelentést erősíti Kodálynak ének-zene oktatással kapcsolatos elméleti, illetve gyakorlati tevékenysége is.

Arra, hogy Kodály Zoltán még napjainkban is milyen nagy tekintély világszerte, példaként álljon itt az a történet, hogy négy esztendővel ezelőtt, amikor a japán császári pár nálunk járt – mondhatom, hogy nálunk, hiszen nemcsak Magyarországon, hanem az akadémián is –, akkor az országközi fogadáson azt mondta, hogy hazánk Liszt Ferenc, Bartók Béla és Kodály Zoltán országa...

A fentiekben – hacsak néhány pontban is, de – láthatóvá vált Kodály Zoltán a zeneszerző, a tudós, a pedagógus és intézményszervező személyiségének értéket őrző és teremtő jellege. Az innováció képessége a homo sapiens valamennyi agykérgi területének a sajátossága, a művészetek egyidősek a gondolkodó em-

berrel, így elmondható, hogy a mai rendezvényünk címe: A zene és az innováció ünnepe, valóban egy lényegi kapcsolatot jelez.

Zárásképpen engedjék meg, hogy Kodály Zoltán 1947. július 4-i – a 120 éves akadémiát ünneplő közgyűlésen elhangzott – elnöki beszédéből idézzek: „Egy nemzet kultúráját elsősorban tudománya és művészete állapotáról ítéli meg. [...] Mindent el kell követnünk, hogy tudományos és művészeti kultúránk színvonala ne süllyedjen. Márpedig ennek a veszedelme fennforog.”

A veszély ma is fennáll, ennek elhárításáért mindannyiunknak tenni kell, amit csak tehetünk.

Önök itt Debrecenben sokat tesztek nemzeti kultúránk megőrzéséért, köszönöm ezt; valamint köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Kósa Lajos

Megnyitó

Elnök Urak, Rektor Úr! Kedves Vendégeink! Hölgyeim és Uraim!

Az innováció és a zene kapcsolatáról szól ez a konferencia, amit Kodály Zoltánra emlékezve szervezett a Debreceni Akadémiai Bizottság, a város, az egyetem – és mindazok, akik segítettek bennünket abban, hogy ilyen szép számban összegyűlhessünk.

Amiről az akadémia elnöke, Vízi E. Szilveszter elnök úr az imént beszélt, azt hadd fordítsam le a zene, az innováció és a városfejlesztés, vagy még inkább a kultúra, a tudomány és a városfejlesztés kapcsolatára. Nem létezik ugyanis olyan fejlett város, ahol a magas színvonalú gazdaság mellett hiányzik a kultúra. Ez fordítva is igaz: ahol magas színvonalú a kultúra, ott előbb-utóbb a gazdasági fejlettség is megjelenik. A kettő együtt jár. Ez elsősorban mégis azokra a gazdasági ágazatokra igaz, amelyek magas hozzáadott értéket állítanak elő. Hiszen ezekben a legfontosabb tényező maga az ember. Az ember a munkaképességével, munkaszeretetével, kreativitásával, innovációs képességével. Napnál világosabb számunkra Debrecenben az: nekünk nincs más lehetőségünk, mint megpróbálnunk olyan feltételeket teremteni, hogy a városban a tudomány, a művészet és ehhez kapcsolódóan a gazdasági fejlődés kéz a kézben járva igazi otthonra leljen.

Ezt lehet a városfejlesztés nyelvén, vagy az urbanisztika nyelvén kulturális alapú városfejlesztésnek, kulturális alapú gazdaságfejlesztésnek nevezni. Van is ennek komoly elmélete és ma már irodalma, aminek tulajdonképpen a lényege – furcsa módon – az 1940-es évekből származik, és egy ellenpélda világított rá az ügy fontosságára. Nevezetesen, hogy akkor, amikor a második világháború idején és utána a nagyhatalmak innovációs szigeteket hoztak létre nemzetbiztonsági okokból a sivatag mélyén – mint például az Egyesült Államok Los Alamosban, vagy az Urál megközelíthetetlen helyein a Szovjetunióban –, akkor ugyan fantasztikus koponyákat gyűjtöttek össze és óriási innovációs potenciáljuk volt, de mégsem működött jól a dolog. A visszaemlékezésekben arról lehet olvasni, hogy ezekben a városokban és településeken az ott dolgozó tudományos kutatók, vagy akár csak a magasan képzett technikusok egyszerűen nem érezték jól magukat. Azért, mert a városi létnek, az emberi létnek, az innovációs oldalhoz, az ötlethez szükséges létnek minden más feltétele hiányzott. Albert Einstein szerint Los Alamos olyan volt, mint egy koncentrációs tábor. Ő maga viszont New Yorkban

szeretett dolgozni, egészen egyszerűen azért, mert a legjobb ötletei koncert közben jutottak eszébe. Mert inspirálta őt a zene, a tánc, a színház és mindaz, ami fontos ahhoz, hogy valaki egységben őrizze meg az emberségét, és így tudja a maximális teljesítményt nyújtani, amennyiben ez a munkájához szükséges.

Akkor tehát amikor Vizi E. Szilveszter elnök úr nagyon megtisztelően Debrecenről szólt, úgy gondolta, mindezt úgy lehet urbanisztikai nyelven megfogalmazni, hogy igenis súlyos tévedése a városfejlesztésnek, ha egy városban csak a gazdasági fejlesztéseket és az ehhez kapcsolódó fizikai infrastruktúrát fejlesztik, és a kultúrán, a művészeteken, s a szellemi infrastruktúráját jelentő rendezvényeken próbálnak spórolni. Mert ez előbb-utóbb visszaüt.

A cívisek a kultúrát és a tudományt évszázadok óta egységben értelmezték. És lehet azon vitatkozni, hogy az ördögös Hatvani István vajon természettudós volt-e vagy sem, vagy hogy mely területen alkotott nagyobbat – de egész ember volt, aki a művészetek nyelvén éppúgy értett, mint a tudományén. Ez már az ő korában is teljesen világos volt. Azon is hosszasan lehetne vitatkozni, hogy Kodály Zoltán zenetudósként alkotott-e nagyobbat vagy zeneszerzőként. Tehát művészként vagy tudós emberként. Lehetne róla vitatkozni, de teljesen fölösleges lenne. Mert ha Kodály munkásságát megértjük, az egészet egyben kell nézni. Ha valaki *Az igazi da Vinci* című kiállítást értőn járja végig, akkor rájön, hogy Leonardo da Vinci is ezt a teljességet képviselte. Nem lehet megítélni, hogy az ő munkásságának a művészeti vagy a tudományos volta volt-e előbbre való, de ez teljesen felesleges is.

A mi hitvallásunk úgy fogalmazható meg, hogy kulturális alapon kell elképzelnünk a városfejlesztést. Sőt, igen sokszor azért kell ezt mindenképpen szem előtt tartanunk, mert a politikusokra nehezedő nyomás a legkevésbé művészeti oldalról érkezik. A Paprika utca leaszfaltozásának érdekében már találkoztam aláírásgyűjtéssel, de olyannal még nem, ami azt követelte volna, hogy azonnal vegyünk egy Bösendorfer Grand Imperial zongorát. Ilyen még sosem volt. És nem is lesz. Éppen ezért kell tudnunk, hogy azért ezeket az értékeket képviselnünk kell. Mert mégiscsak megdobogtatja az ember szívét az, ha arra gondol, hogy ebben az összefüggésrendszerben milyen eredményeket tudott Debrecen a maga szerény eszközeivel elérni. Én éppen ezért nagyon örülök annak, hogy ez a konferencia itt van Debrecenben.

Innováció és zene. Nyugodtan ki lehet tágítani ezeket a fogalmakat. És ki lehetne ennek a legjobb képviselője, mint maga Kodály Zoltán, aki a 20. század legnagyobb tudósa és legnagyobb művésze is volt számunkra, magyarok számára. Nekünk a nemzeti kultúra és civilizáció jelenti azokat a gyökereket, amikből kiindulva valami pluszt hozzá tudunk tenni az emberi tudomány és a civilizáció folyamatához. Ezért külön örülök annak, hogy az állhatatosságunk abban az értelemben is eredményhez vezetett, hogy – legyen bárhol is a hivatalos megnyitója a Magyar Tudomány Ünnepeinek – nem irigyeljük el senkitől sem az ilyen dolgokat, de mi is ott szeretnénk lenni a pályán. És a magunk értékeit, a magunk

elképzeléseit szeretnénk felmutatni. Nem erővel, nem agresszíven, hanem csak azt mondva: nézzétek meg, mi milyen úton járunk! Ha valakinek ez tetszik, szívesen elmondjuk, hogyan csináljuk. Ha valaki szeretne követni bennünket ezen az úton, annak nagyon szívesen segítünk. Egyébként természetesen mindenki a legjobb bölcsességével választja meg a saját útját. Mi szeretnénk példát mutatni Magyarországnak azzal, amit csinálunk. És ehhez erőt lehet meríteni Kodály Zoltán életművéből és emberi tartásából.

Lipták András

A Kodály Emlékkonferencia üdvözlése

A magyar kormány 1997-ben – emlékezve Széchenyi István 1825. évi felajánlására –, november 3-át a Magyar Tudomány Napjává nyilvánította. 2004. november 3-tól pedig hivatalosan a Magyar Tudomány Ünnepekről beszélhetünk.

A „Magyar Tudomány Ünnepe 2005” rendezvénysorozat megnyitójára a pécsi tudományegyetemen került sor, majd 2006-ban a szegedi tudományegyetem lett a rendező. Mindenki azt várta, hogy 2007-ben a nyitóünnepségre Debrecenben kerül sor. A lesújtó hír április végén érkezett, hogy az Oktatási és Művelődési Minisztérium a 2007. évi ünnepi megnyitót egy budapesti középiskolában kívánja megrendezni. A levél, amely azt is tartalmazta, hogy a 2008. évi megnyitó helye Debrecen lesz, szerény vigasz volt, annál is inkább, mert korábban már hozzákezdünk egy olyan ünnepség szervezéséhez, amelynek keretében Kodály Zoltán születésének 125. és halálának 40. évfordulójáról is megemlékezést terveztünk. Mindazok, akik valamilyen formában érintettek voltunk a kezdeményezésben, egyhangúlag amellettt döntöttünk, hogy a Kodály év alkalmából „A zene és az innováció ünnepe” című rendezvénytervet meg kell valósítanunk.

Kezdetben a legnagyobb nehézséget az időpont egyeztetése jelentette. Szerecsére Vizi elnök úr határidőnaplójában is sikerült bár csak egyetlen napot kiválasztani, de ettől kezdődően megvolt a fix időpont – ugyan november előtt, október 10-e – a mai nap. Hálásak vagyunk, hogy Elnök úr minden esetben segítségünkre sietett. Hasonlóan élveztük Kósa Lajos polgármester úr segítségét is, és munkatársai is mellettünk álltak. Fésűs László akadémikus úr és Nagy János professzor úr, rektoraink, mindenkor segítségünkre voltak. Hasonlóan támogatta elképzelésünket Miklóssy Ferenc úr, a Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, továbbá munkatársa, dr. Skultéti Éva főtitkárszónya.

Nagy tisztelettel és köszönettel fordulok a délelőtti program előadóihoz, így mindenekelőtt Vásáry Tamás karmester és zongoraművész úrhoz, aki ma este még Tatabányán is fellép. Különösen hálásak vagyunk Eősze László zenetörténész professzornak és Szőnyi Erzsébet Kossuth-díjas kiváló művésznek, akik Kodály Zoltán egykori tanítványaiként hozzák magukkal Kodály emlékét. Szőnyi Erzsébet a Magyar Kodály Társaság elnöke is.

Külön áldozatot vállalt Molnár Zsolt gordonkaművész és Duffek Mihály zongoraművész, a Debreceni Egyetem Zenetudományi Kar dékánja, akik előadóművészek, de vállalkoztak előadások tartására is, hogy minél közelebb hozzák Kodály Zoltánt Debrecenhez és a tudományt a művészetekhez. Duffek Mihály főiskolai tanár úr amerikai útját is elhalasztotta, hogy segítse a tervezett program megvalósítását.

Szeretném kiemelni, hogy az esti program előadói, a karnagyok: Török Ágnes a Canticum Novum, Berkesi Sándor a Debreceni Református Kollégium Kántusa, Bimbós Anikó a Nagyváradai Partiumi Egyetem Vegyeskara és Ella István a Debreceni Kodály Kórus karnagya, továbbá a közel 150 énekes térítés nélkül segítik a programot. Hála és tisztelet illeti mindnyájukat.

Köszönet és elismerés illeti a DAB különböző vezetőit, így Bitskey István akadémikust, Fekete Károly főtitkárt és Csizmazia Zoltán professzor urat az önzetlen segítségért. Hasonló köszönet illeti Gulyás Judit kolleginát, kiváló szervező munkájáért.

A DAB munkatársai közül Magyar Éva szervezőtitkár, Papp Mária Edit ny. szervezőtitkár, és Gál Józsefné adminisztrátor lelkiismeretes munkáját illeti elismerés.

Köszönettel tartozunk a Debrecen hetilap munkatársainak, továbbá a Debrecen TV igazgatójának, Széles Tamás úrnak és Iván Aurél szerkesztő úrnak a rendezvény propagálásáért.

A jóindulatú és nemes segítőkészségnek számos példájával találkoztam az elmúlt fél év során, de azt a figyelmet és megoldást kereső magatartást, amelyet Meskó Attila akadémikus, főtitkár és Pálinkás József akadémikus, a Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok elnöke részéről tapasztaltam, aligha lehetne elfeledni.

Mi, a rendezők, a hallgatóság megtisztelő részvételét és figyelmét hálásan köszönjük.

Duffek Mihály

Kodály Zoltán életművének innovációs szerepe a 20. század magyar szellemi életében

Az innováció fogalmának használata Kodály Zoltán életművének és jelentőségének méltatásakor talán első hallásra stílusidegen. A kifejezés szokatlansága azért tűnik fel, mert a gazdasági szférában használjuk leggyakrabban modern fogalomként. Részletesebb vizsgálódásunk során azonban kiderül, hogy az innováció közel egy évszázados fogalom, amelyet 1910-ben bizonyos Schumpeter német közgazdász írt le egyik közgazdasági tárgyú fogalmazványában. További vizsgálódásunk meglepő eredményre vezet: az innováció kifejezés használata igen hamar elterjedt más szakterületeken is, elsők között éppen a pedagógiában.

Ha ezt meggondoljuk, Kodálynak az a zenepedagógiai koncepciója, amely elhíresült a 20. században, és olyan nagyfokú változást hozott, igencsak innovációnak, megújításnak nevezhető. A fogalom ugyanis valójában újszerű ötletet és annak gyakorlati megvalósítását jelenti együttesen.

Újszerű-e és megvalósult-e a Kodály koncepció? Lehet-e újszerűnek értékelni egy egész életművet? Lehet-e zeneszerzőként újszerű valaki? Világos a válasz mindhárom kérdésre: igen, lehet újszerű külön-külön mindegyik területen is és együtt is. A Kodály koncepció világszerte híressé vált, és amikor külhonban magyarságunk jeleit keressük, akkor bizony hangsúlyosan jelenik meg a zeneoktatás megújításának elmélete és igen sikeres gyakorlata. Hogy zeneszerzőként mi-ben volt újító Kodály? Elég meghallgatni akár csak kórusirodalmának örök értékű darabjait. Hogy az életmű miben számít újításnak? „Csak” annyiban például, amennyiben Bartók Bélával közösen találták meg azt a forrást – a bizonyos „tisztá forrást”, amely valódi folklórunkat jelenti.

A bölcsészdoktor Kodály nemcsak saját szakterületének megújítójaként lépett fel, hanem az egész korabeli magyar szellemi életre megújító hatást gyakorolt. Érdekes kérdés, hogy az új zenei nevelési módszer önmagában innovációt jelent-e az egész hazai pedagógia számára. Készségfejlesztő jellegének alapvető hangsúlyozása és felhasználása a nevelési gyakorlatban mindenféle szempontból szemléleti újdonság a mechanikusan megtanított dogmákkal, ismeretekkel szemben: kreativitást ébreszt és gondolkodni, alkotni tanít.

Szűken véve a magyar zeneoktatás történetében is nagy jelentőségű a változás. Mária Terézia 1777-es Ratio Educationis rendelete, amely az egész oktatás

szabályozását jelentette, egyben a zeneoktatás számára is szervezeti kereteket teremtett azokban a korabeli iskolákban, ahol a tanítókat képezték. Miközben a gondolatot helyeselhetjük, el kell azt is mondani, hogy nem zenei szakemberek nevelkedtek ezekben az iskolákban. Így hát kimaradt a folyamatból éppen a legfogékonyabb gyermek korosztály, az iskolában tanuló gyermekek köre. A 19. század számtalan próbálkozása, amikor két-három tehetséges tanár a zene oktatására vállalkozott, bizony társadalmi-szemléleti és nagyrészt pénzügyi okokból mindig megbukott, pedig se szeri se száma a munkaközösségeknek, amelyek a jól felismert szükségleteknek kívántak megfelelni. Persze a 19. századnak másik arca is van: ez az a kor, amelyben létrejöttek a „hangászegyesületek”, a zenei egyesületek, közösségek, amelyek később, az 1860-as években zenedékké fejlődtek, és lassan-lassan létrejöttek a zenei szakképzés intézményei is. Ide értjük az 1875-ben létrehozott Zeneakadémiát is, amely Liszt erős nyomására – és pénztárcája nyomós érveinek hatására – végre megalakult a mester személyes közreműködésével, Erkel és a kor más nagyjainak munkája nyomán hamar Európa híres zenei felsőoktatási intézménye lett. A folyamat zeneiskolák megalakulását is magában foglalja, de nem a ma ismert nagyságrendben és formában. Kodály Zoltán ennek a folyamatnak az utolsó szakaszában válik meghatározóvá, tevékenysége szakmai- és általános pedagógiai értelemben is a személyiségfejlesztés eszköztárának megújítása miatt válik a fejlődés feltétlen motorjává.

Mindannyiunk előtt ismert tény Platon társadalomfilozófiája, amelyben minden művészet száműzöttetik, mert elgyengít és fegyelmezetlenséget okoz, kivéve a zenét, amely a társadalom mentális összetartásának igen hatékony eszköze lehet, a szépre tanítja a lelkeket. Ugyanilyen ismert az ókori kínai császárok harangjának alaphangja, amelynek figyelembevételére a zenei gyakorlatban kötelesség volt. Az ellenszegülő a császári hatalommal került szembe, és akár az életével játszott. Az egyes vallási kultúrákban az énekelve beszélő ember szavát a gyülekezet jobban figyeli, egyben érzelmi kapcsolódással is reagál. Mindegyik példa azt illusztrálja, hogy nem újkori felismerés a zene hatalmának erős társadalmi befolyása. A tömegek nevelésében teljesen természetszerű, hogy ezeket ismerve Kodály is a zenei nevelés erejét hangsúlyozza a 20. században.

A megújuló módszerek mind a zenepedagógiában, mind a pedagógia általános gyakorlatában magának a pedagógiai folyamatnak a jobb megismerését is eredményezték. Ebben központi szerepet játszott a zene tehetségkomponensének a megismerése, fejlesztési lehetőségeinek megismerése is.

Kodályra emlékezve ugyan a történelemben járunk, de az újról beszélünk, arról a jövőről, amely most sem veszítette el érvényét. Hallunk ma olyan véleményeket ugyanis gyakran, hogy Kodály koncepciója elavult, miközben csak arról van szó, hogy a módszert nem kellő elhivatottsággal, nem kellő hozzáértéssel, nem kellő tehetséggel alkalmazzák. A jelenségek ugyan aggasztóak, de nem tántoríthatnak el bennünket ama törekvésünktől, hogy ami egy történelmi kor szellemi progressziójában létrejön, az mindig progresszív maradjon, a kérdés

csupán az, hogy az utókor hogyan tudja e progresszivitást megérteni, alkalmazni, megőrizni.

Kell szólnunk arról a történelmi környezetről is, amelybe Kodály működése beleágyazódott. A magyar kultúrtörténet ismerői jól tudják azt, hogy a török sereg kiverése után a magyar kultúra alapvetően germán befolyás alá került hovatarozásunk miatt. Ez jelentősen meggátolta azt, hogy a magyarság saját kultúrája szinkronban fejlődhessen Európa más nemzeteinek civilizációjával (természetesen vannak kivételes területeink, mint például az irodalom is). A 19–20. század fordulóján ez a germán hatás igen erős, de jelen van egy másik zenei vonulat: a Liszt rapszódiaiban hallott verbunkos zene, amely Erkel nemzeti operájának is egyik fundamentuma. A kor gazdag ornamentikákkal túldíszített magyar fantáziáinak zenei világa mondható ugyan nemzetinek, de semmiképpen nem nevezhető magyar folklórnak, nem a széles néprétegek zenekultúráját jelentette. Ez a szín ugyanakkor sokakat megihletett: Beethovent, Haydnt, Brahmsot stb. A pór nép zenéje, miközben nagyrészt ismeretlen is volt a városi kultúra számára, egyben lenézett is volt. Kodály 1925-ben írja „A magyar népzene” című cikkében: „Húsz év alatt, mióta a gyűjtőmunka folyik, sokat kellett hallanunk annak hiábavalóságáról. Egy idősebb jóakarónk azon zsörtölődött, hogy aki maga is tud komponálni, minek járkal olyan dalok után, amiket minden cseléd tud. Nem súlyos betegség tünete volt-e, hogy a legszebb dalokat, amelyeket a magyar zenei géniusz ezer év alatt teremtett, már csak cselédek és öreg parasztok tudták? Nem volt-e sürgős kötelesség azokat tőlük megtanulni, és újra az egész magyarság kezébe letenni. A falu most búcsúzik a régi hagyománytól. A fiatalsága már nem veszi át. Rajtunk a sor. A tűznek nem szabad kialudni.”

A kor magyarságérzete, amely jó adag dzsentr magyarsággal is tele volt, a vidéki szegénységgel társult, s e széles réteg zenéje sehogyan sem akart elférni a szellemi elit magasrendűnek ítélt zenekultúrájába.

Megdöbbsentő eset részeseként élhettem meg Debrecenben, a 20. század végén egy igen sikeres külföldi kóruskarnagy viszonyát saját népzenejéhez: mikor gyanútlanul megkértem őt egy oldottabb pillanatban, hogy énekeljen saját népzenejéből, akkor a legnagyobb zavarba jött, és pironkodva mondta el, hogy nem olyan értékes dolog az, nem nagyon szokás azt énekelgetni... Lehet, hogy Kodály Zoltán szelleme oda még nem jutott el? Bartók viszont számtalan darabban nyúlt ama népzene ritmikájához.

Kodály munkásságában a népzene gyűjtése és rendszerezése már csak azért is volt rendkívül fontos teendő, mert ha körbetekintünk, hogy Európa más országaiban mind a 19., mind a 20. században az egyes nemzetek hogyan viszonyulnak saját népzenejükhöz, akkor saját nagy késésünkkel találjuk szembe magunkat: a zenei romantika nagyjai, akár oroszok, akár németek, franciák, olaszok természetesen módon használták népzenejüket kompozícióikban. A századforduló táján a Vikár Béla által megkezdett népzenei gyűjtő tevékenységet említhetjük, amelyet a két nagy, Bartók és Kodály heroikus munkával folytatott.

A falu felé fordulás önmagában is újító, innovatív elem, mert messze nem az volt a fontos csak, hogy felfedezzük a magyar népdalt és boldogok legyünk, hogy megtaláltuk azt, hanem arról is szó van, hogy ez a magyar népdal népszokásokban él, az adott közösség mindennapi életének szomorú és boldog eseményeihez kapcsolódik, különböző ünneplési módokat tesz lehetővé, különböző közösségi létformákban használt népviselettel, nyelvjárással együtt. A népzenei gyűjtésre tehát úgy kell tekintenünk, hogy bár zenész ember végzi, de a néprajzi vonatkozások elszakíthatatlanok, komplex módon teszik teljessé a folklórt. A korszakos esemény kiváló lehetőséget adott arra is, hogy a magyarság elmúlt évszázadairól is információkat kapjunk, mert nemcsak a nyelvészet az, amely erre képes. Jól tudjuk azóta, mióta Kodály létrehozta az összehasonlító népzene-tudományt, hogy milyen nagy mennyiségű információ származik abból, ha megismerjük népzeneinket, zenei anyanyelvünket.

Most érdemes visszautalnunk Kodály gondolataira a faluról, 1925-ből. Amikor a mai falu már hasonlítani akar a városra, a kommunikáció soha nem látott új lehetőségei állnak rendelkezésre, a javak birtoklásáért a városiakhoz hasonló harcot folytatnak az emberek, lassan kivesznek azok a közösségi alkalmak, amelyek a fentiekben részletezett közösségi eseményeket kikényszerítették, bennük a közös éneklések mindennapos gyakorlatával. Az énekelt népdal lassan a múlt feledésébe merül, s immár az a kérdés, hogy egyáltalán megőrizzük-e az ősi kultúra elemeit.

Az összehasonlító népzene-tudomány innovatív jellege jól látható abban, hogy a népdal elemzések szemlélete egyben a zenei szemlélet megújítását is eredményezte, új megközelítést jelent. Ugyanilyen izgalmas például, hogy a magyar népzene mely elemei hordozzák magukon a szomszéd népek népzenejének jeleit, vagy éppen fordítva, a szomszéd népek zenéje mennyire viseli magán a magyar népzene jellegzetességeit. Kodály rendszerező elméje kellett ahhoz, hogy ezek megismerésére is sor kerülhessen.

Bizonyára cáfolhatatlan tény az a megújító hatás is, amelyet a magyar népzene műzenei felhasználása jelent. Bartók és Kodály példáját látva sokan mások is ezt az utat kezdték járni. Ez a kompozíciós módszer Európában – mint korábban említettük – igen színes zenekultúrát hozott létre. Mert az európai zene – bár homogén stílusjegyeket hordoz az ázsiai, afrikai fül számára – nem egységes szubsztancia, amely szerint az egyes nemzetek zeneszerzői alkotnak, hanem éppen fordítva: az egyes nemzetek sajátos zenei hangjának ötvözete, amely számtalan színt foglal magában.

Kodály metódusának filozófiai és történelmi alapja igen színes. Filozófiai alapját kiváló összefoglalásban olvashatjuk Kodálynál, magánál:

- „1. Ahogyan a görögöknél a zenének központi szerepe volt a nevelésben, nálunk is rangra kell emelni;
2. a zenei műveltség akadályozója a zenei analfabetizmus, ez okozza a hangversenyek és operaelőadások gyér látogatottságát;
3. a tanítóképzőben meg kell javítani a zeneoktatás;

4. a rossz zene elleni védőoltást a zsenge gyermekkorban kell megadni, mert felnőttkorban már késő;
5. a zenei élmény megadása az iskola feladata;
6. a napi éneklés a napi torna mellett a gyermek testét, lelkét egyformán fejleszti;
7. nagyon fontos a karéneklés; a kollektív érzés, a közös erőfeszítésből eredő szép eredmény öröme fegyelmezett, nemes embereket nevel, ilyen nemű szerepe felbecsülhetetlen;
8. a számára döntő zenei élményeket a gyermek 6–16 éves korban szerzi meg, 15 éves koron alul fogékonyabb, tehetségesebb, mint utána;
9. csak a legértékesebb, legtartalmasabb anyagot szabad a gyermekeknek tanítani; neki a legjobb is éppen csak hogy jó: remekműveken keresztül vezessük a gyermeket a remekművekhez;
10. a gyermek zenei anyanyelve a magyar népzene legyen, csak ha azt elsajátította, akkor forduljon idegen zenei anyaghoz;
11. a mindenki számára legkönnyebben hozzáférhető hangszerrel, az emberi hanggal, énekléssel jussunk el a zenei génuszokhoz; ezzel nemcsak egyes kiváltságosokat, hanem tömegeket lehet a zenéhez vezetni;
12. a karénekléshez külföldi remekműveket kell fölhasználni, a magyar nyelvű karirodalmat a népzenei anyag felhasználásával a magyar zeneszerzőknek kell megalkotniuk;
13. a tanítás rendszeres kiépítése állami feladat, kell rá pénzt fordítani, mert évek múlva a koncert- és operalátogatók számának növekedésével meghozza kamatait.”

Mint ahogyan az innovációt széles körű ismeretgyarapodás előzi meg, Kodály tevékenységére is jellemző ez a sajátosság: igyekezett mindent megtudni az általa ismert világ zenéjéről, iskoláiról, s természetesen annak történetéről is. Ebben helyezte el a magyar zenét. Fontos felhalmozás volt a háttérben: nem restellte Arezzoi Guido nyomán a reneszánsz szolmizáció képzettársító, aktualizált módját felhasználni, de Schumann zenei gondolatait sem szégyellte magáévá tenni. Mindközben tevékenységével a magyar identitást erősítette. Erre volt is nagy szükség, hiszen a 20. század magyar történelme nem akármilyen tragédiákkal teli: a trianoni döntés nyomán területe kétharmadát, gazdaságának jelentős részét elvesztő magyarság két vesztes háború után, elveszítve önbecsülését, nagy szükségét látta valaminek, amely segít mentálisan túlélni, jövőt látni, értékek mentén újjászületni. Ha a kodályi küldetés nyomán pusztán a folklór segítségét kaptuk volna, már az is pótolhatatlan segítség lett volna. Ehhez azonban még olyan ajándék is társult, ami a tehetség kiművelését is lehetővé teszi: a zene birtokbavételének módszere is. Kodály magyarságának további nagy értéke, hogy nem mellőngető, másokat semmibevevő, virtuosus büszkeség, hanem saját értékeinkre alapozó gyógyítás. Ez a szemlélet mindvégig használható, míg emberi társadalom létezik.

Nem esett szó még a Kodály-koncepció gyakorlatáról, amely további újító elemekről tudósít bennünket. A zenetanítás eszköztáráról maga Kodály a Vissza-tekintésben ír: „Eszközök: a zenei írás-olvasás általánossá tétele az iskolán keresztül. Egyben a magyar zenei szemlélet öntudatra ébresztése a művészi nevelésben csakúgy, mint a közönségnevelésben. A magyar zenei közízlés felemelése, folyamatos haladás a jobb és magyarabb felé. A világirodalom remekeinek közkinccsé tétele, eljuttatása minden rendű és rangú emberhez. Mindezek összessége termi meg a távol jövőben felénk derengő magyar zene kultúráját.”

A zenei nevelés széleskörűvé és általánossá tételének gondolata további újító elem, a magyar társadalom korábban soha nem látott számú tagja használhatta ki a zenei nevelés előnyeit. A „Zene az óvodában” c. cikkben fejti ki Kodály:

- „1. a zenei nevelés sokoldalúan fejleszti a gyermek képességeit; nemcsak közvetlenül a zenei természetűeket, hanem koncentrációs készségét, beidegződéseit, érzésvilágát, és szolgálja a testi nevelést is;
2. ne csak a gyermekek maguk rögtönözzék az óvodai mondókákat vagy a dalokat, hanem kapjon helyet a magyar nyelv gyakorlása mellett a magyar zene gyakorlása is, méghozzá a gyermek életkorának megfelelően, kis hangterjedelmű és neki való szövegű népi gyermekdalokban;
3. a népi játékokban az éneket és mozgást kapcsoljuk össze;
4. minden gyermeknek már az óvodában meg kell kapnia a rossz zene elleni védőoltást, mert ha felnőtt, akkor nincs már a méreg ellen orvosság.”

A zenei képességfejlesztésben, önmagán belül is innovatív az a módszer, ahogyan Kodály a zenei képességfejlesztéshez nyúl: komoly segítséget jelent módszere a tiszta intonációban, az énekes alapú hangszertanításban, a lineáris gondolkodásban, a polifón zenélés képességében, a figyelemmegosztási képesség növelésében, a kamarazenélés szokásrendszerének kialakításában, az emlékezet fejlesztésében, differenciálásában stb. Az említett képességek az ismert transzferhatás miatt a társadalom más szegmenseiben is igen nagy hatékonysággal hasznosíthatók.

Az oktatás feltételrendszerének intézményi struktúrája, az énekes alapú iskolahálózat nem egyetlen csettintés eredménye, hiszen Kodály bármilyen nagy szaktekintélynek is számított, igen jelentős harcot vívott a mindenkori politikával a nemes cél elérése érdekében. Kodály nagy tekintélye mindazonáltal szinte példa nélküli, s a kezdeti csúfondáros hangok, későbbi gáncok ellenére mindig sikerült megtalálnia azt a módot, ahogyan a felszínre hozhatta az érték alapú gondolkodást, s mindig érvényesíteni tudta azt, bármely társadalmi-politikai helyzetben. Bizony, nagy szükségünk lenne ma is Kodály Zoltánra...

Említenünk kell még egy komponenst, amely az újító elme teljes rendszerének elengedhetetlen része. 1946-ban, New Yorkban tartott előadásában mondta Kodály: „Próbáljuk meg az ifjúságot jó zenére tanítani, amilyen korán csak lehet. Jó tanárok mellett ehhez jó irodalom is szükséges, amely a gyermekeknek és

a hallás-gyakorlásban kezdőknek hozzáférhető. Sok időt fordítottam arra, hogy kórusokat írjak gyermekeknek és iskolai énekkönyveket állítsak össze. Azt hiszem, sohasem fogom sajnálni az időt, amely így nagyobb művek írására elveszett. Úgy érzem, ezáltal ugyanolyan hasznos munkát végeztem a közösségnek, mint ha további szimfonikus műveket írtam volna. És néha egyszerű iskolás fiúk felvillanyozóan szép és kétségtelenül magas művészi színvonalú előadásában gyönyörködhettem, melyet szerény, művészek még el sem ismert tanítók vezényeltek.”

Néhány záró megjegyzés kívánkozik még a fenti gondolatokhoz. Mindannyian, akik zenei hivatást választottunk, s most egybegyűltünk a megemlékezésre, közösen hisszük, hogy egy olyan társadalom, amely értékekre akar építeni, amely értékes polgáraival szeretné következő évszázadait leélni, annak érdeke az, hogy többek között ezt a zenei filozófiát, nevelési felfogást tovább vigye. Őrizze meg és alkalmazza a lehető legtehetségesebb módon, bármely korban, ahová a magyarság eljut. Az elmúlt másfél évtized világa olyan kihívásokat hordoz, amelyekre nagyon nehezen tudunk válaszolni. A globalizáció sok pozitív hozadéka mellett olyan oldószert is tartalmaz, amely legfontosabb kincseinket veszélyeztet. A pénzalapú, haszonelvű társadalom elsilányosodása idővel humán értékeink elsoványodásához vezethet. Nem mondhatjuk belenyugvoan, hogy meg kell hallani az idők szavát, s ha így van, akkor így van. Tisztán kell látnunk, hogy a társadalom változásaiért emberek felelősek, ezért nem mehetünk el olyan jelenségek mellett, amelyek ezt az értékvesztést eredményezhetik. Mai, egyre több zeneiskolánkat felváltó művészeti alapiskoláinkban már csak az egyik művészeti ág a zene, s a kisgyermek sorsát meghatározó szülők, pedagógusok gyakran már nem a zene felé, hanem a modern trendeknek megfelelő tevékenységek felé fordítják a gyermekek figyelmét. A zenei szakképzésben végzetek jelentős része sem választja hivatásul a zenét. A riasztó jelenségekre azonnali válasz szükséges, azzal a kodályi életúttal, értékközpontúsággal, amelyekkel a zene vonzását és embernemesítő hatását növelni lehet és kell.

Ilyen helyzetben a túlhaladottság felületes és nyilvánvalóan kényelmes ki-mondása nemhogy egyhelyben topogás, hanem jelentős veszteség, visszaesés, elszegényesedés. A Kodály-módszer sokszor hozzáértetlen kritikája – súlyos a szó – egyfajta bűncselekménynek minősül, ugyanis a benne lévő tartalmak egyáltalán nem avultak el. Hát elavult-e a zenei anyanyelv, maga a zene, annak számos személyiségformáló hatása? Elavult-e a sok évszázad alatt felhalmozott népszokások színes világa? Vagy talán a gyakorlati módszerek „korszerűtlenek”? Ezek olyan tartalmak, amelyek vélhetően az emberi lét végéig nem avulnak el, mert emberiek, mert örökek, mert nélkülözhetetlenek.

Leendő tanárok és gyakorló kollégák egyetérthetünk abban, hogy a mi magunk megerősítéséhez Kodály szelleme, jelenléte, pedagógiája, művészete nélkülözhetetlen elem.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Molnár Zsolt

Kodály és Debrecen

Bevezetés

Csaknem negyven évet fog át azoknak az eseményeknek a láncolata, melyek Debrecen és Kodály Zoltán nem mindennapi kapcsolatának alakulását jelzik, s amelyek során a Mester a nagy hagyományú cívisvárosban fokozatosan otthonra talált. Hol sűrűbb, hol ritkább időközönként tett debreceni látogatásai minden esetben nyomot hagytak az itt élő, a zenét és általában a kultúrát szerető, azokat pártoló emberek emlékezetében. E találkozásokra visszatekintve elmondhatjuk, hogy azok értéke nemcsak az esetenként megélt szellemi és zenei élményekben rejlett, hanem abban is, hogy általuk megmutatkozhatott az életmű teljessége. Ugyanis Kodály tudósként, zeneszerzőként és a nemzet nagy zenei nevelőjeként jó néhány alkalommal megajándékozott bennünket személyes jelenléte élményével. Mindezekon túlmenően a távolból is számtalan jelét adta annak, hogy figyelni az itteni eseményeket. Úgy érezzük, szerette Debrecent.

Természetesen, ahhoz, hogy ez a kapcsolat valóban gyümölcsöző legyen, megfelelő befogadó közegnek is lennie kellett. Debrecen a maga zenei múltjával teljes mértékben alkalmas volt ennek a szerepkörnek a betöltésére, hiszen hagyományai ilyen tekintetben is évszázadokra nyúlnak vissza. E hagyományoknak több olyan eleme van, melyek mai zenei életünkkel, zenetanításunkkal, illetve a kodályi törekvésekkel is kapcsolatba hozhatók. Érdemes ezért néhány gondolat erejéig – ha csak vázlatosan is – ezekre is visszatekinteni.

Akkor, amikor a reformáció eszméi iránt fogékony, puritán városi lakosság többségének zenei igényeit a zsoltáréneklés még tökéletesen kielégítette, az ősi Kollégium falai között Maróthi György már bevette iskolai reformjába a harmonikus éneklés és zene tanítását. Életre hívta a Kántust, mely az egyháznak és a városnak ma is méltó büszkesége. Tanítványaival megkedveltette a „musica mesterségét” is, és indítványozta egy 12 tagú „musicum collégium” felállítását. Munkálkodásának eredményeként a nyomtatásban megjelent „Zsoltároknak négyes nótájik” alapján tanították az éneklést. 1811-től pedig a „kóták szerint való éneklést” a felső osztályokban meg is követelték.

Az 1862-ben életre hívott Debreczeni Zenede megadta a zeneszeretőknek „a zene rendszeres, s kivált olcsó díj mellett történő tanulásának és művelésének” lehetőségét. Ily módon kialakult a zenei élet centruma. Mindenkori vezetői sokat

tettek a zeneoktatás és a zenei élet kiteljesedéséért. A Vár utcai Zenepalotát 1894-ben építtető Simonffy Emil rendkívül széles látókörű igazgató volt, aki nemcsak a helyi zenei életet szervezte, hanem összefogta a vidéki zenedéket is. 1906-ban országos értekezletet hívott össze. Ennek eredménye egy memorandum volt, melyben a kultuszminisztériumot a zenetanítás országos ellenőrzésére kérték, többek között a kontárkérdés felszámolására, az egységes tanterv, tananyag és osztályozás bevezetésére. Hangsúlyozták az énektanítás fontosságát még a középiskolákban is, és javaslatot tettek a háromlépcsős zenei nevelés kialakítására (több mint 100 évvel ezelőtt!). Az utódok is hasonló törekvésekről tettek tanúbizonyságot.

Sürgötték az államilag megerősített zenetanítási oklevél kiadásának jogát. Később, a harmincas években pedig egy sor zenepedagógiai újítás meg is valósult. (Zeneóvoda, zenei előképző, tananyag modernizálása stb.)

Természetesen mindez kedvezően befolyásolta a helyi zenei életet. A Zenededvelők Köre már a kezdeti időszakban jelentős művészeket hívott meg a városba. (Hubay Jenő, Popper Dávid, Geyer Stefi). Majd, amikor stabilabb helyzetbe került, rendszeressé váltak a hangversenyek, ugyancsak több, nemzetközi hírű művész közreműködésével (Dohnányi, Ysaye, Sauer, Kubelik, Kreisler, Altman, Casals és mások). A körnek egyébként több támogatója volt, mint ahányan ma hangversenybérletet vesznek Debrecenben.

Amint az eddigiekből kiderült, valóban mélyen gyökeredző és jelentős az a hagyomány, amelynek köszönhetően Debrecen zenei élete kifejlődhetett. Ezt a hagyományt erősítették még a különböző dalosversenyek, melyek közül az első 1868-ban volt, és a szervezett magyar énekkari élet kiindulópontjának tekinthető. 1929-ben, a huszonkettedik után történt az első határozott megnyilatkozás a helyi sajtóban Kodály zenéjével kapcsolatban, mondván, hogy a dalkultúra megizmosodása érdekében „a jellegzetes magyar muzsikát – Kodály! – is gyakrabban lehetne szerepeltetni műsoron.”

De ekkor már négy éve volt annak, hogy Kodály városunkban először tartott előadást.

Kodály és Debrecen első találkozása

A Mester első itteni látogatása többféle szempontból is különlegességnek számított. Ez volt az első olyan alkalom, amikor – 1925. április 26-án – Budapesten kívül előadást tartott, és ekkor foglalkozott először áttekintően zenetörténeti kérdésekkel, „Régi magyar táncok” címmel. Breuer János „Bartók és Kodály” című tanulmánykötetéből tudhatjuk, hogy mindent összeadva is ez volt életének ötödik felolvasása. A helyszín az immár Kodály nevét viselő Debreczeni Zenede hangversenyterme volt. Az előadás az Eötvös-Kollégium volt Tagjai Szövetsége vándorgyűlésének keretében zajlott, és nagy eseménynek számított a városban.

Kodály és a többi volt kollégista már az előadást megelőző napon megérkezett, és ünnepélyes fogadtatásban részesült. Az ülést a város kultúr tanácsnoka, dr. Csűrös Ferenc nyitotta meg, aki szintén Eötvös-kollégista volt. Az előadás szövege nyomtatásban nem jelent meg, ellenben a Debreczeni Független Újság – amely az egész eseménysorozatot lelkesülten harangozta be – közölte annak teljes gondolatmenetét. (Az újságíró neve sajnos ismeretlen maradt.)

Kodály ebben rámutatott arra, hogy a magyar zenével foglalkozó tudomány még csak az anyaggyűjtés korszakánál tart. A magyar táncal Rétvai Prikkel Marian kitűnő könyve ugyan foglalkozik, de a zenével nem. A régi magyar tánczenéről igen kevés adatunk van. Áttekintette a 16–19. század meglehetősen gyér, olykor százévnyi űrt mutató, hiányos forrásanyagát. Megvilágította, hogy az 1790-es évek után az újabb tánczene hogyan keveredett; van benne német és olasz dallam és frazeológia, bécsi klasszikus és lengyel kisoros hatása, és egy vékony ér a magyar néphagyományból. Említést tett egy 1820–30 körüli nótagyűjteményről, és néhány kéziratot mű szerzőjéről, akiknek hírneve messze meghaladja azt, ami ismert műveik után várható, s így valószínű, hogy műveik egy része lappang. A hangszeres tánczene az 1790-es évek után jelent meg. Többnyire zongorára vannak letéve, de az egész irodalom a hegedű jegyében született. Ezek – bár elég gyengék – világosan mutatják az elemeket. Lassú és frissből állnak, az úgynevezett dísz az I.–V. akkordokra hangoltan, amely felett a vezető szólam újabb futamokat hallat, ezek többnyire akkordtöredékekből állnak.

A harmincas évek

A 30-évek zenei élete különösen eseménydús volt Debrecenben. Erre az időszakra estek a Brahms (1933) és Liszt (1936) emlékhangversenyek. Ekkor ünnepelte a Zenede fennállásának 75. évfordulóját. Bartók Béla ebben az időszakban két hangversenyt is adott az Aranybikában (1931-ben és 1939-ben. Az első szereplése 1925-ben volt). Egyre több alkalommal szólaltak meg Kodály és Bartók kórusművei a város lelkes és állhatatos kórusvezetőinek köszönhetően. A MÁV Filharmonikus Zenekar bérleti sorozata, valamint a helyi művésztanárok szereplései biztosították a zenei élet folyamatosságát. Kodály is erről az időszakáról írta, hogy művei ekkor már stabil megélhetési lehetőséget biztosítottak számára. A várossal való kapcsolata is ezidőtájt volt föllendülőben. Egyszer előadást tartott, három alkalommal pedig jelentős művei szólaltak meg.

A „Népzene és műzene” című előadást, illetve az annak keretét adó hangversenyt az az Ady Társaság rendezte 1934. április 15-én, melynek fő célkitűzése volt a kortárs irodalomnak, mindenekelőtt Ady Endre költészetének népszerűsítése, a haladó gondolatok terjesztése, illetve ezeken keresztül a látóhatár kitágítása. A társaságon belül zenei szekció is működött. Kodály előadása és a hang-

verseny nagy érdeklődést váltott ki a városban. Az Aranybikában megtartott nagyszerű rendezvény belépőjegye Medgyessy Ferenc szobrászművésznek ez alkalomra készített, és 1500 példányban sokszorosított Kodály-plakettje volt. A műsoridőt természetesen teljes egészében Kodály-művekkel töltötték ki. A Zenede gyermekkara énekelt Elefánthy Mária vezetésével, (Négy Tantum ergó; Süket sógor; Táncnóta) a Kollégium polgári fiúiskolájának kórusát Csösz László vezényelte (Lengyel László). A később zeneakadémiai tanárrá lett Hoór Tempis Erzsébet három dallal gazdagította az est műsorát („A tavasz”; „A csitári hegyek alatt”; „Jöjj te hozzám, kis pacsirta). Közreműködött dr. Baranyi János zongoraművész, a Zenede igazgatója (Székely nóta; Székely keserves; Allegro giocoso). A Dóczy-gimnazisták Horváth Károlynak, Kodály és Bartók művei lelkes tolmácsolójának vezetésével szerepeltek (Pünkösdlő), a zenedéseket Szabó Emil vezényelte (Mátrai Képek).

Másnap Kodály meglátogatta a Dóczy-intézetet, ahol rendkívül meleg fogadtatásban részesült. A Mester megérezte, hogy a gyerekek milyen szívesen énekelik az ő zenéjét. Az egyik helyi lap krónikása így kommentálta az eseményeket:

„A muzsika fejedelme járt nálunk. A halk szavú próféta előadása egyike volt a leglenyűgözőbb előadásoknak.”

A Hány János szabadtéri előadása

A daljáték két hónappal később, a Debreceni Hét keretében került megrendezésre. Háromszor adták elő. Ennek jelentősége többféle szempontból is túlmutatott a város határán. Többszörös elsőséget élvezett azért, mert először hangzott el szabadtéren és vidéken (Debrecenben ez volt az első szabadtéri előadás!), és ekkor volt az első teljes Hány-közvetítés a Magyar Rádióban. Ráadásul szabadtérről először, egyenes adásban. A három előadás helyszíne, a Református Kollégium udvara ideálisnak bizonyult minden tekintetben. Nem véletlenül írt róla az előadások után oly nagy lelkesedéssel Fáy Árpád újságíró a Debreceni Független Újságban:

„...méltóbb keretet a költő sem álmodhatott volna magának műve színrehozatalára, mint az ősi Kollégium udvarát, körül az árkados folyosókkal, falakkal, amelyek a szigorú hagyomány és fürge haladás szellemi birkózásának tanúi – és fejük fölött a csillagos ég.”... „Ez az épület predesztinálja Debrecent, hogy a magyar Salzburg legyen.”

(Sajnálatos, hogy ennek lehetőségétől az udvar – véleményem szerint nem eléggé átgondolt – befásítása miatt elestünk.)

A zenekari teendőket a Zenede tanáraival és tehetősebb növendékeivel kiegészített, akkor már 10 éves MÁV Zenekar látta el. Hozzájuk társították a Bocskay gyalogezred fúvószenekarát is. A tömegjeleneteket mintegy 200 tagú kórus oldotta meg a Zenede kórusának, a Városi Dalárdának és a Mácsai Dalkörnek

egyesítésével. A tánckar huszárjait a Gábor Áron tüzérezred adta, s a gyermek-kórus is a Zenedéből jött.

A főszereplők a budapesti Operaház kiváló énekesei voltak. Dr. Palló Imre, Nagy Izabella, Sebeők Sári, Budanovits Mária, Maleczky Oszkár, Tornyai Gyula. Vezényelt Ferencsik János. A rendező, Rékay András a mintegy 30 méter széles, 300 m²-es színpadon mozgatta a szereplőket, mely díszleteivel varázslatosan szép és különleges helyszínt biztosított az előadás számára. Az előadást a szerzőn és a szövegkönyvírón kívül igen sok neves személyiség is megtisztelte jelenlétével. A sok ezer főnyi közönség soraiban mindhárom napon távolabbi vidékekről idesereglett érdeklődők is ültek.

Hadd idézzek néhány gondolatot Kodálytól a főpróba után készült interjúból: „Őszintén mondom, hogy a legteljesebb mértékben meg vagyok elégedve. Olyan ez az előadás, amilyennek megálmodtam (...) Most látom csak igazán, hogy mennyire tévedtek azok az egyébként nagy kultúrájú kritikussaim, akik annak idején, amikor a Hány Jánost az Operaház bemutatta, meglepődve érdeklődtek nálam, hogy miért éppen ilyen furcsa szövegkönyvet választottam. Nos, amit azok a nagy kultúrájú urak nem értettek meg, azt megértették a tömegek Budapesten, és bízom benne, Debrecenben is meg fogják érteni, hiszen ennek az ízig-veérgig magyar mesejátéknak a lelkisége rendkívül közel áll Debrecen színmagyar közönségéhez.”

A Székelyfonó első vidéki előadása

1937. május 20–22-én háromnapos Kodály-ünnepség volt a városban. Az első napon a Zenede adott hangversenyt. Ezen Tóth Aladár, a magyar zenei élet akkori legtekintélyesebb kritikusja is részt vett. Ő mondta a bevezetőt a Székelyfonó két előadása alkalmával. Mindkét hangverseny első felében a Zenede kórusai szerepeltek Elefánthy Mária és Szabó Emil vezetésével. (Kodály művekkel.) Fölcsendült ezen alkalmakkor egy érdekes kamaramű is. A Zenede kiváló zongoraművész-tanára és későbbi igazgatója, Galánffy Lajos elkészítette a Marosszéki-táncok zongorástrió változatát, melyet nagy sikerrel elő is adott két nagyszerű művész tanár kollegája, Búza Gábor hegedűművész és Erdész Mihály gordonkaművész társaságában. A partitúra utolsó oldalán a következő mondat volt olvasható:

„Az átiratot átnézte, javította és előadását engedélyezte: Kodály Zoltán.” (Alatta a Mester aláírásával.) E kézirat másolata ma is megvan a Kodály-szakközépiskola könyvtárában.

A Székelyfonó nem jöhetett volna létre Horváth Árpád színházigazgató megszállottsága nélkül. Jelentősége azért is kiemelkedő, mert a vezénylő karmester, Komor Vilmos és Basilides Mária kivételével minden szereplőjét Debrecen adta. A többi énekes szólista Hoór-Tempis Erzsébet tanítványa volt, akik közül nem egy néhány éven belül ismert énekes lett: Neményi Lili, Turján Vilma, Papp Jú-

lia, Illyés Sándor, D. Kovács József, Bakó József és mások. A betanítás teljes munkáját a kiváló énektanár végezte, az énekkart a Szent László Dalegylet adta, a zenekar felkészítéséről Búza Gábor és Szabó Emil gondoskodott.

A krónikás följegyezte, hogy az előadás komoly anyagi nehézségekbe ütközött. A karmester és Basilides Mária lemondott tiszteletdíjáról, és még egy Kodály-tisztelő zenerajongó személyes segítségére is szükség volt. Valamiért a hírvetés is akadozott, aminek következtében bizony a nézőteret „vattázni” kellett. De a siker nem maradt el. Tóth Aladár így ír az eseményről: „A közönség? Vagy húsz percig állva tapsolt és úgy ünnepelt tomboló tapsokkal. Pedig bennfentesek szerint a debreceni nézőtér nehéz terep.” A Debreceni Független Újság az elismerő szavak mellett élesen bírálta a közönyt, többek között az elmaradt közígazgatási vezetőket is. Kodály üdvözlő távirata azonban némi gyógyírt jelentett az ottlévők számára: „Hogy Debrecen megismeri és megérti a székelyt, nagy lépés a magyar lelki egység felé. Köszönet és üdvözlés minden közreműködőnek. Kodály Zoltán”

A Psalmus Hungaricus debreceni bemutatója

1939-ben, Református Kollégium 400 éves fennállását az egyház nagyszabású ünnepségsorozattal ünnepelte, melynek kiemelkedő eseménye volt a május 9-iki Nagytemplomi ünnepi megemlékezés, benne a műsor középpontjában a Psalmus. Az előadás különlegessége az volt, hogy a művet fiatalokból összeállított kórus énekelte. A város kiváló karnagyainak köszönhetően több, valóban pódiumképes diákkórus is működött Bodnár Lajos, Csösz László, Horváth Károly, Szigethy Gyula és Szabó Emil munkásságának köszönhetően. (Szabó Emil egyébként zeneszerzést Kodálytól, zongorát Bartóktól tanult. Bartók Béla 1931-ben adott hangversenyének közreműködőjét, Orosz Júlia énekesnőt ő kísérte!) Az összkart B. Szűcs Ferenc, a Dóczy-intézet Tanítóképző és a Zenede későbbi tanára vezette. Az eredeti terv szerint a karmester maga Kodály lett volna, azonban betegsége ebben meggátolta, helyette Szatmári Géza ugrott be, a szólista a pesti Operából Nagypál László volt. A szerző az első próbákon még jelen volt. A betegsége miatt magát kimentő, debreceni barátjának, dr. Jakucs Istvánnak küldött levélben a következőket írja: „A Psalmus útját én is úgy érzem, mint egy tőlem idegen bolygóét. Három legutolsó állomása: Athén, Debrecen, Párizs. Ez a szimbolikus háromszög mintha egész életem értelmét és törekvését ábrázolná: a magyar álljon a maga lábán, egyik kezét Athén, másik kezét Párizs felé nyújtva. Minden tehetségét az újkor Párizsa és az ókor Athénje fejlesztheti odáig, hogy önmagát legjobban kifejezze. Minél rövidebb a magyar lélek útja Athénig és Párizsig, annál könnyebben talál önmagára. Ezért legfontosabb nekem a három állomás közül Debrecen. Ilyen fiatal kórus még nem énekelte a Psalmust sehol.

Nem minden aggály nélkül néztem elébe a nagy vállalkozásnak. De már az előzetes próba meggyőzőtt, hogy ifjúságunk az erején felőli vállalkozásokat is győzi.”

Ismeretes Kodálynak az a mondása, hogy a magyar embernek egyik lábával falun, a másikkal a városban kell állnia. A két gondolat hasonló. A szimbolikus háromszög a magyar kultúra európaiságáról, utóbbi pedig a magyar lélek egy-ségről szól.

Egyébként a párizsi Psalmus-koncerten való részvételét is le kellett mondania. Az oda küldött hasonló tartalmú levelében megemlíti, hogy „Debrecenbe se tudtam elmenni, pedig az fontosabb lett volna”.

1943. május 8-án, a Bárdos Lajos által már 1934-ben kezdeményezett „Éneklő Ifjúság” mozgalom keretében – ugyan néhány hónapos késéssel – a különböző felekezeti és állami iskolák együttesen köszöntötték a Mestert 60. születésnapja alkalmából. 900 dalos énekelte együtt a „Forr a Világ”-ot, hatalmas sikerrel. Az eseményről szóló tudósítást Újfalussy József írta, aki megjegyezte: „Fontos, hogy ez a Kodály ünnepély végre megszületett.” A hangversenyt megelőző időszakban a helyi lapokban nagy sajtóvita dúlt Kodályról, melynek során politikai felhangú, méltatlan támadások is érték. Természetesen akadtak világos fejű és megfelelő zenei érzékkel rendelkező emberek, akik nyíltan és határozottan állást foglaltak mellette. Az egymásnak feszülő ellentétek miatt az ügy fegyelmi eljárás keretében a Magyar Sajtókamaránál folytatódott. Mindez azonban a legcsekélyebb mértékben sem tudta kikezdeni Kodály tekintélyét.

Néhány év múlva megalakult a kollégiumi Kórus, mely később Csenki Kórus néven vált ismertté. Nem sokkal később már a „Jézus és a kufárok”-at énekelték, és közreműködésükkel hangzott el ismét a Psalmus és a Székelyfonó. Utóbbin a szerző is megjelent. Kodály művészete így Debrecenben végleg otthonra talált.

Az ötvenes és hatvanas évek

1952-ben a zeneoktatást érintő változások új távlatokat adtak a zeneoktatásnak azzal, hogy kialakították annak hármas tagoltsági rendjét. Erről a korszakról így ír Újfalussy József: „Tagadhatatlan, hogy kiterjedt, világszerte elismert zeneoktatási intézményhálózatunkat ez az egyenetlen, nehéz, görcsös korszak teremtette meg.” Debrecennek nagy szerencséje volt, hogy akadt egy olyan ember, aki az egyenetlen, nehéz és göröngyös utakon is biztonsággal tudott járni. Kell-e mondanom, hogy őt Gulyás Györgynek hívták, aki a tarhosi iskola megszüntetése után jött Debrecenbe, és a Szakiskola igazgatója, valamint a Kodály ügy debreceni élharcosa volt. Ebben az időben kezdődött Kodály és Debrecen kapcsolatának legszebb fejezete. A céljait szem elől soha nem tévesztő, szívósan küzdeni tudó, alkotószellemű vezető állandó kapcsolatban volt a Mesterrel, akit gyakran hívott a városba. 1955-ben itt ünnepelték 73. születésnapját a Budavári Te Deum első debreceni előadásán. A nagysikerű hangverseny végén így szólt a közön-

séghez: „Ennek az ünnepségnek forróságában mondhatom, hogy nem éltem hiába. Ezt bizonyítja Debrecen lelkes közönsége. Ez a Debrecen úgy különbözik az 50 évvel ezelőtől, mint egy a száztól.”

A Szakiskola névadása

1956-ban a Művelődési Minisztérium javasolta a szakiskoláknak, hogy kiemelkedő magyar muzsikusok nevét vegyék fel. Gulyás György Kodály nevének fölvetelére tett javaslatot, aminek engedélyezését a minisztérium a névadó beleegyezésétől tett függővé. Gulyás György az akkori tanácselnök, Ménes János társaságában meglátogatta a Mestert, aki megkérdezte, hogy van-e lehetőség az 1954-ben megszüntetett tarhosi iskola szellemiségének átplántálására. Gulyás személye erre garancia volt. Miután Kodály megadta az engedélyt, különböző tanácsokat adott az iskola további működtetéséhez a tradíciók megbecsülésével, az iskola társadalmi kapcsolataival, a zenepedagógia gyakorlatával kapcsolatban. Végül a következő gondolatot ajánlotta jelmondatul: „Nincs megalkuvás művészetben és magyarságban.” (Ezt a jelmondatot az utóbbi években szerencsére már gyakrabban használják.) Az 1957. június 23-án megtartott ünnepség alkalmával a következőket írta az iskola vendégkönyvébe: „A debreceni szakiskola jövője: példát adni a szolfézs és hangszeritanítás összehangolására, ének-alapon történő hangszeritanítással új énekekre bírni a hangszereket; a környékre kisugárzó működéssel hangzó életre bírni a néma berkeket.”

Ennél az útmutatásnál sokkal fontosabbnak érzem azokat a gondolatokat, amelyeket az ünnepségen felszólalása alkalmával mondott. Időhiány miatt csak részleteket emelek ki ebből a beszédből: „Megmondom, hogy mi törte meg az ellenállásomat itten, annak ellenére, hogy hiába indítványoztam, hogy az iskolát Maróthiról nevezzék el (...) látszott valami biztosítéka annak, hogy az egészséges zenekultúrára való nevelés itten jó otthonra talál, hivatott kezekre van bízva (...) Most nem fejtegetem hosszasan, hogy mi a szolfézs, csak röviden említem meg. A felületesen tájékoztatottak előtt sokszor úgy rémlik, hogy azonos a szolmizálással: aki szolmizál, az szolfézs tanul. Nem! A szolfézs ennél sokkal több! A szolmizálás a hangok magasságának megkeresése, az még csak egyik kis eleme, ott a nagyobb eleme: a ritmus, a ritmusban való biztos tájékozódás. És ott a betetőzése: a zenei nyelvtannak, a grammatikának, syntaxisnak teljes uralma. Arra tanít a szolfézs! (...) És ha nevem valami bélyeget jelent, akkor jelentse azt, hogy itt nem ’muziklérer’ stílusban, nem zongoragépeket akarnak nevelni, hanem a zenét gyökeréből értő és érző zenészeket és zeneértőket.”

Az ünnepséget két nagyszabású hangverseny követte: délben a Nagytemplomban, délután a Központi Művelődési Otthonban szólalt meg a Missa Brevis, a Budavári Te Deum és számos kórusmű a háromszoros Kossuth-díjas, kiváló művész tiszteletére a szakiskolai vegyeskar, a Kántus, a Debreceni népi együttes,

a Csapókerti iskola kórusa, valamint Pográc Zoltán, a MÁV-zenekar és helyi művészek közreműködésével. Vezényeltek: Szigethy Gyula, Papp János, Gulyás György és Vaszy Viktor.

A névadás utáni időkben hatalmas lendületet kapott a kóruséneklés. A híres llangolleni győzelmet követték az arezzói díjak. Kodály éberrel figyelte a kórus sikeres működését, melyekről táviratai és vendégkönyvi bejegyzései is tanúsítanak. Ebből a karból nőtt ki az immár világjáró és világhírű Kodály Kórus, a vidék egyetlen professzionális kórusa, Kodály kórusművészetének életben tartója és egyik legavatottabb tolmácsolója. (A mostani jubileum tiszteletére elkészítettek 4 CD-t, mely Kodály összes vegyeskari műveit tartalmazza.)

Még négy alkalommal járt Debrecenben a Mester. Mindig ellenőrizte a „szolfézs-színvonalat” – ahogyan Straky Tibor írja. A vendégkönyv egyik bejegyzésében ez áll. „Újra itt, a szolfézs további ösztönzésére, remélve, hogy már nem lesz rá szükség (a biztonság kedvéért zárójelbe azért odaírta: ti. ösztönzésre).” A Tanár Úr e tekintetben – sajnos – hiába reménykedett. Napjainkban nagyobb szükség volna erre, mint akkor. Ha ezen változtatni akarunk, kiindulópontként a már idézett beszédét kell megjelölni. Mi is a szolfézs? Meg kellene vizsgálni, hogy mi az, ami az idők folyamán elmaradt, mitől van az, hogy a vizsgázó-felvételiző növendékek nagy részének a dallamírás és a lapról olvasás elég gyenge pontja (legalább 20 évig figyeltem egyidejűleg a szakiskolák bemeneti és kimeneti oldalát és nem csak Debrecenben!) Végül hogyan lehetne a használt módszereket megújítani, kiegészíteni, korszerűsíteni. Ezek a gondolatok nyilván túlmutatnak a debreceni kereteken. De ha a kodályi útmutatás első szavaira gondolunk („példát adni...”), akkor a munkának már ma nekiláthatunk.

Az utódok tisztelete

Halála után a hálás utódok erkölcsi kötelességüknek érzik életművének ébren tartását. Ez az életmű kiapadhatatlan forrás. Bárhonnan is közelítünk felé, azt tapasztaljuk, hogy tanít, segít élni és jó magyarnak lenni! Ezért elsőrendű kötelességünk az életmű teljességének gondozása és láttatása, hiszen e nélkül Őt teljesen megérteni nem lehet. E gondolatok jegyében történtek és történnek azok az események, amelyek ezt a törekvést tükrözik. Elsősorban a zeneoktatási intézményekben. Hiszen itt van meg leginkább annak a lehetősége, hogy a gyakorlati muzsikálás mellett az életmű más területeivel is foglalkozzanak. Így került megrendezésre még a hetvenes évek elején kétszer is a Kodály Napokon az a tudományos ülés, melyen neves tudósok foglalkoztak az életmű kevésbé ismert oldalaival. Vargyas Lajos, Bónis Ferenc, Vitányi Iván, Eősze László, Újfalussy József, Gulyás György, majd Lendvai Ernő, Erdei Péter és Straky Tibor voltak az előadók. Az alsó és középfokú szolfézs és népdaléneklési versenyeknek ma már nagy hagyományai vannak. (Ezek ugyan nem az általános állapotokat tükrö-

zik, de eredményességük kétségtelen.) A szakközépiskola gondoskodik arról, hogy egyetlen növendéke se kerüljön ki úgy az iskolából, hogy nem vett részt legalább egy Kodály-műveltségi versenyen. A születésnap hangverseny állandó éves programnak számít. Az idén regionális verseny lesz! (Az intézmény egyébként egy becses hagyatékot is a magáénak tudhat. Kodály úgy rendelkezett, hogy szerzői jogdíjának 10%-át a Szerzői Jogvédő Hivatal évente utalja át az iskolának. Ennek a Hagyatéknak méltó módon való kezelése is az iskola feladata. A legjobb diáknak évente megítélendő Kodály-díjnak is ez képezi az alapját.) Jó kezekben van a népzenei képzés is. A nemrég gyönyörűen felújított zeneiskolai épület és az immár Simonffy-terem átadásakor fölcsendülő csodálatos, megható gyerekhangnak demonstratív ereje volt! 20 éve már, hogy a DE Zeneművészeti Kara évente megrendezi a Bárdos Napokat, mely az ország elméleti szakembereinek és kóruskarnagyainak fóruma. Idén éppen Kodály jegyében zajlott. Ennek az intézménynek falai között van az ország egyik legaktívabb, zeneelmélet-tanárokat és kórusvezetőket képző tanszéke. Végül, de nem utolsó sorban megemlítem a város eleven kóruséletét. Ma Debrecennek legalább 10 olyan amatőr kórusa van, amely saját területén bárhol megállja helyét a világban.

Meg kell még említenem azokat a gondokat, amelyek mellett közülünk senki sem mehet el szó nélkül. Az iskolai énektanítás háttérbe szorítására, a nem zeneközben élő fiatalság klasszikus zenei műveltség szintjének alig mérhető voltára gondolok. Nem kétséges, milyen lesújtó véleménnyel volna Kodály Zoltán az időnként tereinken, a fájdalomküszöb határán dübörgő „alig zenékről”. Egy, ezzel kapcsolatos gondolata megmaradt emlékezetemben: a szemét-fuvarozás is tisztos kereset. De azt zárt kocsikon intézik el...

Mindez azonban országos probléma, és nem tartozik Kodály Debrecennel való kapcsolatának tárgykörébe.

Röviden szeretnék szólni Debrecenről is, hiszen a város neve benne van előadásom címében. Először egy rövid történet: a 2001-es szolfézsversenyt Kósa Lajos polgármester úr nyitotta meg. Többek között elmondta azt is, hogy dolgozószobájában egyetlen festmény van, és az Kodályt ábrázolja. Majd nem zavartatva magát az ott lévő profi muzikusoktól, kiállt a színpad szélére, és elénekelt kedvenc népdalát. Kell-e ennél jobb ajánlólevél, ha meg akarjuk tudni, hogyan is áll a városvezetés Kodállyal? Komolyra fordítva a szót, példa értékűnek érzem azt, ahogyan a város ezt a jubileumot megtiszteli. Az egész évet átfogó rendezvénysorozata egyaránt méltó a városi hagyományokhoz és Kodály Zoltán életművéhez. Ez az élő emlékmű ugyan maradandóbb, mint az érc, de azért jó volna egy ilyen anyagból készült közterületi emlékmű is. Ezzel is méltó emléket állíthatna a város a Mesternek, aki gazdag hagyatékkal ajándékozott meg bennünket.

Előadásomat egy Csoóri Sándortól vett idézettel szeretném befejezni: „Megállítani az örvénylést! Megállítani az eseményeket és a kiváltságos pillanatokat kimerevíteni! Ezek az idő tartóoszlopai.”

Kodály jó néhány ilyen tartóoszlopot helyezett el emlékezetünkben. Legyenek ezek további életünk fontos tájékozási pontjai!

Forrásművek jegyzéke

- A Debreczeni Zenede története (1862–1912)*. Szerkesztette: Drumár János. Kiadta a Debreczeni Zenede (1913)
- Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig* (tanulmányok). Szerkesztette: Breuer János. Kiadta Debrecen Megyei Városi Tanács VB (1975)
- BREUER JÁNOS: *Bartók és Kodály*. Magvető Kiadó (1978)
- Kodály Zoltán levelei*. Szerkesztette: Legány Dezső. Zeneműkiadó (1982)
- KODÁLY ZOLTÁN: *Közélet, vallomások, zeneélet*. Szerkesztette: Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó (1989)
- GULYÁS GYÖRGY: *Bűneim... bűneim?* Békés (1988)
- Válogatott írások és képek Gulyás György hagyatékából*. Szerkesztette: Kedves Tamás, Csokonai Kiadó (2004)
- SZATMÁRI ENDRE: *Régi melódiák, hamis hangok*. Kiadta a debreceni Kodály Zoltán Zeneművészeti Szakközépiskola (2000)
- STRÁKY TIBOR: *Kodály Zoltán és Debrecen*. Kiadta a debreceni Kodály Zoltán Zeneművészeti Szakközépiskola (2003)
- Iratok a magyar zeneoktatás történetéből*. Szerkesztette: Berlász Melinda és Tallián Tibor. Kiadta az MTA Zenetudományi Intézete (1983)

Eősze László

Kodály Zoltán életműve a 21. században

Ritka alkalom a mai, mikor a tudomány, a művészet és a pedagógia képviselői együtt ünnepelhetik azt az alkotót, aki életművében egységbe tudta forrasztani a szellemi életnek ezt a három ágát. Kodály képes volt rá, mert sokoldalúságánál csak szintézissteremtő ereje volt nagyobb. Előbbi az egyre inkább specializálódó szaktudományok korában meglehetősen szokatlan reneszánsz-típusú jelenség. Utóbbi viszont az életmű egész világra kisugárzó erejének biztosítéka.

Sokoldalúságáról ő maga így vallott a Visszatekintés lírai hangú előszavában: „Voltam én is: félkézzel lantos, másikkal néptanító, kubikos, téglahordó, pallér, orvos, ami csak kellett, és szerettem volna minden egyéb lenni, amire csak szükség volt.”

Munkássága minden ágában maradandót alkotott, legfőbb értéke azonban az életmű tökéletes egysége, mely az egyes ágak folyamatos kölcsönhatása révén jött létre. Ez került veszélybe napjainkban, ezért kell beszélnünk róla – hiszen, ha szétszabdaljuk, ízeire bontjuk, azzal magunkat károsítjuk meg.

A születés-fejlődés-hanyatlás-elhalás örök körforgásában egyre fogyatkoznak azok, akiknek még személyes emlékeik vannak róla. Az „*Így láttuk Kodályt*” három kiadásában megszólaló nyolcvan kortársa közül már hatvannál is többen hiányoznak közülünk. Az életben maradtak kötelessége felidézni alakját úgy, hogy a 21. század is hiteles képet alkothasson egyéniségéről.

Csak Verdiéhez mérhető hosszú alkotó pályája hét évtizedet ível át: még a 19. században indult, és negyven évvel ezelőtt, 1967-ben bekövetkezett haláláig tartott. A nagyszombati diák zenekari nyitányának bemutatójáról egy pozsonyi német lap, a *Westungarischer Grenzboten* 1898 februárjában közölt elismerő kritikát. Utolsó, már befejezetlenül maradt Ady-kórusához pedig 1967 februárjában fogott hozzá.

Ha nyomon követnénk pályafutását, csakhamar feltűnne: mennyi támadás érte őt hazájában. Eleinte forradalmian új, népdalok-ihlette stílusáért gúnyolták. Később ugyanezért konzervatívnak bélyegezték. Igaztalan vádak alapján elszenvedett két éves szilenciuma után „kútmérgezésnek” minősítették zeneakadémiai működését. (Igaz, Bartók szinte ugyanakkor a „legnagyobb magyar zeneszerző-pedagógusnak” nevezte őt...)

A harmincas évek közepén egy klerikális folyóirat „destruktívnak” mondta művészetét. Ez legalább annyira érthetetlen, mint a háború utáni diktatúra pártkatonáinak véleménye, mely szerint Ő klerikális komponista. De elhangzott vele szemben ekkoriban a „narodnyikság” vádja is.

Változó korszakok egymásnak is ellentmondó vádaskodásai azért sújthatták Kodályt, mert tántoríthatatlan jellemként haladt a maga útján, változatlan célja felé.

Igaz lenne hát a régi bölcsesség, hogy „Senki sem próféta a saját hazájában”? Kodály ellene mondott ennek a gondolatnak. Szerinte „Ha valaki saját hazájában nem próféta, másutt sem lehet az. Az internacionális siker titka épp abban áll, hogy ne akarjunk internacionális sikereket aratni.” Kijelentését életművének halála utáni sorsa hitelesíti. Bár itthon még ma sem egyértelmű megítélése.

Egy idő óta a történetírás majd minden ágában és a publicisztikában is megfigyelhetők – mintegy a szerző korszerűségének bizonyítékaként – deheroizálási törekvések. Ez a szándék árnyat vetett olykor Kodály Zoltánra is. Van-e valós alapja a néha csak szóban, máskor írásban megfogalmazott véleményeknek?

„Konzervatív” – hangzik el néha még ma is. E latin eredetű kifejezésnek legalábbis két igen különböző magyar olvasata van: hagyományörző illetve maradi. Kodály, a folklorista, aki a régi népdalok nyelvén kívánta a magyar műzenét megújítani, természetesen hagyományörző volt. Talán meglepően hangzik, mégis nyilvánvaló, hogy épp ezért nem lehetett maradi. Hiszen a népdalok gyűjtése, feldolgozása a huszadik század elején értetlenül fogadott, sokat támadott, forradalmi gondolat volt. Ezért is tekintették akkor úttörőnek Európa-szerte, s nevezték „ifjú barbárnak” Párizsban. Célja később sem változott. Nemzeti klasszikusként is azt vallotta, hogy annak, amit csak a parasztság őrzött meg, noha régen mindenkié volt, újra az egész nemzet kincsévé kell válnia. Csak provinciális gondolkodású körök tarthatták ezt nacionalizmusnak, mert nem értették meg, hogy Kodály eszméje magasabb rendű: a nemzettudatában megerősödött, európai műveltségű magyarságot hirdet. Csupán kiindulása hungarocentrikus, a cél, ahová megérkezni kíván, az egyetemes európai értékek világa.

Kodály tudomásul vette, hogy a háború utáni rendszer ugyan ellenségének tartja őt, és egyetértésére nem számít, együttműködésére azonban – nemzetközi tekintélye miatt – igényt tart, sőt elismerését sem tagadhatja meg tőle. Alapelveit sosem adta fel, de értette a módját, hogy nagy célja érdekében felhozott érveit az éppen aktuális formában fogalmazza meg. Ha szükségesnek tartotta, hivatkozott Pavlovra, vagy akár Sztálin nyelvtudományi cikkeire is. A tervgazdálkodás bevezetésekor is ezért hirdette meg a maga *Százéves tervét* Ennek lényege az iskolai énekoktatás reformja volt. Célja a zenei közízlés javítása, az európai zeneirodalom remekeinek megismertetése – a zenei írás-olvasás általánossá tételével. A válasz szinte azonnal megszületett: ez utópia. Aki azt hiszi, hogy minden általános iskolát végzett fiatal folyékonyan olvas majd kottát, akár száz év múlva is, az illúziókban ringatja magát.

A békéstarhosi „élményiskola” s az első ének-zenei általános iskola megalapítása Kecskeméten (Gulyás György illetve Nemesszeghy Lajosné úttörő kezdeményezése) biztató kezdetnek ígérkezett. Az előbbit ugyan még 1954-ben felszámolták, az utóbbi azonban lelkes követőkre talált. Még a mester életében több mint százötven iskola vezette be a mindennapos énekoktatást. Bizakodva fejthette ki véleményét még 1958-ban is: „Arra kell törekedni, hogy lassanként minden iskolánk énekes iskolává változzék...” Azt hihette, megértették és elfogadták tételét, mely szerint „Közönségnevelés = közösségnevelés. Írásban egy betű a különbség, de tartalomban annyi se. A közösségi ember formálásához egyetlen tantárgy sem járul annyival, mint a jól vezetett ének.”

Az, hogy Kodály terve illúzió volt-e, vagy csupán nagyralátó, már sosem fog kiderülni. Mára ugyanis ez az iskolatípus jószerével megszűnt. Amit a politikai diktatúra meghagyott, azt a helyébe lépő, „korlátlan uralomra törő pénzvilág” – egy szűklátókörű technicista szemlélet segítségével – elsorvasztotta. Az eredmény: az iskolából kikerülő fiatalok nem kis része nemhogy kottát, szöveget is alig tud olvasni, vagy ha nagy nehezen megbirkózik is vele – nem érti, amit olvas.

Mintha csak Kodály jóslata teljeseződnék be napjainkban: „Mechanizálódó korrunk olyan úton halad, melynek végén az ember géppé válik” – jelentette ki egyik utolsó írásában.

Még idézzük szavait: „Legyen a *zene* mindenkié!” – de már nem követjük... Az új szlogen: „Legyen az *internet* mindenkié!” Az új nemzedék nagy része képernyőfüggővé vált. Meglehet, azt hiszi, kibékíthetetlen az ellentét a technikai civilizáció és a kultúra, a tudomány és a művészet között. Hogyan győzhetjük meg őket arról, hogy ez tévedés? A technika szinte robbanásszerűen gyorsuló, megállíthatatlan fejlődésével nem jár együtt szükségszerűen a kultúra elsekélyesedése. A tudomány haladása a korról változó művészetnek is tágabb teret, több lehetőséget kínál. Kodálynak és Bartóknak száz éve még súlyos fonográfot kellett magával vinnie gyűjtő útjaira, olyan viaszhengerekkel, melyekre legfeljebb 3-4 percnyi éneket tudott felvenni. (Más kérdés, hogy az így rögzített anyagból is születtek remekművek...) Ma ehhez már elég lenne egy zsebmagnó is.

A mi felelősségünk abban áll, hogy képesek leszünk-e a technika legújabb vívmányait az értékes kultúra szolgálatába állítani. Nem könnyű feladat, hiszen a civilizációs fejlődés fékezhetetlen gyorsulása miatt a jelen idő, ez a megfoghatatlan pillanat, mely a múltat a jövőhöz kapcsolja, már nemigen tekinthető átmenetnek: mindinkább a jövővel való keveredés jellemzi. Egymás mellett, egyszerre léteznek múltból megörökölt eszközök és futurologiát idéző új találmányok. Magától értetődőnek látszik, mégsem könnyen teljesíthető követelmény: ne rabszolgái, hanem urai legyünk a gépeknek, melyek így válhatnak a kultúra támaszává. A kérdés tehát voltaképpen az, hogy össze tudjuk-e békíteni a tudományt s a művészetet.

Kodály ebben is példát mutathat számunkra. Amikor 1946 júliusában a Tudományos Akadémia elnökévé választották, beköszöntőjében így határozta meg

célját: „Egyetlen kvalifikációm e helyre, hogy bennem őszinte nagybecsülés él az Akadémia mind a két, egymással szembe került ágazata [a humaniórák és a reáliák] iránt. Ha sikerül bennük egymás kölcsönös megbecsülését annyira meggyökereztetnem, hogy beköszönt a tartós békesség: missziómat befejezettnak tekintem.”

Kodály életműve a mi gazdag örökségünk. Nem szabad azonban ölnünkbe hullott ajándéknak tekintenünk. Megőrzése, ápolása felelősséggel jár, s ha ez feladat elé állít, vállalnunk kell.

Kompozíciói helytállnak magukért. A *Psalmus hungaricus*, a *Budavári Te Deum*, vagy a két táncrondó, a *Concerto s a Felszállott a páva* variációk az egyetemes zeneművészet örök kincsei, melyeket játszani fognak világszerte, míg csak élet – vagy legalábbis zeneélet – lesz a földön. Kamaraművei máig kihívást jelentenek a legjobb szólistáknak is. Nagyszerű kórusai megújították az énekarok minden fajtájának műsorrendjét. Közülük jó néhánynak sikerült áttörnie a nyelvi korlátokat: a *Pünkösdőlt*, a *Jézus és a kufárokat*, az *Öregeket* és társaikat már angolul, franciául, németül is éneklük. (Bár talán még örvedetesebb, hogy egyre többször hallhatjuk külföldi kórusoktól is magyarul.) A *Háry János* és a *Székely fonó* értékeit egyre több európai színház fedezi fel. Ökumenikus szellemenben fogant szakrális alkotásai pedig katolikus és protestáns templomokban egyaránt rendre megszólalnak.

Tudományos életműve sem szorul védelmünkre. Középpontjában természetesen a folklorisztika állt. Hatása kisugárzott munkássága valamennyi ágára. Legjellemzőbb vonása, hogy a gyakorlati és az elméleti tevékenység mindvégig egyensúlyban maradt. A népdalgyűjtés-lejegyzés-rendszerezés terén Kodály – akárcsak Bartók – iskolateremtő mester volt. Vitathatatlan nemzetközi rangját úttörő tanulmányaival, s mindenekelőtt az összehasonlító népzene-tudomány megalapozásával vívta ki. Centrális jelentőségű írása *A magyar népzene* című monográfia, sok évtizedes kutatásainak koronája pedig *A Magyar Népzene Tára* életében megjelent öt kötete.

Elévülhetetlen érdemei vannak azonban a zenetörténeti, zeneesztétikai-kritikai, irodalomtörténeti és nyelvészeti tudományok terén is. Írásai – bár terjedelmük szerényebb – felfedezés-számba menő megállapításaik révén megkerülhetetlenek a szakkutatásban. Utolsó nagy terjedelmű publikációja a zene- és irodalomtörténetesek számára egyaránt forrásértékű: ez *Arany János népdalgyűjteménye*, a költő száznegyvenkilenc dallamot tartalmazó kéziratának első, kritikai kiadása, melyet Gyulai Ágost közreműködésével készített.

Rendkívüli érdeme Kodálynak, hogy biztos ítéletű, tárgyilagos bírálóként ő teremtette meg cikkeivel a Bartók-esztétika alapjait. Máig érvényes a *La Revue Musicale* 1921-es számában kifejtett véleménye: „Szilárd nemzeti talajra olyan épületet állított Bartók, amelyhez minden nagy iskola hozzáadott valamit [...] és elérte azt az egyetemességet, ami oly ritkán valósult meg a nagy bécsi mesterek óta, a germán és latin népek kultúrájának csodálatos egyensúlyából fakadó nagyszerű egységet.”

Dalkomponistaként Kodály foglalkozott a nyelv zenei elemeinek beható vizsgálatával is. Mint nyelvművelő, a nyelvromlást nem fogadta el tényként, egyszerű változásnak, hanem a nemzeti öntudat fogyatékosságának következményeként értékelte. És ne feledjük: ő indított országos mozgalmat 1937 decemberében a helyes kiejtésért.

Kodály pedagógiai tevékenységét két ágon kell követnünk: egyik, a szakzenészek képzése a Zeneakadémián, mely kinevezésétől nyugalomba vonulásáig, 1907-től 1942-ig tartott; a másik, a közönség nevelése, mely 1925-ben kezdődött, egyre szélesebb körre terjedt ki, és csak halálával ért véget

Zeneszerzéstanárként a 20. század nagy, iskolateremtő mesterei közé tartozott. Hatása messzire kisugárzott világszerte szétszóródott tanítványai révén. Komponistákon kívül volt köztük karnagy, előadóművész, zenetudós, pedagógus, sőt opera rendező és zeneműkiadó is. Eredményességének titkát Járdányi Pál fejtette meg egyetlen, kodályi tömörségű mondatban: „A művész lenyűgöző ereje és a tudós rideg objektivitása: a kettő együtt tette páratlaná az ő pedagógiai munkásságát.”

A közönségnevelés – az ifjúságért érzett felelőssége következtében – szükségszerűen kultúraszervező tevékenységbe torkollott Kodálynál. Az iskolai ének-oktatás megújításával, az amatőr kórusmozgalom felkarolásával kezdődött, s az egész ország kulturális életének felpezsdítéséhez vezetett. Fokozatosan alakította ki átfogó zenei nevelési koncepcióját, melyet ma már számos nyelven kötetek tucatjai tárgyalnak. (Ő maga egyébként három szóval fejezte ki lényegét: „ének, népdal és mozgó *do*”). A koncepció a Nemzetközi Zenepedagógiai Társaság 1964-es kongresszusa óta – igazi „hungaricumként” – meghódította a világot Angliában, Amerikában, Ausztráliában, Japánban, sőt már Kínában is intézetek, társaságok alakultak ápolására.

Mi pedig itthon temetjük... Vegyük tudomásul, hogy Kodály sokrétű munkásságának ez az egyetlen ága, amely védelmünkre szorul. Elhalásával nemcsak az életmű tökéletes egysége csorbul, nemzeti kultúránkat is jövőtehetetlen kár éri. Ha a hivatalos szervek lemondanak róla, a civil szférának kell megmentenie.

Mondanivalóm fő célja voltaképp az, hogy felhívjam figyelmüket a következő előadásra, melyet kulturális-szellemi életünknek erről a rendkívül fontos területéről, a kérdés legilletékesebb szakértője, a mester egykori munkatársa, Szőnyi Erzsébet fog tartani.

Kodály olyan feladatra vállalkozott, ami nem egy emberre, sőt nem is egy emberöltőre volt szabva. A sors szerencsénkre úgy akarta, hogy már 1905-ben nagyszerű társra leljen Bartók Béla személyében. A művelődéstörténetben ritka, önzetlen és versengésmentes művész-szövetségük, három és félévtizedes együttműködésük teremtette meg a magyar zenetörténet új, dicsőséges korszakát. Joggal emlegetik együtt őket – akár Bachot és Händelt, vagy Lisztet és Wagnert, Debussyt és Ravelt. De az ő barátságuk nem hasonlítható egyikhez sem. A világirodalomban azonban találunk rá példát. Ahogyan Goethe emlékezett vissza an-

nak idején Schillerrel való kapcsolatára, azt százhusz évvel később Kodály is elmondhatta volna minden változtatás nélkül kettejük társulásáról: „Azért volt oly egyedülálló, mert közös törekvéseinkben találtuk meg a legsodálatosabb köteléket, és nem szorultunk ezen túlmenően semmiféle úgynevezett különleges barátságra [...] bármennyire különbözött is kettőnk természete, törekvéseink mégis egyazon dologra irányultak, és ettől oly bensőségessé vált kapcsolatunk, hogy alapjában véve egyikünk sem tudott a másik nélkül élni.”

Valóban, Kodály és Bartók kiinduló pontja, programja is azonos volt, művészi pályájuk azonban kezdettől fogva külön úton haladt. Bartóké a hangszeres zene gyökeres megújításához, Kodályé a vokális muzsika reneszánszához vezetett. Bartók nemcsak elfogadta, igényelte is tudományosan képzettebb társa tanácsait, Kodály pedig igyekezett elhárítani minden akadályt a zseniálisnak elismert komponista előtt.

Elérkezett azonban az 1940. esztendő, mely cezúrát jelentett mindkettőjük életében: Bartók feleségével együtt elhagyta az országot október 12-én. Mint Kodályné Emma asszony feljegyzéseiből tudjuk, azt remélték, hogy együtt utazhatnak Amerikába. Kodály számára viszont magától értetődő volt: ha egyikük távozik, a másiknak maradnia kell. „Itt maradni száz és egy okom volt. Elmenni csak egy lett volna” – jegyezte meg utóbb.

A kísértés tíz évvel később, gyökeresen megváltozott körülmények között, megismétlődött. Kodály 1950 februárjában három hónapos angliai hangversenykörútját befejezve haza készült feleségével. Londoni barátaiik figyelmeztették őket, hogy távollétük alatt Magyarországon szélsőséges baloldali elemek kerültek uralomra, ezért nekik kellemetlenségeik támadhatnak nyugati kapcsolataik miatt. Egy hiteles szemtanú, Ernst Roth, a Boosey and Hawkes kiadó igazgatója így örökítette meg emlékirataiban az eseményt: „Emma nagyon megriadt. Bizott magában, hogy el tud bánni mindenféle emberrel, de most tétovázott. Maradni akart. Kodályt nagyon szerették, tisztelték Angliában és Amerikában, műveit gyakran játszották, így tekintélyes jövedelemre számíthatott. De ő egy pillanatig sem tétovázott. Szokott nyugalmával megmagyarázta, hogy nem hagyhatja cserben a nagy népzenei kiadását, mely már a korrektúrájánál tart, sem azokat az embereket, akik számítanak rá. Ezt minden pátosz nélkül mondta, mint valami legmagától értetődőbb dolgot, melyért sem sajnálatot, sem csodálatot nem várt.”

Kodály hazatért. Híveiből, egykori tanítványaiból megszervezte a Tudományos Akadémia Népzene kutató csoportját, és fáradhatatlanul járta az országot, előadásokat tartott, kórusokat vezényelt – személyes megjelenésével lelket öntött a zenekultúra magukra hagyott munkásaiba.

A zeneszerző már korábban meg tudta teremteni műveiben Kelet és Nyugat, ősi és új páratlan egységét. Később megvalósította a kutató és alkotó tevékenység gyümölcsöző együttműködését is. Azt vallotta, hogy „A tudós annál különb, minél több van benne a művészből és viszont. Intuíció, fantázia nélkül a tudós legfeljebb téglahordója lehet tudományának. Művész pedig szoros belső rend,

szerkesztő logika nélkül megreked a művészet peremén.” Végül életének utolsó szakaszában a nevelő-kultúraszervező tevékenység szilárdította meg munkássága valamennyi ágának nagyszerű egységét. Hiszen a pedagógus bízta meg a komponistát kis kórusok, énekgyakorlatok írásával, az pedig a népzene kutató által gyűjtött anyagot dolgozta fel. A nevelő átfogó koncepciójának aranyalapját viszont a zeneszerző alkotásai jelentik.

A múltat feltáró tudós a jövő építéséhez keresett a pedagógus számára megfelelő támpontot. Szerinte ugyanis a szó igazi értelmében vett *nemzet* csak akkor születik meg „amikor a város felé indult falu, s a falu felé indult város összeér”. Kompozícióinak többsége akár példaként támaszthatja alá nézetét: dallamuk faluról, formájuk városból való.

Ő egész életét ennek az általa megálmodott, egységes nemzetnek a szolgálatába állította, ennek a kultúráját akarta európai színvonalra emelni – „vérségi kötelék nélkül is”. Flamand takácsok, német iparosok és lengyel nemesek leszármazottjaként fogalmazott így összegyűjtött írásainak előszavában. Önként vállalta magyarságát, mert úgy vélte: „Amint műveltnek nem lehet születni, úgy magyarnak se! Mindenki annyira művelt és magyar, amennyire meg tudta szerezni. Csak szerzett műveltség van, szerzett magyarság.” Nem faji, hanem morális alapon állt. Etikum és esztétikum tökéletes egysége jellemezte egész gondolkodását. Talán ezért is voltak mindig lelkes hívei és ádáz ellenfelei. Méltán választotta az előbbieket egyike, Alexander Ringer professzor, róla tartott előadása címéül a latin kifejezést: „Vir iustus in musica”.

Aki közelebbről ismerte őt, vagy behatóan tanulmányozta munkásságát, nem tagadhatja meg tőle csodálatát. Fel kell ismernie, mennyire időszerű ma is felfogása. A művészet egyik feladatának tekintette, hogy kibékítse az embert a világgal. Hitte és hirdette, hogy ha zeneileg műveltebb lesz az emberiség, békésebb lesz az élet a földön. Erre azonban csak a jó zene alkalmas, mert abból erkölcsi komolyság sugárzik. Az értéktelen, rossz zene viszont rombolja az etikus magatartást. Ezért tartotta egyre fontosabbnak az ízlésnevelést, hogy már az ifjúság különbséget tudjon tenni köztük. Lehet őt idealistának tartani, de naivnak semmiképp. Tisztában volt azzal, hogy minden, ami igaz és értékes, kisebbségben van az életben. Az erkölcs, az értelem nem képes oly népszerűvé válni, mint a szenvedély, az érzelem. Ezért hódíthat globalizálódó világunkban az alantas igényeket kielégítő sekélyes szubkultúra.

Tudomásul kell vennünk, hogy kisebbségben vagyunk. Ahogy az Írás mondja: „Az aratnivaló sok, de a munkás kevés.” Mégsem adhatjuk fel, hogy az igazat, az értékeset hirdessük, hiszen jövőnk a tét. Ifjúságunk sorsa a tanárok és a művészek kezében van. A feladat nem könnyű, de erőt hozzá Kodály tanításából, hitet pedig az ő magatartásából meríthetünk.

Szónyi Erzsébet

Kodály Zoltán tanári egyénisége, nevelési koncepciójának hazai és nemzetközi elterjedése

Most, hogy elérkeztünk Kodály Zoltán születésének 125. évfordulójához, óhatatlanul Arany János szavai juthatnak eszünkbe, melyeket Széchenyi emlékezete c. 1860-ban írott versében olvashattunk, s melyek olyannyira időszerűek ma Meszterünk személyére is: „nőttön nő tiszta fénye, amint időben, térben távozik”.

Ha kinyitjuk a Visszatekintés első kötetét, az előszóban Kodály Zoltán írását találjuk, s benne többek között e sorokat: „Most, hogy szorgos kezek összehordtak minden babszemet, amit az élet útján elhullattam...”¹

Hadd szedjek most össze én is néhány elhullajtott babszemet, különös tekintettel Kodály par excellence pedagógiai munkásságáról. A zeneszerzés -tanár témáját bőven kifejtik a volt tanítványok Bónis Ferenc: Így láttuk Kodályt.² c. kiadványában. Nem erről szeretnék beszélni. Hanem arról, amit nem egyszer hallottunk az elmúlt évtizedek során, hogy Kodály zenepedagógiai módszere a munkatársak műve, ő csak a koncepciót adta.

Leghelyesebb, ha vizsgálódásunkat azzal kezdjük, hogy ő maga magyar-német szakos tanár volt. Ez a tanári magatartás végigvonul egész életén keresztül, ha óvodáról, elemiről, szakiskoláról, zeneakadémiáról, népzene kutató csoportról, Tudományos Akadémiáról van szó. Így vált megszólítása Tanár úrrá, csak ritkán professzor, vagy mester titulussal.

Mint Eöszé László könyvéből tudjuk,³ Kodálynak a megélhetésért már 1904-ben tanítványokat kellett vállalnia. E munkában örömet a nála 8 évvel fiatalabb Molnár Antal tanítása jelentett. 1905-ben lett többek között tanítványa Gruber Henrikné, aki aztán sorsdöntő szerepet töltött be Kodály életében. 1907-től már a Zeneakadémián zeneelmélet tanári katedrát kapott. Ezt az időpontot megelőzte 1906 telétől 1907 nyaráig berlini és párizsi tanulmányútja ösztöndíjasként. Zeneelmélet tanításának fő vonala a hallásképzés volt, a zenediktálásba népdalokat kapcsolt be. E tárgyban igen érdekes a Visszatekintésben⁴ olvasható leírás:

1 *Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek nyilatkozatok I.* Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1964. 5.

2 Így láttuk Kodályt. Nyolcvan emlékezés. Szerkesztette: Bónis Ferenc. Püski, Budapest, 1994.

3 *Eöszé László: Kodály Zoltán életének krónikája.* Zeneműkiadó, Budapest, 1977.

4 Visszatekintés I. 254.

„Mikor hazajöttem Párizsból, tapasztalataimat rögtön érvényesíteni próbáltam, de lépten-nyomon beleütköztem a félcigány-félnémet felfogásba, s így nagyon nehéz volt elérnem valamit. Michalovich, akkori igazgatóm azt mondta nekem egyszer: Fiatalember, maga komponáljon, és ne törődjék azzal, hogy Schwarz kisasszonynak milyen a belső hallása. Könnyebb életem lett volna valóban, ha többet írok, de izgatott, hogy hogyan lehet a nevezett kisasszonyok, és mellettük Nagy István vagy Kis Péter hallását falun fejleszteni, és ezzel őket boldoggá tenni. Aki ilyen természettel van megverve, annak nem könnyű az élete.”

Ekkor kerültek a Zeneakadémia könyvtárába francia szolfézs kiadványok és a Bertalotti énekgyakorlatok.

1908-tól a zeneelmélet mellett már zeneszerzést is tanított. Mint érdekesség, jegyezzük meg, hogy ugyanakkor a tanítóképző intézeti zenetanárok képesítésére létrehozott Országos Állami Vizsgálóbizottság tagjává jelölték.⁵

Pedagógiai munkája ez idő tájt tehát a zeneelmélet és a zeneszerzés tanításában teljesedett ki. A húszas évek előtt abbamaradt népzenei szemináriumait 1930-tól kezdi meg ismét „Zeneelmélet és zenefolklorisztika” címmel a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Gergely János⁶ így idézi fel az ott tapasztaltakat: „1930-ban személyesen is Kodály tanítványa lettem a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán, a Múzeum-körúti épületben. Szerdán 3-5-ig volt az emlékezetes népzenei szeminárium, 5-től 6-ig egy kisebb kollégiumban a magyar zenekultúra kérdéseivel foglalkozott. Mindegyikünknek le kellett énekelnie lapról egy-egy kiválasztott dallamot Bárdos Lajos, »101 magyar népdal« c. kötetéből.”

„Kodály egyenrangú félnek tekintett minket, sohasem éreztette szellemi fölényét. Többnyire nem is a katedráról beszélt, hanem köztünk ült a padban, onnan tette meg észrevételeit és irányította a vitát, röviden, tömören, higgadtan.”

Ez a stúdium 1937-ben Dohnányi Ernő javaslatára átkerült a Zeneakadémiára (zeneszerzés, népzene). 1942 júliusában Kodály nyugdíjba megy, 1943 őszétől ny. főiskolai tanárként továbbra is népzenei kollégiumokat tart, amelyek minden tanszak számára kötelezőek.

1951 őszén a Zeneakadémián Zenetudományi Tanszék indul Szabolcsi Bence vezetésével, újra bevezetik az 1949-ben eltörölt szolfézs oktatást. Kodály a zene-tudományi tanszakon szolfézszt tanít.

Hogy a zeneszerző Kodály Zoltán életében hol következett be az a fordulópont, amelytől kezdve oly szakadatlanul érdeklődött a zenei nevelés iránt, azt a saját szavaival világíthatjuk meg:⁷

5 *Eősse*, 44.

6 *Szalay Olga*: Kodály, a népzene-kutató és tudományos műhelye. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 172.

7 Visszatekintés I. 73.

„Mintegy 1925-ig én is a szakzenészek rendes életét éltem, azaz semmit sem törődtem az iskolával, abban a hiszemben, hogy ott minden rendben van, tesznek, amit tehetnek, s akinek nincs hallása, az a zene számára úgyszólván elveszett. Ebből az illúzióból egy véletlen eset rázott föl. Egy szép tavaszi nap a budai hegyekben egy kiránduló leánycapatra akadtam. Daloltak, s én megálltam egy félórára, és a bokrok mögül hallgattam őket. Attól, amit daloltak, egyre jobban elszörnyedtem, csak annyit mondok, hogy a műsoruk koronája a Schneider Fáni volt. Megtudtam, hogy egy pesti tanítóképző növendékei, s hirtelen megláttam, hogy a jövő nemzedék nevelői és anyái az analfabétaságnál is rosszabb, teljes zenei züllöttségben nőnek föl. Ma hálásan gondolok Schneider Fánira, mert az kényszerített, hogy gondolkodjam, mit kellene tenni.” (1937)

Az idézett cikkben említett évszám – 1925 – és a cikk megjelenésének dátuma – 1937 – figyelemreméltó eseményeket idéz fel. Kodály nagy oratórikus művének bemutatója 1923-ban hangzott el, s a Psalmus Hungaricusban tenor szóló, felnőtt énekkar és szimfonikus zenekar mellett szerepelt egy gyermekkar is, melyet a bemutató idején a Wesselényi-utcai fiúpolgári gyermekkara adott elő Borus Endre betanításában. Ez a szereplés, és az énekkarral kialakult kapcsolat adott alkalmat Kodálynak arra, hogy betekintsen a gyermekkari irodalomba, s ez időponttól számítjuk leghíresebb gyermekkari kompozícióinak keletkezését. 1923 és 1937 között a zeneszerző Kodály érdeklődése fordult a gyermekkari irodalom felé, 1937 pedig – a korábban idézett cikk dátumának időpontja – egyúttal a híres *Bicinia Hungarica* első füzetének keletkezési dátuma. A cím – és a tartalom – Kodály megjegyzése szerint Georgius Rhauus 1545-ben kiadott *Bicinia Gallica, Latina et Germanica* című gyűjteményére utal, ennek mintájára írt Kodály a magyar gyermekek számára magyar népdalok feldolgozása során kétszólamú darabokat. Ez a mű, mely kifejezetten pedagógiai céllal íródott, ajánlásában ott viseli a szerző elemi iskolai gyermekéveinek emlékét:⁸ „Galántai népiskola, mezítlábas pajtásaim: rátok gondolva írtam ezeket. A ti hangotok cseng felém 50 év kódén át.”

A füzet módszertani megjegyzéseiben ott találjuk szinte mindazokat az alapvető gondolatokat, amelyek Kodály zenepedagógiai koncepcióját a mai napig is meghatározzák. Itt mutat rá a szerző a relatív szolmizáció fontosságára, és emeli ki annak hallásfejlesztő értékét. A magyar népdalokat és helyenként Kodály kompozícióit tartalmazó kiadvány, ragyogó ellenpontozási technikával szerkesztett mű, egyaránt alkalmas iskolai használatra, vagy kis koncertek előadási darabjainak kiválasztására.

A *Bicinia Hungarica* 1. füzetét még három hasonló követte. A második és harmadik füzet zömmel szintén magyar népdalokat tartalmaz, a negyedik füzet azonban a magyarral rokon cseremiszi népi zenei anyagából merít. Hogy miért éppen ezt a népdal anyagot választotta Kodály Zoltán a negyedik füzet tartalmá-

8 Visszatekintés I. 64.

ul, arról a szerző az 1942-ben megjelent kötet előszavában maga írja a következőket:⁹ „Néhány dallam ma is egyformán szól a Duna és a Volga mentén más-félezer esztendő és 3000 kilométer távolságon keresztül. ... Akármilyen jól megismeri valaki népzeneinket: csak a rokon népekre való kitekintés adja meg a képnek a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagy, régi, keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja.”

Nincs a zenetörténetben még egy olyan neves zeneszerző, aki annyit tett volna a gyermekek és az ifjúság zenei neveléséért, mint Kodály Zoltán. A négy Bicinia Hungarica után megírta a 333 olvasó gyakorlatot, a négy füzet Ötfokú zenét, az Énekeljünk tisztán!-t, az 55, 44, 33, 22, 66, 77 kétszólamú énekgyakorlatot, a Triciniát, az Epigrammákat és a Kis emberek dalait, legtöbbször módszer-tani útmutatóval! A teljes kodályi életmű töretlen egységében a tanári vonal olyan hangsúllyal jelenik meg, hogy nem véletlenül fémjelzi az egész magyar zenei nevelést. „A mi módszerünk”, ahogy Kodály a külföld felé nevezte, a „Kodály módszer”, miként a külföldiek nevezték – a világ nemzetközi színterén Kodály Zoltán neve az etalon.

Számba véve az évtizedeket, melyek a magyar népdal gyűjtése óta eltelték, láthatjuk, hogy az 1900-as évek elejétől a megtett út nagy. Eleinte csak a gyűjtés, a feldolgozás, és a műzenébe való ötvözés foglalkoztatta Bartók Bélát és Kodály Zoltánt. Később egyre inkább látszott, hogy a megszületett műveknek új közönség is kell. A megértés folyamata csak az iskolában kezdődhetett el. Ahogy a harmincas években, az ISME alapítója, Leo Kestenbergek megfogalmazta: „A zene jövője az iskolában dől el.” Ez az alapelv Kodály pedagógiai írásai-ból sokszorosan igazolódik. Az iskolában megismert és elsajátított népzenei anyag a továbbiakban a zeneirodalomban való tájékozódáshoz vezet. A zene nem csupán érzelmi ráhatás, hanem intellektuális úton elsajátítható tudás-anya-got is tartalmaz, épp úgy, mint az iskola többi tantárgya, mely az írás-olvasás se-gítségével szerezhető meg. Az iskolában nemcsak a zenét tanítjuk, hanem a ze-nével nevelünk, a közismereti tárgyak sokaságában a zene szolgálja a legtisztáb-ban a humán nevelés célkitűzéseit.

Nemzetközi konferenciáját az ISME (International Society for Music Edu-cation) 1964-ben Budapesten tartotta. Ez volt az az alkalom, amikor a magyar zenei nevelés bemutatása a sok száz külföldi vendég előtt először került megva-lósításra. Addig is volt szórványosan érdeklődés, de valójában a nagy „kapunyitás” az 1964-es ISME konferencia alatt és után történt. Akkor lett Kodály Zoltán a nemzetközi társaság díszelnöke, s akkor fordult olyan nagy erővel a világ ér-deklődése a hazánkban alkalmazott zenei nevelési módszer felé, melyet azóta már sok helyen bevezettek és alkalmaznak. Az évek során egyre nőtt az érdeklő-dés, egyre többen jöttek külföldről a magyar zeneoktatás tanulmányozására.

9 Visszatekintés I. 69–70.

Amerikai kezdeményezésre 1973-ban az Oakland-i Holy Names College-ben öt kontinens tizenhat (11 európai és 5 tengerentúli) országából negyvenhárom delegátus ült felváltva a pódiumon, valamennyien gyakorló zenetanárok voltak, legtöbben egyetemek fakultásairól, eddigi munkájukkal bizonyították, hogy Kodály elvei alapján tanítanak hazájukban. A negyvenhárom közül huszonhárom az 1968-1973 közötti években járt tanulmányúton nálunk, többségük egy évig, vagy annál hosszabb ideig. Ott, akkor vetődött fel egy nemzetközi Kodály társaság megalakítása, ami aztán hivatalosan meg is történt 1975-ben Kecskeméten, egyidejűleg a kecskeméti Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet megalakulásával. A Nemzetközi Kodály Társaság (International Kodály Society) első elnöke az ausztrál Deanna Hoermann volt, aki maga is részt vett Oaklandban a megalakulást szorgalmazó konferencián, akár csak dr. Eősze László, aki hosszú ideig a Társaság főtíkára volt. Második elnöke a japán Tanimoto Kazuyuki professzor volt, utána dr. Jean Sinor, a Bloomington-i Egyetem (USA) tanára következett, jelenleg Gilbert De Greeve, belga zongoraművész, az Antwerpen-i Zeneakadémia volt igazgatója a Társaság elnöke. Az IKS kétévenként a világ különböző országaiban nemzetközi szimpóziumokat tart, idén az USA-ban volt, két év múlva Lengyelországban lesz az ottani Kodály Társaság égisze alatt. A Társaság székhelye Budapesten van. Központja a Kodály Múzeum, mely a Mester régi lakóhelyén található, ugyanott van a Kodály Archívum is. Ugyancsak Kodály Archívum működik a kecskeméti Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézetben, valamint olyan – a világon egyedülálló – könyvtár, mely minden országból összegyűjti Kodály zenepedagógiai eszméinek helyi alkalmazását. Az Intézet 1975 óta kétévenként nemzetközi szemináriumokat tart.

A Magyar Kodály Társaság 1978-ban alakult meg, budapesti központtal, több vidéki városban tagszervezetekkel rendelkezik. A Magyar Kodály Társaság első elnöke Szokolay Sándor Kossuth díjas zeneszerző volt, ő több mint egy évtizedig állott a Társaság élén, őt követte dr. Bónis Ferenc zenetörténész, a tudományok doktora. Jelenleg Szőnyi Erzsébet az elnök. A Magyar Kodály Társaság rendszeresen ápolja a Mester emlékét koncertekkel, tudományos konferenciákkal, és együttműködik a Nemzetközi Kodály Társasággal.

A magyar zenei nevelésnek, benne Kodály Zoltán centrális szerepével, a „Kodály-módszer” nevet a külföldiek adták, látván, hogy zenei nevelésünk alapítései a világhírű zeneszerzőtől és tudóstól származnak, s hogy kompozícióinak, útmutatásainak százait használjuk kezdettől a felsőfokig a zeneoktatásban. Míg élt, személyes jelenléte mindig inspiráló hatású volt az egyszerű iskolai nevelő számára éppúgy, mint a zenei pályára készülő fiatal növendékek közösségében. Aki ma hazánkban zenét tanít, mind kissé Kodály tanítványának mondhatja magát. Sokan őriznek egy-egy kézfogást, egy autogrammot, egy kritikát, egy-két biztató mondatot, vagy dorgálást tőle, ami most az Idő elmúltával útravalóvá formálódott. És ezrekre megy azoknak a száma, akik, mint gyermekek, ifjak, vagy felnőtt kórustagok a jelenlétében muzsikálhattak, és emlékeznek még sze-

mélyes megjelenésének lenyűgöző szuggesztivitására. Ez a személyes jelenlét nem múlt el halálával, hanem tovább él azokban, akik találkoztak vele, és tovább él műveiben, ha felcsendülnek. Az idelátogató külföldi vendégek közül sokan mondják, hogy zenepedagógiánk alapja már nem is módszer, hanem inkább filozófia: Kodály tanítása arról, hogy mi a zene szerepe a társadalomban, a gyermek, az ifjú és a felnőtt életében.

„Utóvégre lehet élni zene nélkül is. A sivatagon át is vezet út. De mi, akik azon fáradozunk, hogy minden gyermek kezébe kapja a jó zene kulcsát s vele a rossz zene elleni talizmánt, azt akarjuk, ne úgy járja végig élete útját, mintha sivatagon menne át, hanem virágos kerteken.” (1955)¹⁰

10 Visszatekintés II. 468.

Lampé László

Ünnepség az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulóján

Felemelő, az alkalomhoz illő és méltó ünnepség volt a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében 2007. május 2-án az Orvosi Hetilap (1. kép) alapításának százötvenedik évfordulóján. Az ülést a Hetilap főszerkesztője, szerkesztősége, a Markusovszky Lajos Alapítvány és az Akadémiai Kiadó rendezte gondos előkészítés és szervezés után. A jubileum alkalmából Emlékkönyv jelent meg, és érem készült (Pató Róza munkája) az eddigi hat főszerkesztő arcképével (2. kép).

Az Orvosi Hetilap első száma 1857. június 4-én jelent meg. Napjainkig megőrzött rangját és nemzetközi helyét jól jelzi az a tény, hogy a jelenleg is kiadásra kerülő szaklapok közül a világ hatodik legrégebbi szakfolyóirata. A már korábban megjelentetett lapok: a New England Journal of Medicine, a Lancet, a Wiener Medizinische Wochenschrift, a Münchener Medizinische Wochenschrift, a Nederland Tijdschrift voor Geneskunde. A Hetilappal azonos évben indították a British Medical Journalt. Azt is hozzátehetjük, hogy nincs egyetlen más, ilyen régóta meglévő hazai sajtótermék, sem társadalmi, sem politikai. A hivatalos fórumok a Magyar Kulturális Örökség részének nyilvánították.

Az alapító és első felelős szerkesztő Markusovszky Lajos, a magyar orvostudomány, az egészségügyi szervezés kiemelkedő alakja. Csorbán (Strba) született 1815-ben. Édesapja protestáns lelkész volt. Orvosegyetemi tanulmányait 1834-ben kezdte a pesti egyetemen, de csak tíz év múlva kapott diplomát, mert anyagi gondok miatt tanulmányait néhány évre megszakította, és nevelői munkát vállalt. Ezt követően tanulmányúton volt Párizsban, Bécsben és Angliában. Onnan hazatérve a híres sebész, Balassa János munkatársa, majd a szabadságharc idején tábori sebész. A fejsérülést kapott Görgey Arthur tábornokot is ápolta, és orvosként kísérte városról városra, csatáról csatára. A szabadságharcban vállalt szerepe miatt állását elvesztette, és tartós rendőri megfigyelés alatt állt.

Tanulmányútjain hangyaszorgalommal gyűjtötte az új ismereteket, a használható ötleteket. Érelődött benne egy magyar nyelvű orvosi folyóirat létrehozása és egy magyar orvosi könyvkiadó alapítása. Sok tehetséges fiataalt segített ösztöndíjakkal, és küldhette őket kapcsolatai révén külföldi tanulmányutakra.

Markusovszky széles látókörű, szélsőségektől mentes, józan gondolkodású, egyenes jellemű vezető volt. Munkatársaival 1857-ben alapította meg az Orvosi Hetilapot.

1. kép

2. kép

Az első szám június 4-én jelent meg. Szerkesztő Markusovszky Lajos. Programját világosan kifejti: „Célunk az orvosi tudomány művelése közöttünk és általunk; figyelmeztetni ügyfeleinket a tudományos orvosi világ tanulmányaira és felfedezéseire; terjeszteni és meghonosítani közöttünk az okszerű és lehetőleg tüzetes korbúvárlat elveit és eljárását; megörökíteni hazánk javára kitűnő szakembereink tapasztalatait és buzdítani őket nemes munkálkodásbeli kitartásra; ébren tartani honunk minden vidékein a tudományos haladás és nemzeti műveltség iránti részvétet; értékesíteni tanintézeteink és kórodáink tanulságos anyagát; közreműködni honunk egészségi viszonyai és kincsei megismerésére és az orvosi hivatás tudományos és erkölcsi emelésére.” Többször kifejtette azt a nagyon

fontosnak tekintett célt, hogy magyar nyelvű legyen a folyóirat, ugyanis abban az időben az orvosok elsősorban német nyelvű szaklapokból tudták bővíteni szakmai ismereteiket.

A szerkesztő társa néhány évig Poór Imre, 1862-től 26 éven át Balogh Kálmán. Balogh professzor széleskörű tudására és műveltségére, szerkesztői rátermettségére különösen akkor volt nagy szükség, amikor Markusovszky miniszteri feladatokat kapott. Közös érdekük, hogy a Hetilap 1863-ban nőorvosi, gyermekgyógyászati és szemészeti melléklettel bővült.

Balogh Kálmán 1888-ban bekövetkezett halála idején Markusovszky is betegeskedett, és sokféle kötelezettségén enyhítve a Hetilap szerkesztői teendőit 1889-ben átadta Balogh tanítványának, a hihetetlen munkabírásu Hőgyes Endrének. Szerkesztő társa Marikovszky György és Székely Ágoston. Sokak szerint Hőgyes 15 évig tartó szerkesztősége idejében élte a Hetilap egyik fénykorát. Hőgyes a veszettség elleni Pasteur-védőoltás módosításával és bevezetésével, a budapesti Pasteur Intézet létrehozásával és nemzetközileg is elismert kutatómunkájával korának egyik kiemelkedő tudósa, orvosa volt. Érdemei közé soroljuk, hogy az immunológia az ő idejében kapott első ízben lehetőséget a publikációkra. Szerkesztőségi munkatársai között megtalálható a hazai egészségügy sok kiválósága: Bókay Árpád, Dollinger Gyula, Fodor József, Grósz Emil, Jendrassik Ernő, Korányi Sándor, Liebermann Leó, Moravcsik Ernő, Tangl Ferenc, Tauffer Vilmos.

Hőgyes betegsége miatt 1905-ben Lenhossék Mihály főszerkesztő, és helyettese Székely Ágoston vette át a Hetilap szerkesztését. A főszerkesztőről Székely a következőket írja: „...újra olyan nagyformátumú tudós áll a lap élén, aki nemzetközi hírű kutató, a szakmája (az anatómia) oktatását korszerűsítő pedagógus, mint tudományos közéleti tényező pedig a természettudományos szemlélet hirdetője...”

Szerkesztői tevékenységük kezdetére esik a Hetilap alapításának 50 éves jubileuma. Szerkesztőségi közleményben (1906) emlékeznek meg Markusovszkyról, és hajtanak fejet az alapító főszerkesztő nagysága, életműve előtt. Felsorolják a fél évszázad orvostudománya haladásának főbb állomásait (a fertőző betegségek etiológiájának a felismerése, a bakteriológia megteremtése, az érzéstenítés módszereinek fejlesztése, az aszepszis érvényre juttatása, a szem- és gégetükör, cisztoszkóp, röntgen stb.), és részletezik a hazai orvostudomány fejlődésének mérföldköveit (az orvosi karok megerősödése a budapesti és a kolozsvári egyetemen, új karok, köztük közegészségügyi intézetek létesítése, fővárosi és vidéki kórházak létrehozása, fejlesztése – hangsúlyozva, hogy még nagyon sok a tennivaló), kiemelik ezen fejlesztésekben Trefort Ágost és Markusovszky Lajos érdemeit. Méltatják a következő szerkesztők, Hőgyes Endre és Antal Géza munkásságát is: „A lap e 15 év alatt is, bátran mondhatjuk, megmaradt magaslatán, megőrizte csorbíthatatlanul a reá maradt nagy hagyományokat és híven a változatlan irányban szolgálta nemcsak az orvosok napi igényeit, hanem ezen felül a magyar orvostudomány magasztos ügyét is”. A közlemény kitér néhány fontos

igényre is. Ezek közül kiemelhető: „...elvárjuk orvosainktól, valamint egyéb tudósainktól is, hogy irodalmi közleményeiket elsősorban magyar nyelven tegyék közzé. Ha a cikk értékes, tanulságos, s új tényeket vagy eszméket tartalmaz, nemcsak megengedhető, de nagyon kívánatos is a magyar tudomány hírneve szempontjából, hogy egész terjedelmében vagy legalább kivonatosan megjelenjen a nagy világnyelvek egyikén, a világszerte elterjedt külföldi lapok vagy folyóiratok valamelyikében is. Amde a magyar nyelven való közlés el nem maradhat, ...erre szükségünk van, hogy itt minálunk egészséges, pezsgő tudományos élet, nemzeti tudomány s a tudományok ápolására kiművelt, hajlékony nyelv fejlődjen.”

A Hetilap a húszas évek elején súlyos anyagi válságba jutott, és féltő volt, hogy megszűnik. Segítségért fordultak a Vallás és Közoktatásügyi miniszterhez, felajánlották megvételre a lapot, aki eleget tett a kérésnek azzal a feltétellel, hogy a Hetilap „...tükre legyen a klinikai, a gyakorlati orvostudomány itthoni haladásának és kutatásának s szolgálja a magyar orvosok tudás- és ismeretigényeit.” A szerkesztést és kiadást olyan testületre bízta, „amelyben az orvosi tudomány és ténykedés összes faktorai – a fakultások, kórházak és orvosok” – képviselve voltak. A felelős szerkesztő Vámosy Zoltán akadémikus, nemzetközi hírű farmakológus. A „Beköszöntőben” azt írja, hogy siker csak akkor remélhető, ha az Orvosi Hetilap pártolására az egész magyar orvosközösség összefog és áldozatra kész.

Több mint egy évtizeddel később, a 81. évfolyam első számában a felelős szerkesztő azt írja, hogy „13 év munkája esik ránk és ezt az időt méltán lehet az Orvosi Hetilap újjászületésének nevezni.”

A lap ebben az időszakban is megemlékezett minden fontosabb orvosi eseményről, amelyek közül néhány külön figyelmet érdemel.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület 100 éves jubileuma. „Felmérhetetlen az a haszon és érték, amit az egyesület működése a közegészségügy és orvosképzés, valamint tudományunk fejlesztése terén jelentett nemzeti kultúránk itthoni és külföldi fényének emelésére” – írja Vámosy az 1937. október 16-án megjelent köszöntőben.

Ugyanezen év november 6-i szám címlapján Szent-Györgyi Albert portréjával jelent meg Vámosy méltatása a Nobel-díj odaítélése alkalmából. A befejező sorok: „A Szegedről sugárzó fényből jut a munkatársaknak is, kikről a legbarátibb főnök sohasem feledkezik meg és jut nekünk is szegény magyaroknak egy biztató sugár, amit köszönünk Neked dicső Kartársunk, Szent-Györgyi Albert.”

Megemlékeztek Markusovszky Lajosról, a lap megalapítójáról halálának 50. évfordulóján. Indokolt idézni Vámosy visszaemlékezéséből: „...mi gyöngé és méltatlan utódai meghajlunk az ő nagy és tiszteletreméltó emléke előtt és azzal a megnyugtató tudattal tesszük le a tollat, hogy legjobb erőink szerint igyekeztünk ezt az ő legkedveltebb alapítását, amivel élete nagy munkáját megkezdette – a húszas évek elején a végromlástól megóvni és a most, évek óta dúló szörnyű há-

ború alatt is sértetlenül fenntartani. Áldott legyen Markusovszky Lajos emléke, aki nekünk ehhez az erőt és kitartást adta.”

Bővült és sokat gazdagodott a folyóirat „Az orvosi gyakorlat kérdései” melléklettel (1928–1944 között jelent meg), amely minden héten nyolc hasábon tájékoztatót a legaktuálisabb diagnosztikai és terápiás kérdésekről.

A világháború végén ismét nehéz időszak következett, 1945 és 1947 között az Orvosi Hetilap szünetelt. 1948-ban a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete kiadásában indult újra két főszerkesztővel (Horányi Béla és Rusznyák István) és a felelős szerkesztő Trencsényi Tiborral. Egy évvel később a lap kiadója az Orvosegészségügyi Szakszervezet, a főszerkesztő Issekutz Béla, de a felelős szerkesztő továbbra is Trencsényi Tibor 42 évesen át, 1989. szeptember 30-ig. Induláskor közösen fogalmazták meg terveiket: „Az Orvosi Hetilap a magyar orvosi irodalom legnagyobb múltú lapja. Megalapítója Markusovszky Lajos 1848 generációjához tartozott. Nemzeti történelmünkben a haladás irányvonalának követője, orvostörténelmünkben annak élharcosává vált. Munkássága az újkori magyar orvostudomány megalapozójává teszi.” „Mi, a centenárius év kortársai az Orvosi Hetilap elakadt életét újjáéleszteni és folytatni akarjuk.” „Újat, korszerűt, jót akarunk.”

Trencsényi Tibor méltó utóda volt a korábbi főszerkesztőknek. Szívvel, lélekkel, lelkesedéssel, fáradságot nem kímélve szerkesztett, bírált, levelezett és fejlesztett. A lap az újraindulás évében 16 oldalas volt, évek múlva 56 oldalon jelent meg, az előfizetők száma 3000-ról 15 000-re nőtt. Hosszú ideig egyetlen főállású adminisztrátorral látta el a szerkesztés sokrétű munkáját.

Trencsényi Tibor középiskolai tanulmányait többek között a debreceni Református Gimnáziumban végezte. Az orvosi diploma megszerzését követően a belgyógyászati szakterületet választotta. Bécsben volt hosszabb tanulmányúton. Orvosi szemléletének alakításában meghatározóak voltak a neves bécsi profeszszorok (Julius Tandler anatómus, Franz Chvostek belgyógyász és mások). Katonai szolgálat és hadifogság után rövid ideig Budapesten a II. sz. Belklinikán dolgozott, majd több évtizeden át mint a hadsereg orvostisztje működött. Sokoldalú tudományos tevékenységet fejtett ki, az orvostudományok doktora fokozatot a vesebetegség tüneteivel járó vérzékenység és láz tanulmányozásával szerezte. Felismerte, hogy a krónikus májgyulladás, a májzsugor és az elsődleges májrák kialakulásában a vírusoknak kóroki szerepe van.

Legfőbb érdemének tartjuk azonban az Orvosi Hetilap fejlesztését a rovatok gazdagításával, új szakterületek felkarolásával, a lektorálás új rendszerének kidolgozásával. „Meghatározó szerepet töltött be Markusovszky Lajos életművének ’újra felfedezésével’, irodalmi feldolgozásával” – írja István Lajos. Horus néven orvostörténeti melléklet indult az ötvenes évek végén. A rovat vezetői az orvostörténelem legkiválóbb hazai képviselői (Gortvay György, Berndorfer Alfréd, Székely Sándor, Honti József, Hidvégi Jenő, Gerencsér Ferenc, jelenleg Szállási Árpád). A szerkesztőség szinte beépült a magyar egészségügy organizációjába, írja Fehér János professzor. Hasonlóan elvülhetetlen érdeme Marku-

sovszky Lajos életművének és szellemiségének rendszeres méltatása. Évről évre megrendezte a Markusovszky emléküléseket, és a hatvanas években létrehozta a Markusovszky díjat, amelyet az emlékülésen kapott meg az arra érdemes személy, ünnepi előadása után.

A kiadó többször változott, 1957-től a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó gondozta a Hetilapot.

Trencsényi Tibor több mint 42 évig tartó igen sikeres főszerkesztői munka után vonult nyugállományba, és 1989. október 1-jén átruházta a nem könnyű örökséget kedves munkatársára, Fehér János professzorra.

Váratlanul ismét rendkívül nehéz időszak következett. A rendszerváltozás korábban nem tapasztalt gondokat hozott, és már-már úgy tűnt, hogy megszűnik a 130 éve folyamatosan megjelent Orvosi Hetilap. A megelőző évtizedekben az Orvos-egészségügyi Dolgozók Szakszervezete volt a Lap tulajdonosa, a szükséges anyagi támogatást pedig az Egészségügyi Minisztérium biztosította. A tulajdonos felmondta a szerződést, a Minisztérium megszüntette a támogatást. Ugyanakkor a Medicina Kiadó is válságba került.

Ebben a helyzetben Fehér János professzor és a Németországban élő Csomós Géza professzor akkoriban még szokatlan elképzelése és határozott lépése mentette meg a Hetilapot. Létrehozták a Markusovszky Lajos Alapítványt, annak kuratóriumát, mint a lap tulajdonosát. A kuratórium tagjait a Hetilap elkötelezett hívei közül választották ki. Sok nehézség árán sikerült megteremteni az anyagi bázist is, a kiadói munkát pedig a világszerte nagy tapasztalatokkal rendelkező Springer Kiadó vállalta.

Fehér János főszerkesztő nemzetközi szinten is kiemelkedő gasztroenterológus, belgyógyász, akadémiai doktor (1981). 1983–93 között a SOTE II. Sz. Belklinika igazgatója, 1989-től az Országos Belgyógyászati Intézet igazgatója, több hazai szakmai szervezet elnöke, több hazai és nemzetközi szakmai szervezet vezetőségi tagja. Számos könyvet írt, szerkesztett, ezek mellett folyamatosan gondoskodik arról, hogy a Hetilap évről évre magasabb színvonalat érjen el.

Gazdasági változások miatt a Springerből kiváló, de az anyacéggel jó kapcsolatokat ápoló Springer Hungarica folytatta a lap gondozását 2001-ig.

A szerződés lejártakor a kiadás pályázat útján az időközben új feltételek között megerősödött Medicina Könyvkiadó Rt.-hez került. A lap új, tetszetős borítót kapott, szerkezete az igényekhez igazodó szerkesztési ötletekkel gazdagodott. Sikeresnek bizonyult a „Mindennapok gyakorlata”, a „Betegségekről röviden” új rovat, és az orvostörténeti „Horus” rovat fejlesztése. Az Alapítvány Markusovszky-emlékérmét készíttetett (Pató Róza szobrászművész alkotása), amit Markusovszky Lajos halálának évfordulóján, az évenként megrendezett ünnepségen vehet át az az egy vagy két kitüntetett, aki évek-évtizedek óta jelentősen támogatta a Hetilapot. Az utóbbi években a Markusovszky-ünnepséget kétnapos tudományos üléssel kötötték egybe. Ennek témáját (A mindennapok gyakorlata), referátumait, előadásait sok résztvevő, főként családorvos érdeklődése kísérte.

3. kép

Öt év elteltével újabb pályáztatásra három kiadói ajánlat érkezett. A legkedvezőbb vállalással és perspektivikus ígéretekkel a legrégebb magyar kiadó, az Akadémiai Kiadó nyerte el a lap gondozásának jogát. Határozott igényként merült fel a Hetilap internetre kerülése (megtörtént), angol nyelvű változat (Hungarian Medical Journal) kiadása, aminek első száma a jubileumi ünnepségre időzítve megjelent (3. kép), és rövid néhány éven belül olyan fejlesztés reménye, amely biztosítja impakt-faktor megszerzését. Látva és tapasztalva Fehér János professzor ötletekben gazdag főszerkesztői tevékenységét, a szerkesztőség, a Markusovszky Lajos Alapítvány Kuratóriumának igyekezetét és az Akadémiai Kiadó magas színvonalú munkáját és aktivitását, minden remény megvan arra, hogy ez a kíváncsi is teljesül, és azzal az Orvosi Hetilap a nemzetközi porondon is „magasabb osztályba” léphet.

Irodalom

- FEHÉR JÁNOS: *Búcsú az egykori Felelős Szerkesztőtől.* Orv. Hetil. 137. 2391–2392. (1996)
- FEHÉR JÁNOS, GAZDA ISTVÁN, SZÁLLÁSI ÁRPÁD (szerk.): *Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára.* Akadémiai Kiadó Zrt. Budapest, 2007.
- HORÁNYI BÉLA, RUSZNYÁK ISTVÁN, TRENCSENY TIBOR: *Az Orvosi Hetilap új útja.* Orv. Hetil. 89. 1–2. (1948)
- HÖGYES ENDRE, ANTAL GÉZA: *Az Orvosi Hetilap tisztelt olvasóihoz.* Orv. Hetil. 33. 1–2. (1889)
- ISTVÁN LAJOS: *Markusovszky-kultusz Vas megyében és a szombathelyi kórházban.* Orv. Hetil. 148. 753–759. (2007)
- LENHOSSÉK MIHÁLY, SZÉKELY ÁGOSTON: *Az Orvosi Hetilap ötvenedik évfolyamának megindulakor.* Orv. Hetil. 50. 1–5. (1906)
- MARKUSOVSKY LAJOS: *Beköszöntő.* Orv. Hetil. 1. 1–8. (1857)
- VÁMOSSY ZOLTÁN: *Beköszöntő.* Orv. Hetil. 67. 1 (1923)

Lampé László

Ünnepség az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulóján

Felemelő, az alkalomhoz illő és méltó ünnepség volt a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében 2007. május 2-án az Orvosi Hetilap (1. kép) alapításának százötvenedik évfordulóján. Az ülést a Hetilap főszerkesztője, szerkesztősége, a Markusovszky Lajos Alapítvány és az Akadémiai Kiadó rendezte gondos előkészítés és szervezés után. A jubileum alkalmából Emlékkönyv jelent meg, és érem készült (Pató Róza munkája) az eddigi hat főszerkesztő arcképével (2. kép).

Az Orvosi Hetilap első száma 1857. június 4-én jelent meg. Napjainkig megőrzött rangját és nemzetközi helyét jól jelzi az a tény, hogy a jelenleg is kiadásra kerülő szaklapok közül a világ hatodik legrégebbi szakfolyóirata. A már korábban megjelentetett lapok: a New England Journal of Medicine, a Lancet, a Wiener Medizinische Wochenschrift, a Münchener Medizinische Wochenschrift, a Nederland Tijdschrift voor Geneskunde. A Hetilappal azonos évben indították a British Medical Journalt. Azt is hozzátehetjük, hogy nincs egyetlen más, ilyen régóta meglévő hazai sajtótermék, sem társadalmi, sem politikai. A hivatalos fórumok a Magyar Kulturális Örökség részének nyilvánították.

Az alapító és első felelős szerkesztő Markusovszky Lajos, a magyar orvostudomány, az egészségügyi szervezés kiemelkedő alakja. Csorbán (Strba) született 1815-ben. Édesapja protestáns lelkész volt. Orvosegyetemi tanulmányait 1834-ben kezdte a pesti egyetemen, de csak tíz év múlva kapott diplomát, mert anyagi gondok miatt tanulmányait néhány évre megszakította, és nevelői munkát vállalt. Ezt követően tanulmányúton volt Párizsban, Bécsben és Angliában. Onnan hazatérve a híres sebész, Balassa János munkatársa, majd a szabadságharc idején tábori sebész. A fejsérülést kapott Görgey Arthur tábornokot is ápolta, és orvosként kísérte városról városra, csatáról csatára. A szabadságharcban vállalt szerepe miatt állását elvesztette, és tartós rendőri megfigyelés alatt állt.

Tanulmányútjain hangyaszorgalommal gyűjtötte az új ismereteket, a hasznosítható ötleteket. Érelődött benne egy magyar nyelvű orvosi folyóirat létrehozása és egy magyar orvosi könyvkiadó alapítása. Sok tehetséges fiataalt segített ösztöndíjakkal, és küldhette őket kapcsolatai révén külföldi tanulmányutakra.

Markusovszky széles látókörű, szélsőségektől mentes, józan gondolkodású, egyenes jellemű vezető volt. Munkatársaival 1857-ben alapította meg az Orvosi Hetilapot.

1. kép

2. kép

Az első szám június 4-én jelent meg. Szerkesztő Markusovszky Lajos. Programját világosan kifejti: „Célunk az orvosi tudomány művelése közöttünk és általunk; figyelmeztetni ügyfeleinket a tudományos orvosi világ tanulmányaira és felfedezéseire; terjeszteni és meghonosítani közöttünk az okszerű és lehetőleg tüzetes korbúvárlat elveit és eljárását; megörökíteni hazánk javára kitűnő szakembereink tapasztalatait és buzdítani őket nemes munkálkodásbeli kitartásra; ébren tartani honunk minden vidékein a tudományos haladás és nemzeti műveltség iránti részvétet; értékesíteni tanintézeteink és kórodáink tanulságos anyagát; közreműködni honunk egészségi viszonyai és kincsei megismerésére és az orvosi hivatás tudományos és erkölcsi emelésére.” Többször kifejtette azt a nagyon

fontosnak tekintett célt, hogy magyar nyelvű legyen a folyóirat, ugyanis abban az időben az orvosok elsősorban német nyelvű szaklapokból tudták bővíteni szakmai ismereteiket.

A szerkesztő társa néhány évig Poór Imre, 1862-től 26 éven át Balogh Kálmán. Balogh professzor széleskörű tudására és műveltségére, szerkesztői rátermettségére különösen akkor volt nagy szükség, amikor Markusovszky miniszteri feladatokat kapott. Közös érdekük, hogy a Hetilap 1863-ban nőorvosi, gyermekgyógyászati és szemészeti melléklettel bővült.

Balogh Kálmán 1888-ban bekövetkezett halála idején Markusovszky is betegeskedett, és sokféle kötelezettségén enyhítve a Hetilap szerkesztői teendőit 1889-ben átadta Balogh tanítványának, a hihetetlen munkabírásu Hőgyes Endrének. Szerkesztő társa Marikovszky György és Székely Ágoston. Sokak szerint Hőgyes 15 évig tartó szerkesztősége idejében élte a Hetilap egyik fénykorát. Hőgyes a veszettség elleni Pasteur-védőoltás módosításával és bevezetésével, a budapesti Pasteur Intézet létrehozásával és nemzetközileg is elismert kutatómunkájával korának egyik kiemelkedő tudósa, orvosa volt. Érdemei közé soroljuk, hogy az immunológia az ő idejében kapott első ízben lehetőséget a publikációkra. Szerkesztőségi munkatársai között megtalálható a hazai egészségügy sok kiválósága: Bókay Árpád, Dollinger Gyula, Fodor József, Grósz Emil, Jendrassik Ernő, Korányi Sándor, Liebermann Leó, Moravcsik Ernő, Tangl Ferenc, Tauffer Vilmos.

Hőgyes betegsége miatt 1905-ben Lenhossék Mihály főszerkesztő, és helyettese Székely Ágoston vette át a Hetilap szerkesztését. A főszerkesztőről Székely a következőket írja: „...újra olyan nagyformátumú tudós áll a lap élén, aki nemzetközi hírű kutató, a szakmája (az anatómia) oktatását korszerűsítő pedagógus, mint tudományos közéleti tényező pedig a természettudományos szemlélet hirdetője...”

Szerkesztői tevékenységük kezdetére esik a Hetilap alapításának 50 éves jubileuma. Szerkesztőségi közleményben (1906) emlékeznek meg Markusovszkyról, és hajtanak fejet az alapító főszerkesztő nagysága, életműve előtt. Felsorolják a fél évszázad orvostudománya haladásának főbb állomásait (a fertőző betegségek etiológiájának a felismerése, a bakteriológia megteremtése, az érzéstenítés módszereinek fejlesztése, az aszepszis érvényre juttatása, a szem- és gégetükör, cisztoszkóp, röntgen stb.), és részletezik a hazai orvostudomány fejlődésének mérföldköveit (az orvosi karok megerősödése a budapesti és a kolozsvári egyetemen, új karok, köztük közegészségügyi intézetek létesítése, fővárosi és vidéki kórházak létrehozása, fejlesztése – hangsúlyozva, hogy még nagyon sok a tennivaló), kiemelik ezen fejlesztésekben Trefort Ágost és Markusovszky Lajos érdemeit. Méltatják a következő szerkesztők, Hőgyes Endre és Antal Géza munkásságát is: „A lap e 15 év alatt is, bátran mondhatjuk, megmaradt magaslatán, megőrizte csorbíthatatlanul a reá maradt nagy hagyományokat és híven a változatlan irányban szolgálta nemcsak az orvosok napi igényeit, hanem ezen felül a magyar orvostudomány magasztos ügyét is”. A közlemény kitér néhány fontos

igényre is. Ezek közül kiemelhető: „...elvárjuk orvosainktól, valamint egyéb tudósainktól is, hogy irodalmi közleményeiket elsősorban magyar nyelven tegyék közzé. Ha a cikk értékes, tanulságos, s új tényeket vagy eszméket tartalmaz, nemcsak megengedhető, de nagyon kívánatos is a magyar tudomány hírneve szempontjából, hogy egész terjedelmében vagy legalább kivonatosan megjelenjen a nagy világnyelvek egyikén, a világszerte elterjedt külföldi lapok vagy folyóiratok valamelyikében is. Amde a magyar nyelven való közlés el nem maradhat, ...erre szükségünk van, hogy itt minálunk egészséges, pezsgő tudományos élet, nemzeti tudomány s a tudományok ápolására kiművelt, hajlékony nyelv fejlődjen.”

A Hetilap a húszas évek elején súlyos anyagi válságba jutott, és féltő volt, hogy megszűnik. Segítségért fordultak a Vallás és Közoktatásügyi miniszterhez, felajánlották megvételre a lapot, aki eleget tett a kérésnek azzal a feltétellel, hogy a Hetilap „...tükre legyen a klinikai, a gyakorlati orvostudomány itthoni haladásának és kutatásának s szolgálja a magyar orvosok tudás- és ismeretigényeit.” A szerkesztést és kiadást olyan testületre bízta, „amelyben az orvosi tudomány és ténykedés összes faktorai – a fakultások, kórházak és orvosok” – képviselve voltak. A felelős szerkesztő Vámosy Zoltán akadémikus, nemzetközi hírű farmakológus. A „Beköszöntőben” azt írja, hogy siker csak akkor remélhető, ha az Orvosi Hetilap pártolására az egész magyar orvostársadalom összefog és áldozatra kész.

Több mint egy évtizeddel később, a 81. évfolyam első számában a felelős szerkesztő azt írja, hogy „13 év munkája esik ránk és ezt az időt méltán lehet az Orvosi Hetilap újjászületésének nevezni.”

A lap ebben az időszakban is megemlékezett minden fontosabb orvosi eseményről, amelyek közül néhány külön figyelmet érdemel.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület 100 éves jubileuma. „Felmérhetetlen az a haszon és érték, amit az egyesület működése a közegészségügy és orvosképzés, valamint tudományunk fejlesztése terén jelentett nemzeti kultúránk itthoni és külföldi fényének emelésére” – írja Vámosy az 1937. október 16-án megjelent köszöntőben.

Ugyanezen év november 6-i szám címlapján Szent-Györgyi Albert portréjával jelent meg Vámosy méltatása a Nobel-díj odaítélése alkalmából. A befejező sorok: „A Szegedről sugárzó fényből jut a munkatársaknak is, kikről a legbarátibb főnök sohasem feledkezik meg és jut nekünk is szegény magyaroknak egy biztató sugár, amit köszönünk Neked dicső Kartársunk, Szent-Györgyi Albert.”

Megemlékeztek Markusovszky Lajosról, a lap megalapítójáról halálának 50. évfordulóján. Indokolt idézni Vámosy visszaemlékezéséből: „...mi gyöngé és méltatlan utódai meghajlunk az ő nagy és tiszteletreméltó emléke előtt és azzal a megnyugtató tudattal tesszük le a tollat, hogy legjobb erőink szerint igyekeztünk ezt az ő legkedveltebb alapítását, amivel élete nagy munkáját megkezdette – a húszas évek elején a végromlástól megóvni és a most, évek óta dúló szörnyű há-

ború alatt is sértetlenül fenntartani. Áldott legyen Markusovszky Lajos emléke, aki nekünk ehhez az erőt és kitartást adta.”

Bővült és sokat gazdagodott a folyóirat „Az orvosi gyakorlat kérdései” melléklettel (1928–1944 között jelent meg), amely minden héten nyolc hasábon tájékoztatót a legaktuálisabb diagnosztikai és terápiás kérdésekről.

A világháború végén ismét nehéz időszak következett, 1945 és 1947 között az Orvosi Hetilap szünetelt. 1948-ban a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete kiadásában indult újra két főszerkesztővel (Horányi Béla és Rusznyák István) és a felelős szerkesztő Trencsényi Tiborral. Egy évvel később a lap kiadója az Orvosegészségügyi Szakszervezet, a főszerkesztő Issekutz Béla, de a felelős szerkesztő továbbra is Trencsényi Tibor 42. évén át, 1989. szeptember 30-ig. Induláskor közösen fogalmazták meg terveiket: „Az Orvosi Hetilap a magyar orvosi irodalom legnagyobb múltú lapja. Megalapítója Markusovszky Lajos 1848. generációjához tartozott. Nemzeti történelmünkben a haladás irányvonalának követője, orvostörténelmünkben annak élharcosává vált. Munkássága az újkori magyar orvostudomány megalapozójává teszi.” „Mi, a centenárius év kortársai az Orvosi Hetilap elakadt életét újjáéleszteni és folytatni akarjuk.” „Újat, korszerűt, jót akarunk.”

Trencsényi Tibor méltó utóda volt a korábbi főszerkesztőknek. Szívvel, lélekkel, lelkesedéssel, fáradságot nem kímélve szerkesztett, bírált, levelezett és fejlesztett. A lap az újraindulás évében 16 oldalas volt, évek múlva 56 oldalra jelent meg, az előfizetők száma 3000-ról 15 000-re nőtt. Hosszú ideig egyetlen főállású adminisztrátorral látta el a szerkesztés sokrétű munkáját.

Trencsényi Tibor középiskolai tanulmányait többek között a debreceni Református Gimnáziumban végezte. Az orvosi diploma megszerzését követően a belgyógyászati szakterületet választotta. Bécsben volt hosszabb tanulmányúton. Orvosi szemléletének alakításában meghatározóak voltak a neves bécsi profeszszorok (Julius Tandler anatómus, Franz Chvostek belgyógyász és mások). Katonai szolgálat és hadifogság után rövid ideig Budapesten a II. sz. Belklinikán dolgozott, majd több évtizeden át mint a hadsereg orvostisztje működött. Sokoldalú tudományos tevékenységet fejtett ki, az orvostudományok doktora fokozatot a vesebetegség tüneteivel járó vérzékenység és láz tanulmányozásával szerezte. Felismerte, hogy a krónikus májgyulladás, a májzsugor és az elsődleges májrák kialakulásában a vírusoknak kóroki szerepe van.

Legfőbb érdemének tartjuk azonban az Orvosi Hetilap fejlesztését a rovatok gazdagításával, új szakterületek felkarolásával, a lektorálás új rendszerének kidolgozásával. „Meghatározó szerepet töltött be Markusovszky Lajos életművének ’újra felfedezésével’, irodalmi feldolgozásával” – írja István Lajos. Horus néven orvostörténeti melléklet indult az ötvenes évek végén. A rovat vezetői az orvostörténelem legkiválóbb hazai képviselői (Gortvay György, Berndorfer Alfréd, Székely Sándor, Honti József, Hidvégi Jenő, Gerencsér Ferenc, jelenleg Szállási Árpád). A szerkesztőség szinte beépült a magyar egészségügy organizációjába, írja Fehér János professzor. Hasonlóan elvülhetetlen érdeme Marku-

sovszky Lajos életművének és szellemiségének rendszeres méltatása. Évről évre megrendezte a Markusovszky emléküléseket, és a hatvanas években létrehozta a Markusovszky díjat, amelyet az emlékülésen kapott meg az arra érdemes személy, ünnepi előadása után.

A kiadó többször változott, 1957-től a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó gondozta a Hetilapot.

Trencsényi Tibor több mint 42 évig tartó igen sikeres főszerkesztői munka után vonult nyugállományba, és 1989. október 1-jén átruházta a nem könnyű örökséget kedves munkatársára, Fehér János professzorra.

Váratlanul ismét rendkívül nehéz időszak következett. A rendszerváltozás korábban nem tapasztalt gondokat hozott, és már-már úgy tűnt, hogy megszűnik a 130 éve folyamatosan megjelent Orvosi Hetilap. A megelőző évtizedekben az Orvos-egészségügyi Dolgozók Szakszervezete volt a Lap tulajdonosa, a szükséges anyagi támogatást pedig az Egészségügyi Minisztérium biztosította. A tulajdonos felmondta a szerződést, a Minisztérium megszüntette a támogatást. Ugyanakkor a Medicina Kiadó is válságba került.

Ebben a helyzetben Fehér János professzor és a Németországban élő Csomós Géza professzor akkoriban még szokatlan elképzelése és határozott lépése mentette meg a Hetilapot. Létrehozták a Markusovszky Lajos Alapítványt, annak kuratóriumát, mint a lap tulajdonosát. A kuratórium tagjait a Hetilap elkötelezett hívei közül választották ki. Sok nehézség árán sikerült megteremteni az anyagi bázist is, a kiadói munkát pedig a világszerte nagy tapasztalatokkal rendelkező Springer Kiadó vállalta.

Fehér János főszerkesztő nemzetközi szinten is kiemelkedő gasztroenterológus, belgyógyász, akadémiai doktor (1981). 1983–93 között a SOTE II. Sz. Belklinika igazgatója, 1989-től az Országos Belgyógyászati Intézet igazgatója, több hazai szakmai szervezet elnöke, több hazai és nemzetközi szakmai szervezet vezetőségi tagja. Számos könyvet írt, szerkesztett, ezek mellett folyamatosan gondoskodik arról, hogy a Hetilap évről évre magasabb színvonalat érjen el.

Gazdasági változások miatt a Springerből kiváló, de az anyacéggel jó kapcsolatokat ápoló Springer Hungarica folytatta a lap gondozását 2001-ig.

A szerződés lejártakor a kiadás pályázat útján az időközben új feltételek között megerősödött Medicina Könyvkiadó Rt.-hez került. A lap új, tetszetős borítót kapott, szerkezete az igényekhez igazodó szerkesztési ötletekkel gazdagodott. Sikeresnek bizonyult a „Mindennapok gyakorlata”, a „Betegségekről röviden” új rovat, és az orvostörténeti „Horus” rovat fejlesztése. Az Alapítvány Markusovszky-emlékérmét készítettett (Pató Róza szobrászművész alkotása), amit Markusovszky Lajos halálának évfordulóján, az évenként megrendezett ünnepségen vehet át az az egy vagy két kitüntetett, aki évek-évtizedek óta jelentősen támogatta a Hetilapot. Az utóbbi években a Markusovszky-ünnepséget kétnapos tudományos üléssel kötötték egybe. Ennek témáját (A mindennapok gyakorlata), referátumait, előadásait sok résztvevő, főként családorvos érdeklődése kísérte.

3. kép

Öt év elteltével újabb pályáztatásra három kiadói ajánlat érkezett. A legkedvezőbb vállalással és perspektivikus ígéretekkel a legrégebb magyar kiadó, az Akadémiai Kiadó nyerte el a lap gondozásának jogát. Határozott igényként merült fel a Hetilap internetre kerülése (megtörtént), angol nyelvű változat (Hungarian Medical Journal) kiadása, aminek első száma a jubileumi ünnepségre időzítve megjelent (3. kép), és rövid néhány éven belül olyan fejlesztés reménye, amely biztosítja impakt-faktor megszerzését. Látva és tapasztalva Fehér János professzor ötletekben gazdag főszerkesztői tevékenységét, a szerkesztőség, a Markusovszky Lajos Alapítvány Kuratóriumának igyekezetét és az Akadémiai Kiadó magas színvonalú munkáját és aktivitását, minden remény megvan arra, hogy ez a kíváncsi is teljesül, és azzal az Orvosi Hetilap a nemzetközi porondon is „magasabb osztályba” léphet.

Irodalom

- FEHÉR JÁNOS: *Búcsú az egykori Felelős Szerkesztőtől.* Orv. Hetil. 137. 2391–2392. (1996)
- FEHÉR JÁNOS, GAZDA ISTVÁN, SZÁLLÁSI ÁRPÁD (szerk.): *Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára.* Akadémiai Kiadó Zrt. Budapest, 2007.
- HORÁNYI BÉLA, RUSZNYÁK ISTVÁN, TRENCSENY TIBOR: *Az Orvosi Hetilap új útja.* Orv. Hetil. 89. 1–2. (1948)
- HÖGYES ENDRE, ANTAL GÉZA: *Az Orvosi Hetilap tisztelt olvasóihoz.* Orv. Hetil. 33. 1–2. (1889)
- ISTVÁN LAJOS: *Markusovszky-kultusz Vas megyében és a szombathelyi kórházban.* Orv. Hetil. 148. 753–759. (2007)
- LENHOSSÉK MIHÁLY, SZÉKELY ÁGOSTON: *Az Orvosi Hetilap ötvenedik évfolyamának megindulakor.* Orv. Hetil. 50. 1–5. (1906)
- MARKUSOVSKY LAJOS: *Beköszöntő.* Orv. Hetil. 1. 1–8. (1857)
- VÁMOSSY ZOLTÁN: *Beköszöntő.* Orv. Hetil. 67. 1 (1923)

Staar Gyula: Fizikusok az aranykorból – beszélgetések

Vince Kiadó, Budapest, 2006. 425 lap

Egy fizikus végzettségű, kiváló ismeretterjesztő beszélget kiemelkedő fizikusokkal. Ezeket a beszélgetéseket – szokásos terminológiával: interjúkat – adja közre a könyv. A tizenöt beszélgetőtárs közül csak kettő ténylegesen „külföldi” (Paul Dirac, Carlo Rubbia), további hat külföldön élő magyart (Tisza Lászlót, Balázs Nándort, Bay Zoltánt, Csonka Pált; Gábos Zoltánt és Toró Tibort) nem tekinthetjük külföldinek, hiszen ők annyira szervesen kapcsolódnak a magyar, sőt a magyarországi tudományos élethez, a többiek (Kovács István, Simonyi Károly, Vermes Miklós, Kunfalvi Rezső, Gyarmati István, Nagy Károly, Kroó Norbert) olyan magyar fizikusok, akik Magyarországon éltek és dolgoztak, jelentősen hozzájárultak a 20. században hazánkban a fizika fejlődéséhez, a magyar fizikus közösség formálásához. Az interjúk lefolytatásának időintervallumát tekintve az első 1977-ben (Paul Dirac), az utolsó 2005-ben készült, és a kiegészítéseket (ezekről később) kivéve már valahol megjelentek nyomtatásban (sajnos az egyes beszélgetéseknél nincs feltüntetve, hogy hol jelentek meg). Egyeseknél a korábban megjelent interjúknak kisebb változtatásokat, kiegészítéseket hajtott végre a szerző.

Bár a címben „aranykor” szerepel, valójában itt csak a „magyar fizika” aranykoráról lehet szó, hiszen az interjúalanyok egyet-kettőt kivéve az igazi arany-

kor, a múlt század húszas-harmincas éveitől, főleg a negyvenes évek végén és az ötvenes években kapcsolódtak be alkotóan a tudományos életbe. Tény viszont, hogy a sötét politikai háttér és bizonyos korlátozottság ellenére ez az időszak a magyar fizika és tudomány számára egy felfelé ívelő időszak volt nem csak a jelentős pénzügyi támogatás és a számszerű növekedés, de a tehetségek felbukkanása és a szervesen kiépülő nemzetközi kapcsolatok miatt is. Nem tudom elhallgatni azt a megjegyzést, hogy a könyvben szereplő kollégák számomra nem „történelmi” személyek, hanem többé vagy kevésbé személyes ismerősök, és a kor pedig nem csak életemnek, de a magyar fizikának egy nagyon figyelemre méltó szakasza, ha tetszik „Aranykora”.

Ami az egyes beszélgetések szerkezetét illeti, mindegyik egy bevezető résszel kezdődik, amelyet a szerző direkt ennek a könyvnek a számára írt. Ezt követi a tulajdonképpeni interjú (amely már megjelent máshol is nyomtatásban). Végül ezt több esetben követi egy „appendix” vagy „epilógus”, ami vagy a szerző utólagos megjegyzéseit jelenti, vagy egy újabb rövid kiegészítő interjút. Például Gyarmati Istvánnal az eredeti interjú 1984-ben készült, a kiegészítő pedig 1991-ben. Hasonlóképpen Kroó Norberttel az eredeti 1999-ben, és a kiegészítés 2005-ben.

Érdekesség még, hogy az egyes beszélgetések címe fölött (ami az interjúalany nevét jelenti) mindig van egy rövid mondat (ez néha csak egy szó), ami az illető tudósra jellemző. Pl. Dirac neve fölött ez áll: „A hallgatag zseni”, Simonyi Károlyról: „Iszonyú rendet vágtam” vagy Kunfalvi Rezsónél: „Tanárellet”. A könyv végén kb. fél nyomtatott oldalas életrajzot és fényképet találunk mind a tizenöt, a könyvben szereplő interjúalanyról.

Az interjúk tartalmával kapcsolatban két dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik, hogy *érdekesekek*, olvastatják magukat, de ugyanakkor szakmailag korrektek, hiteles fizikai ismereteket is közölnek. A szövegben számos érdekes, jellemző fénykép is található, amelyek összegyűjtése, közlése önmagában is értéknek tekinthető.

A fizikának, a magyar tudományos életnek és a tudománytörténetnek nyeresége ez a kötet, jó hogy ezek az interjúk így együtt megjelentek. Az ember csak azt fájlatja, akik kimaradtak, akikkel a szerző nem foglalkozott és nem jelentetett meg, ill. folytatott ilyen beszélgetéseket. Kinek-kinek nyilván más és más a hiányérzete. A recenzens a magyarok közül főleg Marx Györgyöt hiányolja, aki különös, egyedülálló jelensége volt nem csak a fizikának, de az egész magyar kulturális életnek, és Szalay Sándort, aki nem csak tudományos eredményivel és alkotásával, de ritka gerincességével is kiemelkedett a múlt századi magyar fizikusok spektrumából. Sajnos, ezek az interjúk már nem pótolhatók.

Berényi Dénes

Thomas Bührke: $E = mc^2$ – Bevezetés a relativitáselméletbe

Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005. 123 lap

Az alig több mint százoldalas könyvecske egyike annak a számos kiadványnak, amely feladatának tekinti, hogy közel hozza a relativitáselméletet az érdeklődő laikushoz, megértesse vele annak gondolkodásmódját. Azt az elméletet, amelyik „...leglényegesebb részeiben minden tapasztalatnak ellentmond, amely az emberi érzék számára lehetséges.” (8. o.) Ennek megfelelően a könyv mottója: „Barátaimnak, akik már régóta szeretnék tudni, mit is rejt magában ez a különös elmélet.” (9. o.) A magyar kiadásnak – amely a Dialóg Campus Kiadó Tudományos Kiskönyvtára sorozat 2. köteteként jelent meg – kétségtelenül bizonyos aktualitást kölcsönöz az Einstein-év, azaz annak százéves évfordulója, hogy Einstein közleménye a

speciális relativitáselmétről az *Annalen der Physik*-ben megjelent. Különben ebben az évben publikált további jelentős cikkeket is, egyiket a Brown-mozgásról, egy másikat a fotoeffektusról (ez utóbbiért kapott Nobel-díjat 1921-ben).

A könyv egyébként az előszón, egy bevezető jellegű fejezeten és a függeléken kívül két fejezetből áll. Ezek a „Lassú órák és görbült terek”, illetve „A relativitáselmélet a hétköznapi világban” címet viselik. Ezek közül az előbbi a leghosszabb, a könyv terjedelmének több mint 70%-a és lényegében ebben a fejezetben kerül sor a speciális és általános relativitáselmélet ismertetésére.

A bevezető jellegűnek mondott fejezetben („Egy hivatalnok forradalmasítja a

Érdekesség még, hogy az egyes beszélgetések címe fölött (ami az interjúalany nevét jelenti) mindig van egy rövid mondat (ez néha csak egy szó), ami az illető tudósra jellemző. Pl. Dirac neve fölött ez áll: „A hallgatag zseni”, Simonyi Károlyról: „Iszonyú rendet vágtam” vagy Kunfalvi Rezsónél: „Tanárellet”. A könyv végén kb. fél nyomtatott oldalas életrajzot és fényképet találunk mind a tizenöt, a könyvben szereplő interjúalanyról.

Az interjúk tartalmával kapcsolatban két dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik, hogy *érdekesekek*, olvastatják magukat, de ugyanakkor szakmailag korrektek, hiteles fizikai ismereteket is közölnek. A szövegben számos érdekes, jellemző fénykép is található, amelyek összegyűjtése, közlése önmagában is értéknek tekinthető.

A fizikának, a magyar tudományos életnek és a tudománytörténetnek nyeresége ez a kötet, jó hogy ezek az interjúk így együtt megjelentek. Az ember csak azt fájjalhatja, akik kimaradtak, akikkel a szerző nem foglalkozott és nem jelentetett meg, ill. folytatott ilyen beszélgetéseket. Kinek-kinek nyilván más és más a hiányérzete. A recenzens a magyarok közül főleg Marx Györgyöt hiányolja, aki különös, egyedülálló jelensége volt nem csak a fizikának, de az egész magyar kulturális életnek, és Szalay Sándort, aki nem csak tudományos eredményivel és alkotásával, de ritka gerincességével is kiemelkedett a múlt századi magyar fizikusok spektrumából. Sajnos, ezek az interjúk már nem pótolhatók.

Berényi Dénes

Thomas Bührke: $E = mc^2$ – Bevezetés a relativitáselméletbe

Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005. 123 lap

Az alig több mint százoldalas könyvecske egyike annak a számos kiadványnak, amely feladatának tekinti, hogy közel hozza a relativitáselméletet az érdeklődő laikushoz, megértesse vele annak gondolkodásmódját. Azt az elméletet, amelyik „...leglényegesebb részeiben minden tapasztalatnak ellentmond, amely az emberi érzék számára lehetséges.” (8. o.) Ennek megfelelően a könyv mottója: „Barátaimnak, akik már régóta szeretnék tudni, mit is rejt magában ez a különös elmélet.” (9. o.) A magyar kiadásnak – amely a Dialóg Campus Kiadó Tudományos Kiskönyvtára sorozat 2. köteteként jelent meg – kétségtelenül bizonyos aktualitást kölcsönöz az Einstein-év, azaz annak százéves évfordulója, hogy Einstein közleménye a

speciális relativitáselmétről az *Annalen der Physik*-ben megjelent. Különben ebben az évben publikált további jelentős cikkeket is, egyiket a Brown-mozgásról, egy másikat a fotoeffektusról (ez utóbbiért kapott Nobel-díjat 1921-ben).

A könyv egyébként az előszón, egy bevezető jellegű fejezeten és a függeléken kívül két fejezetből áll. Ezek a „Lassú órák és görbült terek”, illetve „A relativitáselmélet a hétköznapi világban” címet viselik. Ezek közül az előbbi a leghosszabb, a könyv terjedelmének több mint 70%-a és lényegében ebben a fejezetben kerül sor a speciális és általános relativitáselmélet ismertetésére.

A bevezető jellegűnek mondott fejezetben („Egy hivatalnok forradalmasítja a

fizikát”) bizonyos, Einstein életrajzára vonatkozó utalásokon túl összefoglalja a speciális és az általános relativitáselmélet legfőbb vonásait. „A speciális relativitáselmélet ... kizárólag olyan rendszerekre volt érvényes, amelyek konstans sebességgel mozognak. A kérdés: alkalmazni lehet-e a relativitás elvét a gyorsuló rendszerekre is?” Továbbá: „A gravitáló tömeget (amelyet a gravitáció okoz) a tehetetlen tömegtől (amely a gyorsulás következménye) nyilvánvalóan nem lehet megkülönböztetni. Ezért érezte azt Einstein, hogy a gyorsuló mozgás és a gravitáció között mélyreható összefüggésnek kell lennie.” (17. o.) „Newton a gravitációt távolba ható erőként értelmezte, amely instans módon, tehát késedelem nélkül, a térben mindenütt hat. Ez az elképzelés alapvetően különbözött az elektromágneses erőmezők maxwelli gondolatától, amelyek elektromos töltésű testekből indulnak ki és véges sebességgel, a fény sebességével terjednek. Az általános relativitáselmélettel Einsteinnek sikerült a maxwelli elmélettel analóg módon leírnia a gravitációt. Eszerint ez is a fény sebességével haladó hatás.” (18. o.)

Michelson és Morley kísérletei a 19. század nyolcvanas éveiben megmutatták, hogy a fény terjedési sebessége nem változik, akár a Föld haladási irányában, akár azzal ellenkező irányban mérik. Ez pedig azt jelentette, hogy egy egyenletes sebességgel mozgó rendszerben minden mechanikai (Galilei-féle relativitás) és minden elektrodinamikai folyamat változatlan marad. Vagyis: sem mechanikai, sem elektrodinamikai kísérletekkel nem lehet eldönteni, hogy egy rendszer áll-e vagy egyenletes sebességgel mozog. Erre, a fénysebesség állandóságára – amely egyébként a természetben előforduló legnagyobb sebesség – építette fel Einstein speciális relativitáselméletét. E szerint

nincs abszolút világidő, az egyidejűség relatív fogalom, egyáltalán az idő múlása függ a rendszer mozgásállapotától, ha ennek sebessége nagyobb, az idő lassabban telik. A múlt, jelen, jövő fogalma is revízióra szorul. A térről ugyanezt lehet mondani: minden adott mozgásállapotban lévő rendszerek saját ideje és saját „hosszmértéke” van. Minden távolság a mozgás irányában ugyanannyiszor rövidül meg, amennyiszer az idő lelassul („idő-dilatáció”, „hossz-kontrakció”). A speciális relativitáselmélet fontos következménye az energia és tömeg ekvivalenciája a könyv címében szereplő képlet szerint.

Einstein előtt néhány fizikus, mint pl. Lorenz, Fitzgerald, Poincaré nagyon közel került a relativitáselmélet megfogalmazásához, az érdem mégis Einsteiné. Maga Lorenz így ír erről: „Bevezettem a helyi idő elméletét, amely az egymáshoz képest mozgó viszonyítási rendszereknél különbözik. Azonban soha nem gondoltam, hogy ez a valós idővel lenne összefüggésben. A valós idő számomra még mindig az abszolút idő koncepciója által adott volt, amely minden koordináta-rendszertől független. Számomra csak ez az egy valós idő létezett. Az időtranszformációt csupán heurisztikus munkahipotézisként vettem figyelembe. Így a relativitáselmélet valóban egyedül Einstein műve.” (27. o.)

Az általános relativitáselmélethez részben az az „aszimmetria” vezetett, hogy a természeti jelenségek, így a természettörvények azonosságát csak egyenletes sebességgel mozgó rendszerekre mondta ki. Ez terjesztette ki az általános relativitáselmélet gyorsuló rendszerekre. Másrészt a Newtoni elmélettel szemben, amely a gravitációt állandóan ható erőként fogta fel, amely a testek közti teret, idővesztés nélkül hidalja át, megoldotta azt is, hogy a gravitációs tér felépüléséhez időre van szükség.

Ismeretes volt a gravitáló (amely a gravitáció során játszik szerepet) és tehetetlen (amelyik a gyorsításnak áll ellen) tömeg számszerű egyenlősége. Einstein feltételezte ezek teljes azonosságát. Ennek fizikai alapja az, hogy a gyorsulásnál fellépő tehetetlenségi erőt egy gravitációs erővel lehet helyettesíteni. Gondoljunk arra, hogy ha egy ablak nélküli liftben hirtelen úgy érezzük, hogy jobban a padlójához nyomódunk, nem tudjuk eldönteni, hogy a lift elkezdett-e felfelé gyorsulni, vagy egy új nagyobb gravitációs erő lépett-e fel a lift alatt.

Az elméletből kiderül, hogy valójában nincs is gravitációs erő, hanem a négydimenziós tér-idő görbül a testek hatására, minél nagyobb a tömegük, annál nagyobb mértékben, hasonlóan, mintha egy nagy golyó benyomja a gumilepedőt, a kisebb golyó hozzágurul, mintha a nagyobb golyó vonzaná a kisebbet. A térgörbület változása pedig ugyanúgy fénysebességgel terjed, mint az elektromágnes hatások.

A fényvel kapcsolatos következmény, hogy minél erősebb a gravitáció (minél erősebb a térgörbület) a fény annál lassabban halad éspedig ún. geodetikus vonalon. (Ezt különben minden olyan testre is el lehet mondani, amelyik tehetetlenségi mozgást végez, vagyis nem hat rá se gyorsító, se lassító erő (pl. súrlódás). Ez az adott térben két pont között a legrövidebb utat jelenti. Ez síkban egy egyenes, de pl. a Föld felszínén (egy gömbön) egy körív. 1919-ben egy napfogyatkozáskor a napkorong mögötti csillag észlelése az általános relativitáselnak döntő bizonyítéka volt. A gravitáció különben a fény frekvenciáját is csökkenti (vöröseltolódás).

Szó van azután még ebben a „fő” fejezetben az ún. gravitációs lencséről, az ősrobbanásról, a fekete lyukakról és a ne-

utroncsillagokról, valamint a gravitációs hullámokról egy-egy rövid alfejezetben.

Mindezek után hangsúlyoznunk kell, amit már az előszóban is olvashatunk, hogy a relativitáselmélet „...minden tapasztalatnak ellentmond, amely az emberi érzék számára lehetséges, vagyis a mindennapi szemléletet itt fel kell adnunk. Gondoljunk csak pl. a „lassuló időre” mozgó rendszerekben és ennek következtében az ebben élők lassabb öregedésére vagy a négydimenziós térre, amelyet valójában nem tudunk elképzelni.

A másik jóval rövidebb fejezetben elsősorban a nukleáris energiáról, mint az anyag energiává alakításának gyakorlatilag hasznosított formájáról (lásd atomerőművek), részben a relativitáselmélet jelentőségéről a műholdakkal, különösen az ún. navigációs műholdakkal kapcsolatban.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a könyv azon kívül, hogy a relativitáselméletre vonatkozó ismereteket közérthetően át akarja adni, beszámol az elmélet megszületése óta az egyre finomodó technikával elvégzett kísérletekről, amelyek az elméletet igazolják. Több mint tíz ilyen találunk, így pl. szó van arról a kísérletről, amelyben 1971-ben repülőgépek segítségével bebizonyították, hogy a repülőgépen lévő órák lassabban járnak, mint a földön lévőek (41–42. o.) vagy 1997-ben „fényből” anyagot állítottak elő egy hatalmas teljesítményű lézer-berendezésben (62. o.).

A könyv végén a Függelék két részből áll: egy rövid fogalomtárból, amelyben, a könyvben előforduló legfontosabb fogalmak, jelenségek rövid magyarázatát találjuk és egy név- és tárgymutatóból.

Elmondhatjuk, hogy a kiadvány az igényes érdeklődők széles köre számára teszi elérhetővé a relativitáselmélet megértését, jelentőségének megismerését.

Berényi Dénes

Körkép a kisebbségi magyar tudományosságról

Simon Attila (szerk.): A határon túli magyar tudományos könyvkiadás.
(= Nostra tempora 12.) Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum
Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005. 141 lap

A Magyar Tudomány 2005. évi ünnepe alkalmából a somorjai Fórum Intézet által megjelentetett kötet hat Magyarországgal szomszédos ország kisebbségi magyar közösségeinek tudományos könyvkiadásáról nyújt átfogó képet. Berényi Dénes professzor úr, a Magyar Tudományosság Külföldön akadémiai elnöki bizottság ez év júniusában leköszönő elnöke a kötet ajánlásának bevezető mondatában a következőképpen fogalmazott: „A Magyar Tudományos Akadémiának, mint a nemzet akadémiájának egyik fő törekvése a magyar tudományosság integrálása államhatárokon innen és túl.” Az akadémiai szándék komolyságát az elmúlt időszakban közös kutatások, intézményesülő együttműködési formák, viszonylag jelentős ösztöndíj-támogatások, rendszeres kutatásszervezési tanácskozások jelzik. Az egyetemes magyar nyelvű és magyar tárgyú tudományosság integráltságának fokát mindazonáltal alapvetően mégis elsősorban a tudományos publikációkon, kutatási eredményeken lehet lemérni. Ebből a szempontból is különösen fontos állomást jelent ez a bibliográfiai tanulmánykötet, amelyben a kelet-közép-európai rendszerváltások után eltelt másfél évtized kisebbségi magyar tudományos könyvkiadásáról gazdagon dokumentált kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, horvátországi, szlovéniai, szlovákiai beszámolókból és elemzésekből nyerhetünk képet.

A kisebbségi magyar tudományos kutatás sajátosságai

A kötetbe sorolt szövegek szerzői közül Soós Kálmán, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora, Gábrityné Molnár Irén, a szabadkai székhelyű Magyarságkutató Tudományos Társaság (MTT), valamint Göncz László, a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója és a horvátországi magyar tudományos könyvekkel foglalkozó Lábadi Károly jórészt a kutatások és a könyvkiadás mostani helyzetét megvilágító történeti fejlődés bemutatására helyezték a hangsúlyt.

A százezres nagyságrendű kárpátaljai magyar közösség helyzetét alapvetően meghatározta a szovjet korszak teljes intézménynélkülisége, a szakmai nevelés és háttér hiánya. A politikai és cenzurális viszonyok lehetetlensége. A Gorbacsov-korszak nyitása után is még hosszú évek-re volt szükség a tényleges, szervezett kutatómunka elkezdésére. Amint arra a kötet szerkesztője, Simon Attila is arra hívja fel a figyelmet, hogy a 20. századvégi újratevés majd minden esetben a nulláról indult. Ez különösen igaz a kárpátaljai magyar kutatásokra, amelyek az előzmények, tradíciók felfedezése és folytatása érdekében gyakran a 19. századi tudós nemzedékekig voltak kénytelenek visszanyúlni.

Soós Kálmán tanulmánya ugyanakkor érzékletesen mutatja be a kisebbségi magyar tudományos könyvkiadás igen gyors szakmai differenciálódását: a néprajzi, helytörténeti munkák mellett igen korán megjelentek a nyelvészeti, történeti és régészeti munkák. Nem hallgatja el a szerző a különösen a kezdetekre jellemző katolikus viszonyokat sem. Egyebek közt utal a magyarországi támogatási források működésében kezdettől fogva megjelenő elfogultságra és kiegyensúlyozatlan döntésekre, a kiadók közötti pozícióharcokra, a mindmáig megoldatlan terjesztésre, a magyarországi és a külhoni könyvpiacok közötti távolságokra stb. Ugyanakkor jelzi a magyarországi és a kárpátaljai kutatások, publikációk egymást kiegészítő, komplementer szerkezeti sajátosságait, amiről a többi szöveg esetében Lábad László munkája kivételével legfeljebb a jegyzetapparátus és a kötetzáró bibliográfiai válogatások alapján nyerhet képet az olvasó.

A kárpátaljainál jóval sokszínűbb és gazdagabb tudományos könyvkiadásról készített gazdagon dokumentált és korrekt beszámolót G. Molnár Irén. Az újvidéki egyetem hungarológiai tanszékének és intézetének munkatársai által megalapozott nyelvészeti, irodalomtudományi és néprajzi kutatások mellett viszonylag korán, az 1970–80-as években megjelentek az első kisebbségtörténeti munkák is. Igaz, ez utóbbiak jórészt csak szerb nyelven. G. Molnár Irén beszámolója a bőséges katalógus mellett többször visszatérően listázza a hiányokat is. Az előzmények vonatkozásában a magyar tudományosságot is érintő asszimilációs veszteségekre, a Tito utáni korszakban pedig a hiányzó szociológiai, politológiai, pedagógiai, pszichológiai kutatásokra utal.

Két elemzés szerzője, Bíró A. Zoltán és Liszka József az erdélyi, illetve a szlo-

vákiai magyar tudományos kutatások előzményeit és helyzetét vizsgálva választ keres a kisebbségi helyzetben működő magyar nyelvű tudományos közélet sajátosságaira. A másfél milliós romániai magyar közösség a maga nemzeti léptékű felvevő piacával a legsötétebb pártállami periódusokban is igényelte a tudományos kiadványokat. Az 1970–1980 közötti évtizedben a maradék kolozsvári, vásárhelyi, bukares-ti magyar tudományos intézmények, illetve kiadók több területen is képesek voltak módszeres kutatások megszervezésére és elvégzésére. A történeti források, a nyelvtörténeti, irodalomtörténeti lexikográfiai munkálatok mellett jelentős számban alkottak kutatók mindenfajta magyar intézményi háttér és támogatás nélkül.

Bíró A. Zoltán az erdélyi magyar könyvkiadás egyik centrális kérdéseként veti fel „a kisebbségi identifikációs folyamatnak a tudományos könyvkiadásban játszott tartós és központi szerepét”, amely a szerző történetileg is levezetett megállapítása szerint gyakran „nem csupán profitál a tudományos könyvkiadásból, hanem – alapvetően nem szakmai szempontok szerint – alakítja és meghatározza azt”. (37.)

Ez a megállapítás, amelynek érvényességét, általánosíthatóságát minden bizonnyal csak egészen konkrét elemzésekkel lehetne egész diszciplínákra vagy éppen más közösségek tudományos könyvkiadására is vonatkoztatni, kétségkívül jól jelzi a kisebbségi tudományosság erőteljes politikai, ideológiai vagy éppen közösségépítő kontextusát.

Intézményeiben él a kisebbségi magyar tudomány

Liszka József a szlovákiai magyar tudományos könyvkiadásról készített elemzé-

sét a kisebbségi magyar tudományosság meghatározhatóságának kérdésével kezd. Amiképpen módszereiben, elméleti háttérben nem létezhet nemzeti tudomány, a szerző szerint ilyen megközelítésben a kisebbségi magyar tudományosságot sem lehet elkülöníteni. Amennyiben azonban a kutatások tárgyaként jelenik meg valamely kisebbségi közösség, Liszka szerint ebben a megközelítésben már beszélhetünk „szlovákiai magyar tudományosság”-ról, azaz egy adott kisebbséget komplex módon vizsgáló tudományos kutatásról. Ezzel együtt az érdemi kisebbségi tudományosság létrejöttének Liszka József gondolatmenete szerint további feltételei vannak: „Ahhoz, hogy valóban »szlovákiai magyar tudományosságról« beszélhessünk (s én csak így módon tudom, így módon vagyok hajlandó értelmezni ezt a kifejezést!), tehát ahhoz, hogy valódi »szlovákiai magyar tudományosságról« beszélhessünk, jól képzett, lehetőleg a szülőföldön élő és dolgozó kutatókra, tudományos intézményrendszerre (oktatás: egyetem!, múzeumok, könyv- és levéltárak, saját kutatóintézetek, publikációs fórumok stb.) van szükség.” (96.)

Ez a Liszka József által felállított mérce tehát a kisebbség által lakott területen intézményesült kutatási-közgyűjtésményi tevékenységet tekintí – véleményünk szerint is teljes joggal – a külhoni magyar tudományosság alapvető ismérvének.

Érdemi vitákat valószínűleg ott kellene egymással a tisztánlátás és a partneri viszonyok alakítása érdekében kezdenünk, ahol ez a szakmai intézményesülés a mindenkori állami, politikai realitásokhoz igazodva, tudományszervezési szempontból is megfellebbezhetetlen realitásként tételeződik, s ekképpen ellentmondásba kerül a nemzeti tudományra vonatkozóan kifejtett elhatárolás szempont-

rendszerével. Vagy éppen a gyorsan integrálódó közép-európai régiókban máris beindult egyetemi, kutatói migrációval.

Ez utóbbi megjegyzésünkkel csupán arra szeretnénk utalni, hogy az egyetemi, kutatóintézeti, közgyűjtésményi, kiadói intézmények birtokában a kisebbségi tudományosság sem zárkozhat be önmagába, hiszen mind szakmai, mind pedig kutatásszervezési, intézményfejlesztési szempontok miatt múlhatatlanul szüksége van és lesz a magyarországi és az adott országbeli (a felvidéki magyar kutatás esetében a szlovákiai) tudományos közélettel való minél szorosabb együttműködésre. S természetesen mindezt a lehető legnyitottabb nemzetközi kooperációs keretek közt. Ahogy Liszka József fogalmaz: „Egy adott tudományosság elismertségét nem kis mértékben nemzetközi ismertsége határozza meg. A szlovákiai magyar tudományosságnak tehát amellet, hogy állandóan törekednie kell arra, hogy a magyarországi tudományos élet egyenrangú partnerévé tudjon válni, és az is tudjon maradni, nemzetközi porondon is helyt kell állnia.” (105.)

A kötet hat tanulmánya azt jelzi, hogy az erdélyi, szlovákiai, vajdasági, kárpátaljai és a szlovéniai magyar tudományosság a 20. század végén igen jelentős eredményeket ért el a kutatások intézményi hététerének megteremtésében és megerősítésében. A Magyarországgal szomszédos országok magyar felsőoktatási és kutatóintézeti műhelyei, intézetei közötti együttműködés fontos feltétele a kutatói témakörök és a személyi háttér folytonos megújulásának.

A magyar-magyar tudományos kapcsolatrendszer

Ismertetésünk elején idéztük Berényi Dénesnek az akadémia integráló szerepéről

kifejtett gondolatát. Igen nagy a felelősségünk ennek a szerepnek az alakításában, korszerű újrafogalmazásában. Ha csak abba szeretnénk belegondolni, hogy a magyar társadalomtudományok a trianoni Magyarország határain kívül maradt területekre, nemzetekre, népcsoportokra vonatkozóan az elmúlt 20 évben milyen kutatási eredményeket tudnak felmutatni, akkor feltétlenül érdemesnek látszik felülvizsgálni a kisebbségi magyar tudományosság feladatvállalásáról, szerepéről kialakult sztereotípiáinkat. Azokat, amelyek a „határon túli magyar kutatókban” elsősorban csak bedolgozókat, kiegészítőket, közvetítőket látnak. A romániai, horvátországi, ukrainai stb. hely-, kultúra-, tárgy- és nyelvismeret hiánya miatt egész diszciplínák kezdenek kiszorulni a magyar társadalomtudományi kutatások hagyományos

terepeiről, tematikus területeiről. Ezek a közép-európai kapcsolattörténeti, interetnikus és egyéb kutatások a kisebbségi magyar kutatókkal, intézményekkel közösen válhatnak ismét szerves részévé a magyar és a nemzetközi tudományosságnak.

Ennek érdekében kellene mielőbb tisztázni a magyarországi és a kisebbségi magyar tudományos intézmények, kutatók kapcsolatrendszerének működésében zavarokat okozó kérdéseket: a támogatáspolitikai újragondolásától egészen a hálózati kutatási rendszerek kialakításáig és a koordinált kutatástervezésig.

A Fórum Intézet kiadványa jól szolgálja ezeket a szándékokat, s ezért köszönet illeti mindazokat, akik közreműködtek elkészítésében.

Szarka László

Farkas Mária: A Nouvelle Revue de Hongrie mint kultúraközvetítő folyóirat

Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 204 lap

Farkas Mária munkája a Pécsi Tudományegyetemen a Bölcsészettudományi Kar Doktori Iskolájának Hungarológia alprogramja keretében PhD-disszertációként született, és a Gondolat Kiadó Doktori Mestermunkák sorozatában könyv alakban is megjelent. A disszertáció a címben jelzett *Nouvelle Revue de Hongrie* (NRH) kultúraközvetítő folyóirat mellett további három hasonló törekvésű és rendeltetésű folyóirat összehasonlító-rendszerező feldolgozása. A recenzió elején megállapíthatjuk, a disszertációnak kultúra-, kapcsolat- és sajtótörténeti jelentősége van. A szerző előzményként bemutatja a *Revue de Hongrie*-t (RH; megjelent 1908–1931), testvérlapként a hazai

közönséget tájékoztató *Magyar Szemlét* (MSZ 1927–1944) és az angol és amerikai közönség felé nyitó *Hungarian Quarterly*-t (HQ 1936–1944). Mindegyik mint kultúraközvetítő orgánus és egyszersmind fórum fontos szerepet tölt be nemcsak a magyar kultúra külföldi, hanem a francia és angol nyelvű kultúra magyarországi megismertetésében és elfogadtatásában.

A folyóiratok összehasonlító vizsgálatából kiderül, hogy azonos történelmi háttér, kultúrpolitikai törekvés konkretizálódik az egyes folyóiratokban. Mind a négy folyóirat társadalmi háttérét és közéleti bázisát jelentős politikusok, gazdasági szaktekintélyek, a magyar szellemi életet jelentősen befolyásoló személyek alkot-

kifejtett gondolatát. Igen nagy a felelősségünk ennek a szerepnek az alakításában, korszerű újrafogalmazásában. Ha csak abba szeretnénk belegondolni, hogy a magyar társadalomtudományok a trianoni Magyarország határain kívül maradt területekre, nemzetekre, népcsoportokra vonatkozóan az elmúlt 20 évben milyen kutatási eredményeket tudnak felmutatni, akkor feltétlenül érdemesnek látszik felülvizsgálni a kisebbségi magyar tudományosság feladatvállalásáról, szerepéről kialakult sztereotípiáinkat. Azokat, amelyek a „határon túli magyar kutatókban” elsősorban csak bedolgozókat, kiegészítőket, közvetítőket látnak. A romániai, horvátországi, ukrainai stb. hely-, kultúra-, tárgy- és nyelvismeret hiánya miatt egész diszciplínák kezdenek kiszorulni a magyar társadalomtudományi kutatások hagyományos

terepeiről, tematikus területeiről. Ezek a közép-európai kapcsolattörténeti, interetnikus és egyéb kutatások a kisebbségi magyar kutatókkal, intézményekkel közösen válhatnak ismét szerves részévé a magyar és a nemzetközi tudományosságnak.

Ennek érdekében kellene mielőbb tisztázni a magyarországi és a kisebbségi magyar tudományos intézmények, kutatók kapcsolatrendszerének működésében zavarokat okozó kérdéseket: a támogatáspolitikai újragondolásától egészen a hálózati kutatási rendszerek kialakításáig és a koordinált kutatástervezésig.

A Fórum Intézet kiadványa jól szolgálja ezeket a szándékokat, s ezért köszönet illeti mindazokat, akik közreműködtek elkészítésében.

Szarka László

Farkas Mária: A Nouvelle Revue de Hongrie mint kultúraközvetítő folyóirat

Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 204 lap

Farkas Mária munkája a Pécsi Tudományegyetemen a Bölcsészettudományi Kar Doktori Iskolájának Hungarológia alprogramja keretében PhD-disszertációként született, és a Gondolat Kiadó Doktori Mestermunkák sorozatában könyv alakban is megjelent. A disszertáció a címben jelzett *Nouvelle Revue de Hongrie* (NRH) kultúraközvetítő folyóirat mellett további három hasonló törekvésű és rendeltetésű folyóirat összehasonlító-rendszerező feldolgozása. A recenzió elején megállapíthatjuk, a disszertációnak kultúra-, kapcsolat- és sajtótörténeti jelentősége van. A szerző előzményként bemutatja a *Revue de Hongrie*-t (RH; megjelent 1908–1931), testvérlapként a hazai

közönséget tájékoztató *Magyar Szemlét* (MSZ 1927–1944) és az angol és amerikai közönség felé nyitó *Hungarian Quarterly*-t (HQ 1936–1944). Mindegyik mint kultúraközvetítő orgánus és egyszersmind fórum fontos szerepet tölt be nemcsak a magyar kultúra külföldi, hanem a francia és angol nyelvű kultúra magyarországi megismertetésében és elfogadtatásában.

A folyóiratok összehasonlító vizsgálatából kiderül, hogy azonos történelmi háttér, kultúrpolitikai törekvés konkretizálódik az egyes folyóiratokban. Mind a négy folyóirat társadalmi háttérét és közéleti bázisát jelentős politikusok, gazdasági szaktekintélyek, a magyar szellemi életet jelentősen befolyásoló személyek alkot-

ták, akik a nyugati, elsősorban francia és angol orientációt képviselték Magyarországon, és az egyoldalú német orientációt ellensúlyozták. Kezdetben az MSZ és az NRH szerkesztőbizottsága közös volt (többek között Bethlen István, Gombocz Zoltán, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Kornis Gyula, Ravasz László, Szekfű Gyula). A folyóiratok mögött jelentős anyagi háttérrel biztosító nagytőkés és bankár csoport (Baranyai Lipót, Chorin Ferenc, Kornfeld Móric) állt. A folyóiratok közéleti támogatottságát a Budapesti Francia Irodalmi Társaság (elnöke vicomte de Fontenay francia főkonzul), a Magyar Szemle Társaság (elnöke Bethlen István, főtítkára Balogh József), a Society of the Hungarian Quarterly (elnöke szintén Bethlen István) és a Sociétés de la Nouvelle Revue de Hongrie (társelnökei Apponyi Albert és Bethlen István) jelentette. A tudományosság garanciáját a korabeli magyar tudományos elit tagjai biztosították. A szerkesztés munkája is jó kezekben volt. A dolgozat egyes fejezeteiben a szerkesztők érdemeinek külön is hosszabb-rövidebb méltatását kapjuk (RH Huszár Vilmos, MSZ Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor, NRH Teleki Pál szerkesztőbizottsági elnökletével Otlík György és Láng Boldizsár kultúrdiplomataik, HQ Balogh József). Balogh József méltatása külön fejezetet kapott klasszikus műveltsége, széleskörű érdeklődése és tájékozottsága, humanista és magyar elkötelezettsége, értelmiség-szervező és szerkesztői hozzáértése okán.

Mind a négy folyóirat szinte azonos külső megjelenését, szerkezeti felépítését a disszertáció címében is jelzett Nouvelle Revue de Hongrie részletes bemutatásával szeretném szemléltetni.

A folyóirat külső formája, felépítése tizenhárom év alatt lényegileg nem változott, kivéve terjedelmét, amely átlagosan

száz oldal volt. A tartalomjegyzéket követő lapon van az adott számban szereplő közreműködők névsora foglalkozásukkal együtt. Minden szám tartalmaz egy-egy tanulmányt, elsősorban a magyar politika, történelem és kultúra történeti és aktuális kérdéseiről, folyamatosan áttekintve a világpolitika minden nagy eseményét. A cikkek aktuális gazdasági kérdéseket is érintenek a búza áratól a tőzsdéig. Figyelmet keltő, hogy az egyes folyóirat-számok borítólapján megtalálható az egy mondatba sűrített mondanivaló: *Hongrie, humanisme, latinité; La liberté, humanisme; La confédération danubienne*. A kulturális tematika rendkívül gazdag.

A korabeli jelesebb hazai írók közül kevesen voltak, akiknek írása ne jelent volna meg a Revue-ben. A tanulmányok szerzői az adott időszak ismert irodalmárai, főleg a *Nyugat* esszé- és szépirói, így például Babits Mihály, Gyergyai Albert, Halász Gábor, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Sötér István és Szerb Antal. A szerzői gárda másik nagy körét a legendásan franciás szellemű Eötvös-kollégium tanárai és volt diákjai alkották. A folyóirat több mint száz tanulmányt közöl a magyar irodalomról és ugyanannyi vers- regény- és novellarészletet francia fordításban. Ez a jegyzék kiegészül további, 1932 előtt megjelent francia fordítások adataival. Balogh József irodalmi válogatásáról azt írja Pasuth László: „A Revue minden hónapban egy-egy élő magyar író novelláját hozta, rendszerint igen jó fordításban. Olyan avantgarde szerzők is szerepeltek, akik hogyan is kerülhettek volna be a hivatalosabb irodalom sáncái közé: itt francia köntösben kijutottak a revue elképzelt világszínpadára” (1970, 102). A művészetek reprezentációja az építészet, szobrászat, iparművészet, festészet vonatkozá-

sában százhusz bibliográfiai tételben van jelen. Ez a rovat tizenhárom időszaki és állandó kiállításról is tudósít. A hatvan-négy néprajzi tanulmány a magyar népcsoportokról, népszokásokról, a faluról, régi mesterségekről, a folklórról és néptáncról tudósít. Ezzel a rovattal a folyóirat szándéka: felhívni a figyelmet arra, hogy a magyarság olyan szellemiséget képvisel ezeréves civilizációjával, magatartásával és értékrendjével, amely Európa figyelmére feltétlen érdemes. A folyóiratban a magyar zenéről kialakított kép közelről sem olyan teljes, mint más területek esetében. Negyvenhat tanulmányt olvashatunk a magyar zenéről általában, valamint a magyar zenéről mint finnugor és magyar népi örökségéről, a zeneszerző Liszt Ferencről, Bartók Béláról, Kodály Zoltánról, Liszt és Wagner kapcsolatáról.

Minden számban van könyv- és lapszemle is. A lapszemlét tíz éven át Passuth László szerkesztette. A könyvszemle nemcsak a magyar művekről adott értesítést a külföldnek, hanem az európai szellemi értékek hazai megismertetésére is törekedett. Eckhardt Sándor és Hankiss János sok tanulmánya foglalkozott a francia szellemmel, a francia irodalommal és annak magyarországi hatásával. Az NRH kitekintett Svájcra, Németországra, Ausztriára, Olaszországra és Svédországra is. Fórumot biztosított a külföldi diplomatáknak, újságíróknak, politikusoknak, irodalmároknak. A folyóiratnak voltak francia munkatársai is: menekült hadifoglyok, diplomaták, lektorok, mint például François Gachot és Aurélien Sauvageot. Jó volt a folyóirat külföldi fogadtatása is. Huszonkét francia intézmény fizetett elő rá. A világ több mint háromszáz könyvtárban volt megtalálható.

Farkas Mária jelen munkája bátran tekinthető a Szöllősy Klára által összeállított, 1943-ban megjelent NRH-repertó-

rium (1932–1942) kommentárokkal ellátott kiegészítésének. Az említett repertóriumot Zolnai Béla vezette be.

Az NRH tartalmára és szerkezetére vonatkozó megállapításokat a szerző néhány diagramja teszi szemléletessé, így például az, amely a folyóirat teljes anyagában szereplő írások mennyiségi viszonyát a magyar kultúrát érintő írások számához hasonlítja (188).

A folyóiratszámok cím- és hátlapjának, tartalomjegyzékének, közreműködői listájának illusztrációként szolgáló másolatai nemcsak informatívak, hanem azt a benyomást keltik az olvasóban, mintha magát a folyóiratot tartaná kezében.

A hivatkozott művek bibliográfiája ötvennyolc tételt tartalmaz. A könyv függelékében található a nyelvileg kompetens francia nyelvű összefoglaló (resumé). Egyetérthetünk a szerzővel, Farkas Máriával, amikor könyvében a Zárógondolatok között megállapítja, hogy a *Nouvelle Revue de Hongrie* „figyelemmel kísérte mindazt, ami Magyarországra és Európára vonatkozott, és ennek hangot is adott. A folyóirat a gyakorlatban azt célozta meg, hogy a francia vagy franciául beszélő elit számára közel hozza a Dunamedence népeinek értékeit és kérdéseit, és az idegen beláthasson a tudományos és szellemi életükbe. Felhívta a külföld figyelmét, hogy ezt a kultúrkört is kötelessége Európának ismerni. A folyóirat minden sora ezt a korszerű európai szellemet tükrözte vissza” (Farkas 193).

Az ismertetett folyóiratokban felvázolt kulturmissziós törekvés egyidős a mi *Nyugatunk* indulásával: a *Revue de Hongrie* 1908-ban jelent meg először. Legyen hát e recenzió egyúttal a magyar kultúrközvetítő sajtó ünnepi emlékeztető köszöntése is.

Kornya László

Jean-Luc Fray: Villes et bourgs de Lorraine. Réseaux urbains et centralité au Moyen Âge (Városok és „mezővárosok” Lotaringiában. Városhálózat és központosulás a középkorban)

Presses Universitaires Blaise-Pascal, Clermont-Ferrand, 2006. 552 lap

A clermont-ferrand-i Blaise Pascal Egyetem professzorának, a medievista *Jean-Luc Fray*-nek legújabb könyve szülőföldjének, Lotaringiának középkori, elsősorban 11–14. századi városszerkezetével foglalkozik. A Debreceni Egyetem és a clermont-ferrandi Blaise Pascal Egyetem kapcsolata már hosszú évekre nyúlik vissza, bizonyítják ezt a hallgatók és oktatók, kutatók közötti csereprogramok. Fray professzor az elmúlt évben, illetve már azt megelőzően többször is járt Debrecenben, érdeklődése Magyarország és a debreceni egyetemi oktatás iránt azóta is töretlen. A most bemutatásra kerülő kötet Jean-Luc Fray habilitációs dolgozata, amellyel elnyerte a professzori címet. Ezt a munkát kívánjuk röviden ismertetni a hazai olvasókkal.

A kötet címe a nem francia anyanyelvű olvasó számára nehezen értelmezhető lehet. A szótárak többnyire mind a *ville*, mind pedig a *bourg* szavakat a „város” jelentéssel adják vissza. A szerző számára egyértelmű, hogy az olvasói világosan látják a *ville* és a *bourg* közötti különbséget, ezzel azonban nem igazán kedvez a francia nyelvben mégoly járatos külföldi olvasónak sem, hiszen a két településtípus közötti különbséget nem részletezi. Ugyanakkor amit nem mond el Fray egyszerű szavakkal, az a szöveg olvasása közben fokozatosan derül ki: a *ville* fogalma elsősorban a nagyobb lélekszámú, központi fekvésű, legtöbbször fallal övezett, speciális jogállású települést takarja, míg a *bourg* leginkább a védelmi célból

létrejött, vagy egyértelműen agrárjellegű, kisebb lélekszámú és befolyási övezetű, a *ville*-hez képest kevesebb funkcióval bíró közösséget értjük – melynek analógiája lehet akár a magyar mezőváros is, noha ezzel a párhuzammal érdemes óvatosan bánnunk.

A kötet egyesíti magában a 20. századi francia történetírói hagyomány legfőbb erényeit. Egyrészt törekszik a *Fernand Braudel* által meghirdetett ún. „totális történetírásra”, igyekszik az általa kiválasztott régiót és korszakot a lehető legteljesebb mértékben bemutatni. Erősségei közé tartozik a hatalmas forrásbázis, amelyben a kéziratos levéltári források, elsősorban oklevelek, anyakönyvek és végrendeletek, a publikált regeszták és oklevélkiadványok, valamint a jogi dokumentumok mellett helyet kapnak a sokszor alábecsült és kevésbé megbízhatónak tartott elbeszélő források, püspökség-történetek és krónikák, sőt még az egyes kolostorok *necrologium*-ai, halottaskönyvei is. A közel másfélezer lábjegyzet is jól mutatja azt a hatalmas tárgyi tudást, forrásismeretet és szakmai jártasságot, amellyel Fray a habilitációs írását elkészítette. A modern francia történetírói iskolák (különösen az *Annales*-iskola) nyomán a szerző a térség nagyívű struktúráit kívánta bemutatni, különös tekintettel a demográfiai, településszerkezeti változásokra; a franciákra olyannyira jellemző történeti földrajzi megközelítéshez képest viszont Fray kevés figyelmet fordít Lotaringia természetföldrajzi adottságaira, ezzel szem-

ben hangsúlyos lesz nála a gazdaság (pl. fizetőeszközök, árak, mértékek stb), a földbirtokviszonyok, a népesség, vagy a településszerkezet változásainak vizsgálata (az ún. *conjuncture*).

A kötet négy nagyobb részre (Fray elnevezésével „könyv”-re) és ezeken belül hét fejezetre (*chapitre*) oszlik. Az első részt megelőzően egy általános téma felvetéssel találkozunk, melyben a szerző a középkori városfejlődés problematikájának historiográfiáját ismerteti röviden. Fray a „központi hely” elméletét a földrajztudós *Walter Christaller*től és az 1930-as, '40-es évek angol-szász és német geográfusainak új generációjától vette át, míg a középkori városi funkciók meghatározását és osztályozását a belga *Léopold Gênicot* és a német *Édith Ennen* munkássága alapján készítette, nagyrészt az ő módszerüket követve; a városok *Umlandj*ának, *Hinterlandj*ának és „befolyási övezetének” elmélete pedig a szintén német *Peter Schöllert*től származik, akinek a tipológiája ugyancsak hatással van a tanulmány módszertanára. A középkori város definíciójának számos kritériuma van a szerző szerint: „morfológiai” kritérium, vagyis a népesség száma, a népsűrűség, vagy a városfalak megléte, illetve hiánya; a városhatár, a város joghatósága, kiterjedése; a „történeti jelentőség”; a jogi kritérium, azaz a városi jog megléte, vagy éppenséggel hiánya; valamint a terminológiai kritérium, hiszen az olyan fogalmak mint a *burgus*, *oppidum*, vagy éppenséggel *villa* eltérő településformákat jelöltek. A funkcionális kritériumok közé tartoznak a város – Gênicot felosztása szerint – politikai, közigazgatási, stratégiai, gazdasági, vallási és intellektuális funkciói, vagy – Ennen osztályozásában – a politikai-katonai, gazdasági és vallási-kulturális feladatok.

Az első könyvben Fray ismerteti módszertanát és annak lehetséges alkalmazásait. Sorra veszi a városi központúság Ennen-féle kritériumait, így a politikai-adminisztratív-katonai kritériumokon belül a palotákat, fejedelmi rezidenciákat, kastélyokat, erődítményeket, a *prévôté*, *tabellionage*, *bailliage* nevű középkori francia közigazgatási intézményeket, hivatalokat, melyeknek megléte fontos eleme egy központi városnak. A vallási-kulturális kritériumokhoz a püspökségek, prépostságok, esperességek, plébániák, apátságok, különböző szerzetesi konventek, kórházak, valamint iskolák tartoznak; ezek egy része az antikvitásból maradt fenn Lotaringiában, azonban a területet lefedő három püspökség, Metz, Toul, Verdun koraközépkori eredetűek – annak ellenére, hogy maga az érseki központ, Trier, a legrégebb volt az egész Német-Római Birodalomban. Fray mindehhez hozzáteszi, hogy a kolostorok, illetve az egész egyházi szervezet általában az egyik legfőbb alapja volt a későbbi lotaringiai városhálózatnak, ezért ezekre a későbbiekben is nagy hangsúlyt helyez. A gazdasági központúság elemei a vásárok, piacok, a különböző helyi mértékegységek (melyek közül számos – mint például a metzi – csak az adott településre érvényes), a mértékekkel szorosan összefüggő fizetőeszközök, valamint a legkülönfélébb ipari egységek, „üzemek” (*usines*). Fray a központúság sajátos elemeként tünteti fel a különböző vallási-etnikai kisebbségeket, így a zsidókat, a lombardokat és az ún. *cahorsin*-eket, Cahors eretneknek tartott lakóit. Ezek a csoportok elsősorban ipari és kereskedelmi tevékenységgel foglalkoztak, így ők főleg a gazdasági és kulturális szempontból jelentős, és a fontos közlekedési csomópontokon fekvő településeken éltek – ottlétükkel így

jól jellemezhető az adott város „központi” jellege. Úgynevezett „zsidó utca”, „rue de Juifs” található a 13. században a Lotaringia „fővárosának” tekintett Metzben és Conflans/Jarny-ban, majd a 14. században ilyen utcákkal találkozhatunk ezeken kívül Bar-le-Duc-ben, Pont-à-Moussonban és az egyre inkább vezető szerepet játszó és Metz jelentőségét elhomályosító Nancyban; a zsidó közösségek újonnan megtelepedése ezeknek a városoknak az egyre erőteljesebb központi szerepére mutat rá (lásd. 6–7. sz. térképek, 118–119. oldal). Ennen osztályozásához képest Fray egy negyedik kritériumot is megvizsgált, az ún. „térérzékelést” (*perception de l'espace*): ez tulajdonképpen a településnevek vizsgálata arra vonatkozóan, hogy melyik településnévvel lehet a leggyakrabban találkozni az okleveles és egyéb hivatalos anyagokban, és mely településnevek bukkannak fel a legkorábban ugyanezekben a forrásokban.

A második fejezet témája Felső-Lotaringia középkori városhálózatának kezdetei a 10–11. században. Röviden ismerteti a szerző ennek a városhálózatnak az antik gyökereit, valamint a kora középkori eredetű püspöki székhelyek, Metz, Toul és Verdun kialakulását, rövid előtörténetüket és az 1000 körüli birtokviszonyaikat. 1100 tájára már teljesen egyértelművé vált – amint ezt a kötet szemléletes térképe is bizonyítja –, hogy Metz központi szerepe megkérdőjelezhetlenné vált a régióban. Nem csupán a másik két helyi püspökség, de még a saját érseki központja, Trier, valamint a közeli Strassburg, St.-Mihiel, vagy Langres központi helyzetét is sikerült elhomályosítania (13. sz. térkép, 199. oldal).

A második könyv a központi helyek kialakulásának és fejlődésének az időszakát, a 11. század végét és a 14. század

elejét tárgyalja az általánosnak tekinthető fejlődési trendeken keresztül. A harmadik fejezet eme új központiség megszületését veszi górcső alá. Konkrét példákon keresztül megismerkedünk a központiség csiráival: az egyházi központokkal (apát-ságok, kolostorok), a vásárokkal és piacokkal, az erődített helyekkel (várak, kastélyok), valamint a főúri központokkal. A negyedik fejezet a lotaringiai városhálózat 14. századi állapotának részletes ismertetése, térképekkel és táblázatokkal gazdagon ellátva, melyek segítségével Fray valamennyi jelentős település központi jellegét mutatja be, a korábban már ismertett kritériumok alapján. Részletesen megvizsgálja a „főváros”, Metz központi szerepét, valamint a két másik püspöki székhelynek, Toulnak és Verdunnek a régió belüli helyét; ezen kívül röviden képet kapunk a szomszédos régiók, pl. Luxemburg településszerkezetének változásáról is.

A harmadik könyv ehhez a fejlődéshez hoz fel példának egyedi eseteket. Az ötödik fejezet részletesen megvizsgálja a már fent említett toponímiai kritériumokat, és ezeknek a szerepét leginkább Bourmont, La Mothe és Neufchâteau valamint más városok esetében, vagyis azt, hogy ezek a településnevek mikor bukkannak fel először az írott forrásokban, milyen szövegösszefüggésben és mely egyéb településekkel kapcsolatban. Fray bemutat olyan eseteket is, amikor egy kisebb régió belüli egy település egy másiktól veszi át a központi szerepet, mint például Poussay és Mirecourt, vagy Mousson, Tirey és Madières esetében. A nagyobb régió belüli kisebb regionális „öntudatra” pedig példaként hozza fel Jarnisy-t és annak szűkebb környékét, valamint a Metz-cel és Luxemburggal való kapcsolatot. A hatodik fejezet három központi te-

lepülés: Val de Saint-Dié, Nancy és Saarburg (Sarrebouurg) Lotaringián belüli helyzetét és saját centrális, a kistérségüket átalakító szerepét ismerhetjük meg. Ebből kiderül, hogy a fejedelmi központ Nancy, a 13–14. század fordulóján egyre nagyobb jelentőségre tesz szert Lotaringiában, és bár Metz a középkorban nem vesztíti el vezető helyét, Nancyhoz képest fokozatosan csökken addigi presztízse. Saarburg leginkább a térségen belüli elszigeteltségre példa, melynek legfőbb oka a lakosság német anyanyelvű volta, szemben a túlnyomórészt franciaajkú Lotaringia nagy részével, valamint a szintén német nyelvű, és zömmel már a Német-római Birodalomhoz tartozó kolostorokkal, központokkal való szorosabb kapcsolata miatt. A hetedik könyv végső soron az eddig bemutatott tények összefoglalá-

sa. Fray két városhálózatot különböztet meg, melyek időben részben egymást követik, de bizonyos mértékig fedik is egymást: az egyházi (püspöki, szerzetesi) központok hálózata, valamint az ún. „második generációs” központok (Nancy, Port, Rosières és Lunéville) rendszere.

Fray a didaktikai szempontokat is figyelembe véve minden egyes könyv végén ismerteti röviden azok tartalmát (esetenként új információkkal is kiegészítve azokat), majd az egész tanulmányt egy általános összegzéssel (*conclusion générale*) zárja le. A kötethez mellékleként csatolt CD-ROM tartalmazza a hatalmas, több száz tételt felsoroló bibliográfiát, a hely- és névmutatót, illetve a könyvben is megtalálható térképeket.

Bradács Gábor

A TUDOMÁNYOS ÉLET HÍREIBŐL

Beszámoló a Debreceni Akadémiai Bizottság 2007. évi munkájáról*

A Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB) a Magyar Tudományos Akadémiának a régióban található 1066 köztestületi tagját fogja össze. Ez a szám 150-nel haladja meg az előző évit. Az Akadémia köztestületi tagja lehet minden tudományos fokozatot szerzett szakember, ha köztestületi tagságra jelentkezik. Számuk országosan meghaladja a tízezret. Sajnos a régióban (és elsősorban a Debrecenben) PhD fokozatot szerző fiatalok jelentkezési aránya még mindig alacsony.

A régió magas szintű tudományos életének legfőbb biztosítója az itt élő 27 akadémikus és 6 Eötvös-koszorús doktor. A Debreceni Egyetem 2007-ben négy új akadémikust köszönthetett: Csaba Lászlót, Imre Lászlót, Nagy Lászlót és Trócsányi Zoltánt, ketten lettek rendes tagok: Joó Ferenc és Vajda Mihály. A régió MTA közgyűlési doktor képviselőinek száma 15, szinte mindannyian a Debreceni Egyetemen dolgoznak. A tudományos munka a 12 szakbizottság és 73 munkabizottság szervezésében zajlik.

2007-ben több alkalommal is sor került olyan tanácskozásra, amely az MTA feladatkörének pontos megfogalmazásával foglalkozott. Mivel az új Államháztartási Törvény szelleméből kiindulva az államháztartás alrendszeréből csak közfeladat támogatható, az MTA vezetősége mind az eddigi „köztestületi” működés, mind a kutatóhálózat valamennyi költ-

ségvetési támogatását közfeladatok formájában fogalmazta meg. 35 közfeladatot soroltak fel, amelyek közül a legfontosabbak a magyar tudományosság képviselése; a tudományos kutatómunka; minőségbiztosító, hitelesítő referencia rendszer működtetése; a nemzeti értékek fenntartása és védelme; országos alapkutatói pályázati rendszer működtetése; valamint költségvetési fejezetgazdaságból fakadó feladatok.

A DAB elsősorban Debrecen és az Észak-alföldi Régió három megyéje (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok) tudományos életének szervezésében, összefogásában játszik kiemelkedő szerepet. Az érintett régió tudományos közösségei bármikor igénybe vehetik a székházat tudományos ülések, szimpóziumok, konferenciák, poszterbemutatók, vagy akár nemzetközi konferenciák lebonyolítására is. Ezáltal válik a DAB a hazai és nemzetközi kapcsolatok, együttműködések színterévé, résztvevőjévé.

A DAB tevékenysége szorosan összefügg a felsőoktatással is. A vidéki akadémiai bizottságok egyetemi városokban jöttek létre. Az egyetemek szerepe meghatározó az Akadémia életében, így a DAB életében is. Jelenleg a DAB tagjainak kb. 70%-a a felsőoktatásban dolgozik. Egyre jellemzőbb tendencia, hogy az egyetemi oktatók túlterheltek – 28 hallgató jut egy oktatóra – ezért nehezebben

* A DAB 2008. február 27-i közgyűlésére készített beszámoló rövidített és szerkesztett változata.

tudnak elvállalni újabb közfeladatot. A DAB vezetőségének olyan közreműködőket kell találnia, akik képesek időt és energiát áldozni a legfontosabb feladatok vállalására és megoldására.

A DAB fontosnak tartja Debrecennek, a három megye önkormányzatainak és a nagyobb városok kiemelkedő teljesítményt nyújtó intézményeinek vezetőivel, elit szakembereivel való kapcsolatfelvételt. Debrecen vezetése kölcsönös, harmonikus kapcsolatot tart fenn a Debreceni Egyetemmel és a Debreceni Akadémiai Bizottsággal. A Debreceni Önkormányzat együttműködési szerződés formájában 2007-ben is támogatta a DAB-ot. Rácz Róbert megyei elnök találkozott Lipták András DAB elnökkel és Csizmazia Zoltán alelnökkel. Jász-Nagykunszolnok Megye Önkormányzata Tudományos Díjjal tüntette ki a Megye Tudományos Testületének elnökét, Őrsi Juliannát, többek között a Jász-Nagykun folyóirat újraindításáért. A díjazottnak ezúton gratulálunk. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Tudományos Testülete évtizedeken keresztül komoly támogatást kapott Nyíregyháza Városi Önkormányzatától. A Megye Tudományos Testületének igazi hajtóereje Kecskés Mihály professzor. Sajnos 2007-ben a Testület anyagi nehézségekkel került szembe és támogatásért fordult az MTA-hoz. Szeptember 28–29-én Nyíregyházán, a Magyar Professzorok Világtanácsának XVI. évi Közgyűlésével egybekötött tudományos ülésen az MTA elnökhelyettesi szinten, a DAB elnökével és több professzorral képviseltette magát. A Nyíregyházi Főiskola oktatói rendszeres vendégei illetve előadói a DAB székház rendezvényeinek.

2007-ben a DAB-ban lebonyolított rendezvények száma meghaladta a két-százat. Ezek fele DAB-os, másik fele fi-

zetős rendezvény volt. A DAB székházban 354 szállóvendéget fogadtunk, akik egyedül vagy párban összesen 600 vendégéjszakát töltöttek itt. Ez 27,4%-os éves kihasználtságot jelent. Neves vendéglőadóink közül – a teljesség igénye nélkül – hadd említsük meg Roska Tamás akadémikus, Veres János pénzügyminiszter, Morvai Krisztina, a Civil Jogász Bizottság társelnöke, Michael Ehrke, a Friedrich-Ebert Stiftungtól, Heller Ágnes filozófus, Schöpflin György professzor, Európai Parlamenti képviselő, Tarlós István, Mécs Imre politikusok, Csoóri Sándor író, Kulcsár Szabó Ernő, az ELTE professzora, Hegyi Gyula Európa Parlamenti képviselő, Vasváry Artúrné a Magyar Rákellenes Liga elnöke, Bokros Lajos volt pénzügyminiszter nevét. Doktori védelem sajnálatos módon csupán egyetlen volt a székházban. Ezúton is felhívánk a figyelmet erre a lehetőségre.

A 2007. évi Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat részeként kívántunk megemlékezni a 125 évvel ezelőtt született Kodály Zoltánról. A felkért neves művészek, közéleti személyiségek számára a 2007. október 10-i dátum vált megfelelővé „A zene és az innováció ünnepe” című rendezvény lebonyolítására.¹ A sajátosan ötvözött cím megszületésének az a magyarázata, hogy a Magyar Tudomány ünnepi nyitórendezvényen hagyományra vált az MTA Debreceni Területi Bizottsága Innovációs Díjának átadása. Mivel a nyitórendezvény megszervezésére az októberi dátum nem volt megfelelő, a három megyében elnyerhető Innovációs Díjakat e nagyszabású rendezvény keretei között adtuk át, ezáltal is ápolva a Kamarákkal kiépített jó kapcsot.

¹ A rendezvényen elhangzott előadásokat ld. e számunk Kodály-blokkjában.

latot. Az innovációs díjazottak: Hajdú-Bihar megyében a National Instruments Europe Kft. – virtuális laboratóriumi oktató eszközkészletéért; Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Jászkun Volán Zrt. – saját fejlesztésű midibuszáért; Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Bio-Genézis Környezetvédelmi Kft. – a biohulladékok energetikai célra történő hasznosítására irányuló technológiák tervezéséért. Ezúton is köszönjük az Akadémia anyagi segítségét, amely jelentősen hozzájárult a rendezvény sikeres lebonyolításához.

A Magyar Tudomány Ünnepe ma már nemzeti mozgalommá terebélyesedett. November 3–30. között a DAB székházban 28 rendezvényre került sor, ebből kettő határon túli magyar kutatókkal közös szervezésben. Túlnyomórésztük egésznapos volt, de akadt többnapos rendezvény is. Jász-Nagykun-Szolnok megye a TIT-tel közösen a Tudomány Ünnepe kapcsán 10 rendezvényt tartott.

A DAB központi ünnepségére november 6-án került sor, s négy előadás hangzott el: Marosi Ernő, az MTA alelnöke „Tudomány – Művészet” címmel tartott előadásából a valóság tudományos és művészeti összefüggéseiről tájékozódhattunk. Előadást tartott Szász Gábor, a Debreceni Egyetem ATC Agrometeorológiai Observatóriumának professzora „A jelenkori éghajlatváltozás okai, lehetséges tendenciák” címmel. Műszaki területről két előadást hallhattunk. Svélik Csaba, Európa díjas autókonstruktőr „A hidrogén mint hajtóanyag perspektívái a jövő közlekedésében” címmel, Sándor Attila a TIKÖVIZIG árvízvédelmi osztályvezetője a „A Vásárhelyi-terv bemutatása és továbbfejlesztése” címmel tartott előadást.

2007. június 26-án a DAB székház adott otthont az MTA Kihelyezett Elnök-

ségi Ülésének, amelyen a májusi közgyűlés határozatainak megvitatása, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának stratégiai terve (2008–2012), a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság munkája, valamint a doktori tiszteletdíjak ügyében kiküldött bizottság beszámolója mellett a Debreceni Akadémiai Bizottság tevékenységének tájékoztatója is elhangzott.

A DAB klubban a Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégiumával közös rendezésben 2007. március 8-án Beke Dezső professzor, a szilárd test fizika tanára tartott előadást „Nanofizika, nanotechnológia, a nanovilág meghódítása” címen. Az előadó érzékletesen vezette át a hallgatóságot a mikrovilág dimenzióiba és megmutatta azoknak a megszámlálhatatlan lehetőségeknek egy részét, amelyekkel manipulálni lehet az anyag nanométerekkel mérhető világában. Beke professzor nagy gondot fordított arra, hogy mindenki számára érthetően prezentálja mondanivalóját. Ezért is, meg a téma újszerűsége és időszerűsége okán is az előadás után a hallgatóság számos kérdéssel fordult az előadóhoz.

2007. március 14-én három összefüggő előadás hangzott el a genetikailag módosított (GM) növények kérdéskörével kapcsolatban: Pusztai Árpád akadémikus (Skót Tud. Akadémia) ismertette azokat az egészségkárosodásra utaló megfigyeléseket, amelyeket genetikailag módosított burgonyával etetett patkányokon észlelt. Az adatok persze még több tekintetben megerősítésre szorulnak. Bardócz Zsuzsa, az MTA doktora a génmódosított termékek szabadalmaztatási körülményeit bírálta. Darvas Béla az MTA Növényvédelmi Kutatóintézetének c. egyetemi tanára azzal foglalkozott, hogy mi lesz a sorsa GM növényeknek a talajban. Erről

még nagyon kevés ismerettel rendelkezünk, a várható hatásokról – és általában a GM növények mezőgazdaságáról – inkább a biotechnológusok próbálnak véleményt mondani, pedig ezt jobban tennek az érdekelt agrár-, ökológiai- és egészségtudományi szakemberek. Konklúzió: ma még veszélyesen hiányosan látják a GM növények termesztéséhez szükséges genetikai ismereteket.

2007. június 7-én, az Ünnepi Könyvhéthez kapcsolódva a Nap Kiadó néhány könyvének bemutatására került sor, mégpedig két vendég, Csoóri Sándor költő és Sebestyén Ilona (Nap Kiadó) jelenlétében. Görömbei András akadémikus mutatta be Csoóri Sándor „Tizenhét kő a parton” c. könyvét. Dávid Gyula könyvéről: „In memoriam – Reményik Sándor emlékezete” – „Lehet mert kell” Márkus Béla egyetemi docens tartott tartalmas ismertetőt. Ezt követően ismét Márkus tanár úr szólott: „In memoriam Móricz Zsigmond” – „Fáklya volt kezemben”. Az ismertetések után az est két vendége is beszélt, sőt a hallgatóság is kérdezett és kommentált is.

2007. december 8-án egy ritka gyűjtemény került kiállításra a DAB előcsarnokában. Nagy Pál fizika tanár, a volt DOTE II. sz. Kollégiumának hajdani nevelőtanára bocsátotta kiállításra magyar útlevel és útlevel gyűjteményének egy részét. A dokumentumok a 17. századtól napjainkig kerültek forgalomba. Az igen érdekes kiállítás végig vezette a nézőt a hazai útlevel és útlevel fejlődésének történetén. Bemutatta több jeles, közismert debreceni személy útlevelét, de fölfedeztünk egy olyat is, amit gróf Széchenyi Istvánnak állítottak ki. Egy, a gyűjtőnek írott levélen Habsburg Ottó aláírása is szerepel. Ezúton is köszönjük a DAB

klub vezetőjének Gomba Szabolcs professzor úrnak a munkáját.

Tavaly az MTA Területi Bizottságai két alkalommal üléseztek. Február 19-én Budapesten, május 18–19-én Pécsen. A tartalmas összejöveteleken szó esett a területi bizottságokra vonatkozó alapszabályról az MTA reformjáról ill. a bizottságok anyagi helyzetéről. A munka mellett a Pécsi Akadémiai Bizottság vendégeként a DAB vezetőségének alkalma nyílt megtekinteni egy drávai hajózás során a Duna–Dráva Nemzeti Park magterületét, ahol Európában egyedülálló módon fészkelnek a kárókatona. A vezetőség Villány borkultúrájába is bepillantást nyert. A DAB szeretné a már eddig is meglévő jó kapcsolatot a tavaly megalakult hatodik akadémiai bizottsággal, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal még szorosabbra fűzni.

Október 5-én A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma (Sárospatak), az Erdélyi Múzeum Egyesület (Kolozsvár), az MTA Miskolci Területi Bizottsága, és az MTA Debreceni Területi Bizottsága közös szervezésben „Szent Erzsébet és hagyománya” címmel tartottak tudományos konferenciát Sárospatakon. A konferencia előadásait a Debreceni Szemle 2008/2. száma jelentette meg.

Terveink közül az egyik legfontosabb, hogy szeretnénk, ha a Magyar Tudomány Ünnepi nyitórendezvény 2009-ben Debrecenben lenne. A vezetőség feladata a Magyar Tudományos Akadémia illetékeinek erre való felkérése. Intézeti bemutkozásokat szervezünk, az új akadémikusokat a DAB székházban rendezendő előadások tartására kérjük fel, nagyobb szerepet kívánunk vállalni a pályázatok propagálása terén, segítjük a határon túli kutatókat, közös rendezvényeket szervezünk.

A DAB díjai közül a vezetőség a Pro Scientia díjat Abádi Nagy Zoltánnak, a Debreceni Egyetem Észak-amerikai Tanszéke professzorának, a DAB Plakettet Pokorádi Lászlónak, a DE Műszaki Menedzsment és Vállalkozási Tanszék egyetemi tanárának, valamint Szekanecz Zoltánnak, a DEOEC III. Belklinika Reumatológia Tanszéke tanszékvezető docensének ítélte.

A DAB szerényebb összegekkel támogatja a régió ismertebb szerzőit, kutatóit, a nem hivatásos és a pályakezdő kutatókat is. 2007-ben a benyújtott 50 pályázatból 25-öt tudott díjazni, a tavalyihoz képest magasabb összdíjazással, 1 340 000 forint összeggel. A folyóirat és könyv pályázaton 12-en, a pályakezdő kutatók közül hatan, a kutatással hivatászerűen nem foglalkozók közül négyen kaptak támogatást. A díjazottak között négy Jász-Nagykun-Szolnok megyei és egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei pályázót találhatunk.

Főtitkári beszámoló

A részletes szakbizottsági beszámolók időre elkészültek és azok szóbeli összefoglalását a szakbizottsági elnökök a DAB 2008. február 13-án tartott tanácsülésén ismertették. A DAB tanácsa a szakbizottságok tevékenységéről szóló beszámolókat elfogadta. Most a jelentések koncentrált összefoglalását terjesztem a Közgyűlés elé.

A *Nyelv- és irodalomtudományi Szakbizottság* rendezvényein az alap kutatás, az elmélet és a gyakorlati alkalmazás szerves egységet alkotott. Ennek érdekében nyelvészeti és irodalmi előadás-sorozatokat, könyvbemutatókat tartottak, műhelybeszélgetést szerveztek a műfordítás kérdéseiről és egy romanisztikai konferenciát is rendeztek. A *Fiatal Tudósok*

Fórumát hetedszer rendezte meg az Irodalomtudományi Munkabizottság. Az elmúlt évben a szakbizottság kiemelkedő rendezvénye volt az Országgh László születésének centenáriumán tartott emléknap. Az emlékező előadások mellett négy könyvet is bemutatottak, köztük Országgh professzor válogatott írásainak gyűjteményes kötetét is, Fésüs László rektor pedig felavatta az Országgh László sétányt.

A *Társadalom- és történettudományi Szakbizottság* igyekezett jelentős szerepet betölteni a tudományos ismeretterjesztésben, valamint a hallgatók és a régió döntéshozóinak és érdeklődő közönségének tájékoztatásában. A regionális szerepkör vállalását jelezte az Erdélyi és Keletmagyarországi szőlőtermeléssel foglalkozó szilágysomlyói, és a Nagyvárad–Debrecen, Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió határon átnyúló együttműködéseivel foglalkozó két konferencia. A Politikatudományi Munkabizottság neves előadók bevonásával, országos kitekintésben segített a politikai problémákkal kapcsolatos véleményformálásban. A Történettudományi Munkabizottság társszervezőként részt vett a Szent Erzsébet év konferenciáin Sárospatakon, Csíksomlyón és Budapesten. Könyvbemutatókat is szerveztek, többek között Romsics Ignác, Pritz Pál és Földes György részvételével.

A *Jogi- és közgazdaságtudományi Szakbizottság* 2007. évi célkitűzései közé tartozott a sikeres közgazdaságtudományi előadássorozatok és konferenciák továbbvitele és egyéb szakmai rendezvények szervezése szoros együttműködésben a DE Közgazdaságtudományi Karával és a Magyar Közgazdasági Társaság megyei szervezetével. Nagy érdeklődés kísérte a „*Fecseg a felszín, hallgat a mély*” című gazdaságpolitikai konferenciát, az írországi Limerick megye bemutatását és a

„Régió – Versenyképesség – Tudás” című tudományos konferenciát. A beszámoló időszakában megrendezésre került egy színvonalas jogtudományi konferencia is.

A *Neveléstudományi, Művelődéstudományi és Pszichológiai Szakbizottság* rendezvényei közül kiemelkedő volt az V. Kiss Árpád Emlékkonferencia, amelyen több szekcióban, népes előadógárda elemezte az interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai témát. A Felsőoktatás-Kutató és Fejlesztő Központ nyilvános alakuló ülésének keretében került sor az „*Oktatás és egyház Közép- és Kelet-Európában, a posztoszocialista országok egyházainak szerepe az oktatásban a politikai átalakulás után*” című konferenciára. A szakbizottsághoz is kötődő OTKA-kutatócsoport a budapesti könyvünnepeken és Debrecenben is bemutatta „*A 'Debreceni Iskola' Neveléstudomány-történeti vázlat*” című kötetét, amely a Gondolat Kiadónál jelent meg. Mindkét helyszínen Pléh Csaba, az MTA főtitkárhelyettese méltatta a tanulmánykötetet.

A *Bölcséleti, Művészet- és Ókortudományi Szakbizottság* az európai civilizáció antik örökségének vizsgálatát állította előtérbe, különös tekintettel az iskolára és a nevelésre, illetve a jelenlegi Európa erkölcsi értékeire. „*Az Európa értékei – az értékek Európája*” című konferencia átfogó, interkulturális igénnyel, több külföldi előadóval, komoly érdeklődés mellett zajlott. Újszerű volt, hogy három különböző iskola mutatta be vizsgálati eredményeit: az ELTE Eötvös Collegiuma, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Debreceni Egyetem. A szakbizottság aktívan közreműködött a 2007 októberében tartott „*A zsarnokság szépsége – a totalitarizmus esztétikája*” című konferencia szervezésében. A fő referátumokat Heller

ferátumokat Heller Ágnes, Vajda Mihály, Radnóti Sándor, György Péter és Pernecky Géza tartották. Az Epigraphikai Munkabizottság egyrészt megemlékezett Sarkady János születésének 80. évfordulójáról, másrészt új tudományos eredményeket mutattak be az epigraphica és az ókortörténet területéről.

A *Matematika-fizika Szakbizottság* eredményesen tevékenykedett a nemzetközi tudományos kapcsolatok ápolása és a tudományos közvélemény formálása terén. Elősegítették a kutatók, egyetemi oktatók és az iskolai tanárok egymásra találását. Intenzív kapcsolatban voltak a kelet-magyarországi és a szomszédos térségek szakembereivel. Az Informatikai Munkabizottság kétszer szervezte meg a Gyíres Béla informatikai napot, illetve ők rendezték az alkalmazott informatika 7. nemzetközi konferenciáját. A Matematikai Munkabizottság a csoportelmélet témakörében tartott konferenciát. A Fizika Munkabizottság megrendezte a „*Fizikusnapok*”-at, a harmadik „*Részecskefizika diákműhely*”-t és első alkalommal a „*Kutatók éjszakája*” elnevezésű programot.

A *Mezőgazdasági Szakbizottság* 7 munkabizottságának rendezvényei 2105 főt vonzottak, ahol számos fórumon elemezték a mezőgazdaság nehézségeit, az egyik ilyen rendezvény előadója a pénzügyminiszter volt. Az Állattenyésztési Munkabizottságban az állattenyésztő telepek munkájának elemzése volt kiemelkedő. A Növénytermesztési Munkabizottság sorra vette a búza-, a kukorica- és a napraforgó-termesztés aktuális kérdéseit. Az Agrárökonómiai Munkabizottság megszervezte az AVA-3 Nemzetközi Konferenciát. A Kertészeti Munkabizottság szilva-, dió-, paprika-, dinnyetermesztési tanácskozásokat szervezett, értékelve a zöldség-gyümölcs ágazat helyzetét. Az

Erdészeti és Vadgazdálkodási Munkabizottság többek között az erdőspusztai viharok kérdéseit és az energetikai célú ültetvények létesítését vizsgálta meg. A Növénynemesítési Munkabizottság Karcagon, Nyíregyházán és Kisvárdán tartotta rendezvényeit fajtabemutatók keretében, kiemelve az ökológiai gazdálkodás követelményeit. A Környezetgazdálkodási, Területfejlesztési és Műszaki Munkabizottság tevékenységét a doktoranduszokkal való törődés jellemezte.

A szakbizottság ebben az évben egy 8. munkabizottság megalakítására tett javaslatot, amely a növényvédelemmel kíván majd foglalkozni. A szakbizottság a Magyar Tudomány Ünnepe keretében tizenegy tudóst köszöntött kerek születésnapjára. Az évfordulójuk alkalmából a DAB Székház nagytermét megtöltő tudósjelöltek körében.

Az I. Orvostudományi- és Biológiai Szakbizottság több kisebb alkalom mellett 19 nagyobb rendezvényt tartott, ahol 4041 fő vett részt. Több rendezvényükön határon túli magyarok, valamint holland, francia, egyesült államokbeli és marosvásárhelyi résztvevők is aktívan szerepeltek. Mind a 13 munkabizottság legalább egy alkalommal rendezett tudományos, ill. továbbképző előadásorozatot. Hét országos és egy nemzetközi konferenciát rendeztek. A Geriátriai Munkabizottság szintén együttműködött az idősek egészségügyi és szociális ellátását végző intézményekkel és civil szervezetekkel, valamint a hitéleti és karitatív szolgálatot nyújtó egyházakkal, és folytatták a szakmai közéletben való megjelenésüket. Az Endokrinológiai és Anyagcsere Munkabizottság a jóddhiány jelentőségének megismertetéséért és a „metabolikus szindróma” legújabb kutatási eredményeinek, kezelési irányelveinek széles körű terjesztéséért tett sokat.

Az Agrártudományi Centrum Zöldségtermesztési Tanszékével és más partnerekkel az egészséges táplálkozást szolgáló élelmiszer-alapanyagok és táplálék-kiegészítők kifejlesztésére tettek lépéseket. Szoros regionális együttműködést valósított meg a Neonatológiai Munkabizottság a Miskolci Akadémiai Bizottság testvérszervezetével együttműködve. A Sejt- és Molekuláris Élettani Munkabizottság – 9 partnerrel együtt vett és vesz részt az Európai Unió 5. keretprogramjában. A Gyógyszerészeti Munkabizottság a Debreceni Egyetem Gyógyszerésztudományi Karával és a Magángyógyszerészek Országos Szövetségével karöltve – hazánkban elsőként – Gyógyszeres Terápia Menedzsment konferenciasorozatot indított el. A Kardiológiai Munkacsoport rendezvényein hangsúlyt helyeztek a kardiológiai prevenció kérdéseire, valamint a legújabbban forgalomba került kardiológiai gyógyszerek és a már évtizedek óta alkalmazott szerek összevetésére és a gyakorlati tapasztalatok kiértékelésére. A Nephrologiai és Hypertonia Munkabizottság a XII. Nephrologiai Napokat tartotta meg, amelyen az ország minden részéből és határon túlról is érkeztek résztvevők.

A II. Orvostudományi- és Biológiai Szakbizottság 11 tudományos rendezvényt bonyolított le a 2007. évben. Tárgyalásra kerültek az immunológia, az onkológia aktuális problémái mellett a korszerű, jövőbe mutató fogászati eljárások, valamint ezek sportbiológiai vonatkozásai. A szakbizottságnak sikerült az interdiszciplinaritást erősítenie. Ebben élen járt az Onkológiai és Immunológiai Munkabizottság, amely kiemelten foglalkozott interdiszciplináris és interregionális problémák napirendre tűzésével, hazai és külföldi kutatók részvételével. A rendezvé-

nyek jelentős hányadát közösen rendezték a Magyar Allergológiai és Klinikai Immunológiai Társasággal, a Magyar Gyermekegyorvosok Társasága Gyermekonkológiai Szekciójával és a Magyar Rákellenes Liga Északalföldi Regionális Központjával. A Stomatológiai Munkabizottság rendezvényein nemcsak minősített kutatók, hanem a régió fogorvosai is nagy számban részt vettek. Az Onkológiai Munkabizottság május 18-i rendezvényét a Magyar Gyermekegyorvosok Társasága Gyermekonkológiai Szekciójával és a Román Gyermekegyorvosok Társaságával közösen rendezte, amelyen a társaságok minősített és nem minősített orvosdoktorai vettek részt. A szakbizottság célja volt az is, hogy a legkorszerűbb tudományos eredményeket a lakosság és a civil szféra felé minőségi szinten továbbítsák, és a média segítségével terjesszék a korszerű orvosbiológiai szakismereteket. A média nyilvánossága előtt tájékoztatták a régió lakosságát a méhnyakrák megelőzhetőségéről, illetve a magyar és a román gyermekonkológusok példaértékű együttműködésének tizedik évfordulójáról. A Sportbiológiai és Mozgásszervi Munkabizottság 2007. január 24-én elvesztette társelnökét, dr. Szilágyi Tibor nyugdíjas egyetemi tanárt, aki 1975-ben megalakította a munkacsoportot és attól kezdve vezetője, irányítója, elnöke, az utóbbi két évben társelnöke volt. Halálával kiváló szakembert veszítettünk. A munkabizottság áprilisban választást tartott, amelyen dr. Szepesi Kálmán elnöknek a tagság megköszönte munkáját. A munkacsoport új elnöke dr. Varga Lehel megyei vezető sportfőorvos lett. Titkárnak újra választották dr. Fésüs László testnevelő tanárt.

A *Műszaki Szakbizottság* megrendezte a „*Műszaki Tudomány az Észak-Alföldi Régióban*” című konferenciát. Tovább

folytatódott a szakbizottság elektronikus kiadványának, a „*Műszaki füzetek*”-nek a megjelentetése. A szakbizottság a különböző nemzetközi fórumokon bemutatott eredményeit összesen 27 idegen, és 64 magyar nyelvű közlemény, előadás, publikáció reprezentálja. A régió műszaki-tudományos életének legjelentősebb eseménye volt 2007-ben, hogy a Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolai Kara nevet változtatott, és Műszaki Kar néven működik tovább. Ezzel a műszaki felsőoktatás területén megjelent az első egyetemi szintű oktatási szervezet a régióban. A Magyar Akkreditációs Bizottság eddig a Létesítmény mérnök MA szak indítását támogatta, illetve akkreditálás alatt áll a Gépészeti modellezés MA szak és a Gépészeti Tudományok Doktori Iskola is.

A *Kémiai Szakbizottság* 6 munkabizottsága 10 rendezvényt szervezett. Tagjai több mint 50 hazai és nemzetközi előadást tartottak és posztert mutattak be. Ez a tudománydiplomáciai tevékenység igen jelentős. A Kémia Oktatása Munkabizottság tagjai aktívan közreműködtek annak a petíciónak a megfogalmazásában, amelyben a természettudományos tantárgyak óraszámának tervezett csökkentése ellen emelték fel szavukat.

Az Európai Régió elvárásainak megfelelően a Polimer Munkabizottság kapcsolatot tart az aradi és nagybányai, valamint szatmári egyetemekkel, a Mezőgazdasági Kémiai és Élelmiszerfeldolgozási Munkabizottság pedig kapcsolatot épített ki a kolozsvári és nyitrai egyetemekkel. A Spektrokémiai Konferenciára minden évben jönnek analitikai kémikusok a Vajdaságból (Újvidéki Egyetem), Romániából (Babes–Bolyai Egyetem), Szlovákiából (Kassai Műszaki Egyetem, Kassai Safarik Egyetem, Nyitrai Egyetem) és Ukrajnából (Ungvári Egyetem).

Az 51. Magyar Spektrokémiai Vándorgyűlés idén Nyíregyházán kerül megrendezésre, amely a Nyíregyházi Főiskola analitikai kapacitásaiban, lehetőségeiben történt nagyarányú fejlődést és az új gyakorlati kutatási irányok bemutatását célozza. Jelenleg is folynak az előkészületei a IV. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferenciának, amely Debrecenben kerül megrendezésre 2008. március 28-29-én, ahol a hazai kutatókon kívül nagyszámú előadó jelentkezett be a környező országokból.

A Környezettudományi Szakbizottság rendezvényei közül kiemelt jelentőségű volt a 34. Környezetvédelmi Világnap. A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvény-sorozat idején megrendezésre került a „*Biológiai és Ökológiai Intézet Napja*” című konferencia kilenc előadással. A Humánökológiai Munkabizottság tagjai és a TIT Jurányi Lajos Egyesületének Biológiai Szakosztálya sikeres kerekasztal beszélgetéseket szervezett Nyíregyházán.

A Környezetföldtani és Paleoökológiai Munkabizottság az Ásvány- és Földtani Tanszékkal együtt köszöntötte 70. születésnapján Gyarmati Pált, a DE magántanárát. A 19 előadást felvonultató rendezvény a földtudományok kutatóit nagy számban vonzotta.

Születésének 100. évfordulóján Peja Győző Kossuth díjas gimnáziumalapító igazgatóra, a kiváló geomorfológusra emlékeztek tisztelői a Tájé földrajzi Munkabi-

zottság társszervezésében megtartott emlékkonferencián. A Környezettudományi Szakbizottság munkaértekezletet rendezett az „Éghajlatváltozások szakterületi megítélésben” címmel, amely lehetővé tette, hogy a témát a maga összetettségében vitassák meg a különböző oktatók-kutatók, rendkívül őszinte hangnemben és igen differenciált megközelítésben. A szakbizottság több munkabizottsági tagja is részt vállalt, főszervezőként pedig dr. Mészáros Ilona, a Szárazföldi Ökológiai Munkabizottság elnöke végzett hatalmas munkát a 28. Országos Tudományos Diákköri Konferencia – Biológia Szekció üléseinek debreceni lebonyolításában. A résztvevők száma meghaladta a 400 főt. A Környezettudományi Szakbizottságban egy új munkabizottság megszervezése indult el, és várhatóan 2008-ban kezdi meg működését a Megújuló Energetikai Munkabizottság.

Tisztelt Közgyűlés!

Az elnökség nevében köszönöm a szakbizottsági elnökök és titkárok lelkiismeretes munkáját, amely 2007-ben is magas színvonalon tartotta szakbizottságaink tevékenységét. A DAB 12 szakbizottságának 73 munkabizottságában összesen 13 529 fő volt a résztvevők száma.

Kérem, hogy a szakbizottságok 2007. évben végzett munkájáról szóló összefoglalómat a Közgyűlés tagjai szíveskedjenek elfogadni.

Fekete Károly

Száz éve született Ország László

Emléknep a Debreceni Egyetemen, emléktábla-avatás Budapesten

2007. október 25-én volt a debreceni Bölcsészettudományi Kar nemzetközi tekintélyű nagy tudósa és legendás tanára, Ország László születésének 100. évfordulója. A centenárium méltó megünneplését Emlékbizottság készítette elő (Kontra Miklós, Szaffkó Péter, Vadon Lehel, Virágos Zsolt – Abádi Nagy Zoltán felvetésére és elnöklétével). A csaknem egy éves munka eredménye két rendezvény lett (azon belül számos programmal): a debreceni Emléknep (október 25) és a budapesti emléktábla-avatás (október 27).

Debrecenben a házigazda szerepét az Angol–Amerikai Intézet igazgatója, dr. Szaffkó Péter töltötte be, míg dr. Fésüs László, a Debreceni Egyetem Rektora fővédnökséggel tisztelte meg a centenáriumot. Úgy döntöttünk, hogy az Emléknep ne tudományos szimpózium legyen, hanem emlékezés és méltatás, mely kizárólag Ország László személye, működése, munkássága körül forogjon.

Az Aulát megtöltő közönség, ennek megfelelően, előadást hallhatott Ország debreceni egyetemi működéséről (Abádi Nagy Zoltán), budapesti működéséről (Kontra Miklós), majd az Ország-örökség ápolásáról (Virágos Zsolt). A délelőtti szekciót rövid, személyes visszaemlékezések sora zárta, amikor is egykori tanárszéki munkatársak (Békés Ágnes, Korponay Béla), Eötvös Collegium-i (Magay Tamás) és egyetemi tanítványok illetve valamilyen módon, pályájuk valamely szakaszában szakmai patronáltak (Frank Tibor, Sarbu Aladár) szólaltak meg. Csatlakoztak a visszaemlékezőkhöz Ország nagyságának tisztelői, akik komolyan tettek, és ma is folyamatosan tesznek Or-

szág emlékének ébrentartásáért: Donald E. Morse professzor, egyetemünk díszdoktora, aki az Ország-katedra gondolatát az egyetemen és a Fulbright Bizottságban felvetette, eredményesen szorgalmazta; Brückner Huba, a Fulbright Bizottság igazgatója, aki Ország amerikai tanulmányútjainak fennmaradt dokumentumait Amerikából másolatban (az IIE-től) megszerezte, ezeket az Emléknapon az Emlékbizottság elnökének ünnepélyesen átadta; és John Jablonski professzor, egykori amerikai kultúrattasé, aki számos módon és igen hathatósan támogatta a magyarországi amerikanisztikát, és dolgozik ma is Amerikában Ország László ottani megismertetésén (ő kifejezetten erre az alkalomra jött el Michiganból Debrecenbe). Kedves meglepetésként hatott a délelőtti szekciót záró pillanat, amikor a rendezvény egyik támogatója, a KLTE Baráti Köre, Kossuth Emlékérmét adott át az Ország Emlékbizottság elnökének.

Délután könyvbemutatókkal (és könyv vásárral) folytatódott az Emléknep. Kifejezetten a centenáriumra tervezett és készült vagy ekkorra elkészült könyvekről van szó. Előbbi kategóriába tartoznak: a Vadon Lehel által szerkesztett *In Memoriam Ország László*, megújult Ország-bibliográfiával, Orzágról szóló fejezetekkel, és az Emléknep délelőttjén elhangzott, a centenáriumra vállalt új munkák sokkal részletesebb, teljes anyagát magában foglalóan (az Eszterházy Károly Főiskola kiadásában); *Ország László válogatott írásai*, Virágos Zsolt főszerkesztésével, az Ország által művelt nagy területekről – amerikanisztika, anglisztika, szótártan, nyelvpedagógia, kultúrtörténet,

szótártörténet – a legjobb írások közül válogatva (Kossuth Egyetemi Kiadó, *Orbis Litterarum* sorozat); Pomázi Gyöngyi ötlete alapján és gondozásában Országgh első *Angol–magyar kéziszótárának* (1948) reprint kiadása, Vizi E. Szilveszter és Bucsi Szabó Zsolt bevezetőjével, Pomázi Gyöngyi előszavával, Peter Sherwood emlékező méltatásával, Magay Tamás Országgh-beszélgéseivel, valamint Országgh László kétnyelvű szótárainak bibliográfiájával (Akadémiai Kiadó). És mentora születésének 100. évfordulóján bocsátotta a szakma rendelkezésére Vadon Lehel a három kötetes, 3656 lapos monstre bibliográfiát (25 év megfeszített munkájának gyümölcse), melyet még Országgh László bízott rá: *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 2000-ig* (az Eszterházy Károly Főiskola kiadásában).

A könyvbemutatók után, a nap fénypontjaként – a programban előre nem jelezve, hogy igazi meglepetés legyen –, maga Országgh László szólalt meg az Aulában, az Országgh-család (Medgyesy Mihály) segítségével előkerült hangfelvételtől. Nem kevésbé különleges (és az egyetem történetében a maga nemében elsőnek számító) esemény zárta az Emléknapot: sétánynévadóra került sor: az egyetem Rektora felavatta az „Országgh László sétány”-t. Nemcsak azért volt szép ez a gesztus az egyetem részéről, mert ez az út (a Főépülettől a Botanikus Kertig), melyen Országgh professzor campuszunkon a legtöbbször végigsétált (nagyon szerette a Botanikus Kertet, sok időt töltött benne, és órákat tarott ott, ha az időjárás engedte), hanem mert a sétányt körülvevő nagy egységek/épületek – BTK, TTK, Élettudomány – a Debreceni Egyetemen művelt nagy tudományterületek mindegyikét reprezentálják, és egy ilyen

összekötő sétányhoz Országgh Lászlóé igazi integratív név, hiszen az ő szótáráiból merített tudás mindegyikünk eredményeiben benne van.

Országgh László Budapestről járt le Debrecenbe (nem vendégtanárként: ő egyetemi működése során végig az *itteni* Angol Tanszék tanszékvezető professzora volt, ahogy azt több szótára bevezetőjének végén gyakran fel is tüntette). Budapesten az V. kerületi Balaton utca 12-es számú házban élt és dolgozott. Október 27-én ennek a háznak a falán avattunk emléktáblát. (Az emléktábla gondolatát Kontra Miklós évekkal ezelőtt felvetette hozzám írt levelében. A megvalósításhoz – melyet ő gondozott – most, a centenárium kínált igazi apropót.) Ez a rendezvény is nagy közönséget vonzott. A tábla Czindler Antal szobrászművész domborműves munkája (ő készítette, többek közt a Kosztolányi-, Latinovits-, Wallenberg-emléktáblákat). Közösen állíttatta a Debreceni Egyetem, az MTA Nyelvtudományi Intézete és az Akadémiai Kiadó. Elekfi László, *A magyar nyelv értelmező szótára* főszerkesztőinek (Országgh László és Bárczi Géza) egykori szerkesztő munkatársa tartotta az egyik beszédet, a másikat Abádi Nagy Zoltán. (Előbbi a *Magyar Nyelv*, utóbbi a *Magyar Szemle* 2007. decemberi számában olvasható). Tandori Dezső „Mert enyém az Országgh” c. versét Csikos Sándor, Jászai-díjas színművész adta elő. Tandori egészségi állapota nem tette lehetővé, hogy a költő személyesen is megjelenjen.

A *Debreceni Szemle* olvasóinak (a fiatalabb nemzedékeknek mindenképp) tartozom azzal, hogy dióhéjban összefoglaljam: kit is ünnepeltünk – azaz: az Országgh-jelenséget. (Bővebben az *In memoriam*-kötetben lehet olvasni Országghról, a *Válogatott írásai* kötetben pedig tőle.)

Ország László, a magyarországi anglisztika–amerikanisztika utolsó reneszánsz embere (anglista, amerikanista, lexikográfus, nyelvész, irodalomtörténész, kulturáliskapcsolat-történész, tankönyvszerző, szigorú de igazságos és rendkívül szuggesztív mentor és tanár) – a debreceni egyetem Bölcsészettudományi Karának 1946–1950, majd 1957–1969 között volt főállású tanszékvezető professzora. Pályája igazi értelmének az egyetemi oktató-kutatómunkát tartotta. 1946-tól a világháborút és a tanszékvezető előd (Fest Sándor) tragikus halálát követő szétesettségéből kellett felépítenie az (egyébként 1938-ban alapított) Angol Tanszékét. Amikor végre megteremtette a minimális működési feltételeket, egy 1949-es miniszteri rendelet feloszlatta az angol, francia, német, olasz (valamivel korábban a klasszika-filológia) tanszékeket a vidéki egyetemeken. 1957-es visszatérésekor gyakorlatilag előlről kezdhette a tanszéképítést. Tudományos érdeklődésének nagy témaköreit így foglalta össze 1964-ben, a személyzeti dosszié számára írt önéletrajzában: „az angol széppróza története, az amerikai irodalom története, a Shakespeare-filológia s az angol–magyar szellemi érintkezések.” Már 1946-os debreceni megbízásakor habilitált egyetemi magántanár, rendkívül imponáló (gimnáziumi, Eötvös Collegium-i és Pázmány Péter Tudományegyetem-i) tanári múlt és tudományos/publikációs teljesítmény (nyelvkönyvek, monográfiák, cikkek, tanulmányok), valamint amerikai és londoni tanulmányút van a háta mögött. Miközben Debrecenben teljes lendülettel dolgozik tovább és tanszékét épít, számos kari funkciót is betölt (pl. tudományos bizottsági elnök), irdatlan feladatok súlya nehezedik rá Budapesten: az első ciklusban írja a két angol szótárt (az 1948-ban

megjelent angol-magyar egyedül, a magyar–angolt már munkatársakkal); a második ciklusban pedig akadémiai félállásban folytatja és befejezi azt az iszonyatosan leterhelő projektet, melynek 1950-57 között az MTA Nyelvtudományi Intézet osztályvezetőjeként az élére állt: *A magyar nyelv* (hét kötetű duzzadt!) *értelmező szótárát*. (Nem véletlen, hogy legfontosabb publikációjának ezt tekintette.) Mindezt – a tanszéképítést, a kutatómunkát és publikációs tevékenységet, valamint a szótárszerkesztést – a programatikusan angolszászellenes hivatalos kommunista ideológia állandó gáncsvetése, zaklatása, kis stílusú egreciroztatása közepette kellett végeznie. Az a morális tartás, mellyel ezt állta, átsugározta tanári tevékenységét, a tehetséget a diplomaszerezés után is nagy odaadással és szüntelenül gondozó, tudósnevelő mentori munkáját. A KLTE rektora (Bognár Rezső) Kossuth-díjra terjesztette fel – nem kaphatta meg. Halála előtt néhány évvel, hetvenedik születésnapján, Pálffy István tanszékvezető és rektorhelyettes felvetette, hogy fogadja az egyetem Ország Lászlót díszdoktorává. Még mindig szóba sem jöhetett, mert a hatalmat gyakorlók közül sokan – ahogy akkoriban több képviselőjük mondta erre felé: – még mindig „agódtak a zidológiaért” (sic!). Azzal a tudóssal tették ezt, akit a londoni nyelvészek aranyérme a világ tíz legnagyobb élő nyelvésze közé sorolt 1970-ben; aki a legnagyobb brit kormánykitüntetését kapta meg, melyet nem brit állampolgárnak odaítélhetnek („Commander of the Order of the British Empire” – „A brit birodalmi érdemrend parancsnoka”, 1979); és akit – a magyarországi amerikanisztika alapító atyját, az első hazai amerikai irodalomtörténet és más amerikanisztikai munkák szerzőjét – az amerikaiak azzal tiszteltek

meg, hogy a nevével fémjelzett amerikanisztikai vendégprofesszorságot alapítottak (a Fulbright Ország-katedra, az egyetlen amerikaiak által adományozott vendégprofesszorság, melyet nem amerikai személyről neveztek el). És voltak azért a hazai hatalomban olyanok, akik, az ideológiai gáncsoltság idején, időnként komoly segítséget jelenthettek, nyíltan vagy a háttérből, mert ők is szerették és tisztelték a nagy embert, aki valahol a tanárunk volt. Mondjuk, az Eötvös Collegiumban, mint a filozófus Szigeti Józsefnek, aki a nyugati nyelvtanszékek visszaállításának idején miniszterhelyettesi pozíciót töltött be (1957-től '59-ig), és négy évtizeddel később, Horváth János és Szekfű Gyula mellett Ország Lászlóra is visszaemlékezik, ezzel a mondattal indítva: „A legkedvesebb tanárom, az általam valaha is ismert legkiválóbb tanáregyenység, Ország László volt” (*História*, 1997/1: 30.).

A méltó centenáriumi emlékezésért az Ország László Emlékbizottság köszönettel tartozik: a Debreceni Egyetem Rektorának és vezetésének, a fővédnökségért és az anyagi-erkölcsi-szervezési támogatásért; az Angol–Amerikai Intézet igazgatójának és munkatársainak a megfeszített, önzetlen munkáért; az MTA Nyelvtudományi Intézetének (jelesül igazgatójának, Kenesei Istvánnak) a pesti emléktáblával kapcsolatos kitartó társ-szervezői és anyagi támogatásért; az Akadémiai Kiadó igazgatójának és Nyelvi Szerkesztőség-i igazgatójának (Pomázi Gyöngyinek) az Ország-szótár reprint kiadásáért, az emléktábla előállításával kapcsolatos komoly kötségrészesedésért; a KLTE Baráti Körének az emléknapi fogadásban vállalt partnerségért; az Or-

szág-család tagjainak, akik megjelenésükkel mindkét rendezvényt megtisztelték, mindkét esemény előkészítésében különféle módokon segítettek bennünket (és a táblaavatás előtt Ország László volt lakásában teával kedveskedtek a bizottságnak, a rendezvény szereplőinek); Ország hajdani tanítványainak és szakmai patronáltjainak, akik valamilyen részletre felhívták a figyelmemet (Kornya László, Kontra Miklós, Székely Imre, Vardon Lehel); a Balaton utcai emléktábla-avató ünnepélyen kiválóan megoldott hangosításért (Kontra Márknak); továbbá azon szakmán belülieknek és kívülieknek, akik Debrecenbe vagy Budapestre, esetleg mindkét eseményre eljöttek (vagy, ha ezt nem tehették, lélekben velünk voltak, mint Tandori Dezső és Kretzoi Sarolta), annak bizonyosságául, hogy Ország László nevének mekkora megszólító és közösségképző ereje van még ma is. (Akora megszólító ereje, hogy általam eddig nem ismert egykori Ország-tanítványok – a centenáriumnak már csak a híreről, utólag értesülvén – levélben keresnek meg, és újabb részleteket osztanak meg velem a rendkívüli tanár és ember életéről, működéséről, ahogy ezt legutóbb Bánrévy Gábor professzor tette.) Az Ország László Emlékbizottság elnökeként pedig, illemből a végén, de korántsem utolsósorban, köszönetet mondok az Emlékbizottság tagjainak, a zokszó nélkül vállalt rendkívüli és huzamos megterhelésért. Ország László alapos és minőségi munkára nevelte tanítványait. Ha megmutatkozott valami ebből abban, ahogyan nagy professzorunkra az Emléknapon és az emléktábla-avatáson emlékeztünk – az a mi jutalmunk.

Abádi Nagy Zoltán

Európa értékei – az értékek Európája

Konferencia 2007. november 20–24.

A Magyar Tudomány Ünnepe keretében több tudományos rendezvényre is sor került november hónapban. A november 20–24-ig tartó konferencia címe: Európa értékei – az értékek Európája, Les valeurs de l'Europe – l'Europe des valeurs. A nemzetközi konferencia egymás után több helyszínen zajlott: Budapesten az Eötvös József Collégiumban, Piliscsabán a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, majd Debrecenben a DAB Székházban hangzottak el az előadások. A szervezők között ott volt az ELTE Eötvös Collégiuma, a PPKE BTK Klasszika-filológia és Mediévisztika Intézete, az MTA DAB Bölcsélet-, Művészet és Ókortudományi Szakbizottsága, a DE Klasszika-filológiai Tanszéke, a Centre Européen de la Culture, a Magyarországi Jacques Maritain Egyesület, a Debrecener Deutsch-Ungarischer Kultureller Verein és a Magyar Neolatin Egyesület.

Az előadók között voltak neves hazai és Európa több egyeteméről érkező professzorok is: Thomas Köves-Zulauf, Charles Guittard, Monika Renner, Guy Turchany, Jerzy Axer, Maróth Miklós, Havas László, Szörényi László, Prokopp Mária, Németh György, Takács László, Erős Vilmos, hogy csak néhány nevet említsek. A klasszika-filológusokon és a történészekon kívül filozófusok, irodalom-nyelvészek vettek részt annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy vannak-e európai értékek és ezek honnan erednek, hogyan változtak az egyes történelmi korok folyamán, milyen tartalmakkal gazdagodtak egészen a modern időkig. Manapság, amikor egyre több szó esik a közös európai identitásról és az ér-

tékek változásáról a modern világban, fontos egy ilyen, több tudományágat is átfogó rendezvény a kérdéssel kapcsolatos nézőpontok feltárására. A konferencia meghívóján egy, a Kr. u. 3. századból származó márvány relief képe látható, amelyen Prometheus megteremti az embert. Az ember teremtése és léte azonban elválaszthatatlan azoktól az értékektől, amelyek ember voltát kiteljesítik és társadalmi létét meghatározzák. Elválaszthatatlan a kultúrától, amelyet néha manapság inkább fogyasztási cikknek tekintenek mintsem alkotásnak, és a régi erkölcstől, amely ma néha inkább ízlés kérdésévé válik.

Az előadásokat három szekcióba csoportosították tematikájuk alapján:

1. Az antikvitás erkölcsfilozófiai öröksége
2. Az Árpád-házi szentek morális hagyatéka
3. A 19–20. század erkölcsfilozófiai irányzatai és az Európa-eszme. A globalizáció korszakának morális gondjai.

A klasszikus antikvitás korszakában keletkezett cicerói művet, a *De oratore*t értelmezte a lengyel Jerzy Axer (a varsói egyetemről) olyan műként amely lényeges gondolatokat tartalmaz egy polgár szabadságra való neveléséről. Ciceró műve fontos erkölcsi üzenetet hordoz a 21. században is azoknak a társadalmaknak, amelyek azért küzdenek, hogy újra teret nyissanak a szólásszabadságnak. Havas László előadása „Cicero *De legibus*ától az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáig” címmel a természeti törvény és római jogrend cicerói értelmezését kutatva arra a következtetésre jutott, hogy az em-

beri jogok 20. századi felfogása nemcsak középkori, tomista és felvilágosodás korabeli gyökerekből táplálkozik, hanem antik forrásokból is, Szent Ágostoni művekből és a cicerói *De officiis*ből.

Bugar M. István a személy és szabadság fogalmak keletkezéstörténetét vizsgálta. Mindkettő a keresztény ókorban gyökeredzik, a személy fogalom kialakulásához jelentősen hozzájárultak a 3. századtól a 7. századig zajló szentháromságtani és krisztológiai viták. Kutatásai megmutatták, hogy a görög és latin keresztény gondolkodás hogyan járult hozzá az emberi értékek modern európai felfogásához, a modern egyenlőség és a társadalmi gondoskodás követelményeihez.

Senecáról, a stóikus filozófusról, aki az államéletben is tevékeny szerepet vállalt két előadás is elhangzott: Charles Guittard az igazság és igazságtalanság, Takács László a büntudat és a *clementia* fogalmát vizsgálta Senecánál. Ezek a társadalmi jellegű erények a hatalomhoz kötődő filozófus életművében különleges helyet foglalnak el. Seneca nem csak az erkölcs egyik tanítómestere, hanem politikai gondolkodó is, Roger Bacon a 13. században Senecára támaszkodik, hogy az irányító erényeit megtanítsa a pápának. Seneca dialógusaiban és politikai jellegű tragédiáiban többször felbukkan a probléma, hogy ki az igazságos ember, mi is az igazságosság alapja, mi az igazság forrása.

Thomas Köves-Zulauf a Marburgi Egyetem professor emeritusa az európai állatmese és mítosz antik gyökereivel foglalkozott, mivel ezek a történetek a helyes mérték betartását szemléltetik morális és vallási perspektívában. A gnómák ill. szállóigék retorikai szerepéről és ezek érvelésben betöltött funkciójáról adott elő Kocsisné Csízy Katalin a 4. századi Julianus Apostata császár írásaiban. A

klasszikus görögség filozófiájáról több előadás is szólt. Németh György Platón gyermeknevelési elképzeléseit vizsgálta, azzal a tanulsággal, hogy a mai gimnáziumi és egyetemi rendszer sok szempontból, mind pozitív, mind negatív értelemben, Platón modelljének örököse, aki a nevelést mindenki számára kötelezőnek és állami feladatnak tartja, céljának pedig a jó állampolgár nevelését. Simon Attila a *philia* és *phronészisz* fogalmát mutatta be Arisztotelész Etikájában. Az orvosi etika kérdéseiről a Hippokratészi Corpusban Szabó Mária beszélt.

A késő antikvitás fő tendenciája a korábbi pogány értékek integrálása az új, formálódó keresztény kultúrába. Vízkelety András egy késő antik megtérésmonda latin és népnyelvi variánsait mutatta be a 12–15. századból, Dürer egyik rézmetszetének ábrázolásával illusztrálva előadását. A háborúval és a katonai szolgálattal kapcsolatos keresztény elvek változását tárgyalta Óbis Hajnalka a szent ágostoni levelek alapján.

A házasság és a szüzesség a keresztény európai erkölcs két, sok tekintetben egymással szembeállítható értéke, amelyek alapvető tartalmukat az őskeresztény ígéhirdetésben, az újszövetségi és apokrif iratokban kapták meg. A 4. század egyik legjelentősebb keleti egyházatyájának, Nüsszai Szent Gergelynek e két fogalomra vonatkozó nézeteit mutatta be D. Tóth Judit.

A középkori és a magyarországi szentek témájához átvezetésként szolgált Pataki Elvira előadása, aki Szent Jeromos alakjának és műveinek középkori magyar recepciójáról beszélt. Hieronymus és Magyarország együttes említése a szent pannóniai születésével kapcsolatos, humanista történetíróinknál (Oláh, Brodaries) szereplő megjegyzés.

Több előadás hangzott el Szent Erzsébetéről, mivel születésének évfordulója alkalmat teremtett a vele kapcsolatos kutatások áttekintésére. Szent Imre herceg és Árpád-házi Szent Erzsébet alakját vizsgálta a középkori német történetírásban Bradács Gábor. Mindkét szent kultuszánál fogva erőteljesen kötődik a német nyelvterülethez, fontos lehet a latin és a kevésbé ismert német nyelvű kútfők bemutatása. Deák Viktória Hedvig azt vizsgálta, hogy hogyan jutott el a németalföldi beginák által képviselt új lelkiesség a nyugati kereszténység keleti határaitra, Szent Margit legrégebb legendájába. M. Nagy Ilona Szent Margit és Szent Erzsébet „barátsága” címmel arról beszélt, hogy Margit különösen nagynénjét, Tübingiai Szent Erzsébetet tekintette példaképének. Előadásában bemutatta a két szent kapcsolatának egy anyanyelvű recepcióját, stílustörténeti szempontból vizsgálva a korábban fordítási és javítási hibaként értelmezett szöveghelyeket.

Dér Terézia előadása Imre herceggel foglalkozott a magyarországi középkori latin nyelvű irodalomban, és körüljárta azt a kérdést, hogy milyen okok vezethettek oda, hogy Imrét apjához hasonlóan szentté avatták. Fügedi Krisztina Szent László erényeit három különböző irodalmi műfajban tekintette át, felfigyelve arra, hogy *iustitia* emlegetése, amely a királyok egyik fő erénye, egyes szövegekből hiányzik. Majorossy Imre Gábortól megtudhatták a konferencián résztvevők, hogy Szent Erzsébet nemcsak hogy szent asszony volt, és különleges figyelemmel fordult a szegényekhez, hanem a lovagság virágkorában a női lovagi erényeket is gyakorolta. A Szent Erzsébet legenda formáival és változásaival foglalkozott Monika Rener elkülönítve a szentéletrajzokból ismert toposzokat az egyéni, hiteles

cselekvésektől a korai marburgi forrásokat vizsgálva. Szőrényi László Szent Margit legendájának egy verses feldolgozásával foglalkozott: Szegeci Ferenc Lénárd a 17. században latin nyelvű versfüzért alkotott a szent királylány tiszteletére.

Árpád-házi szentjeink tisztelete a szentté avatásuktól kezdve jelen van egész Európában, ami jól jelzi hazánk nemzetközi megbecsülését, rangját abban az időszakban. Az ábrázolások művészi színvonala is igazolja hazai és európai jelentőségüket. Prokopp Mária művészettörténész ezekből az ábrázolásokból mutatott be néhányat: a Bambergi Lovas (1230 körül) kiemelkedő emléke István királyunk európai tiszteletének, amely mindmáig eleven. Assisiben a Szent Erzsébet kápolna is ilyen kultuszhely, Simone Martini freskóképei láthatók az alsó templomban, egy padovai kódex miniatúrája 1343-ból szintén magyar szentet ábrázol, mint Rómában a Santo Stefano rotundo freskója és domborműve a 17. századból, Szent Margit ábrázolások pedig az európai domonkos kolostorokban maradtak fenn.

Árpád-házi Szent Erzsébet öröksége a protestáns egyházakban is jelen van, tisztelete elsősorban Németországban, az ottani evangélikus egyházon belül jellemző. Talán Lutherre vezethető mindez vissza, akinek több munkájában, levelében megjelenik Szent Erzsébet, mint az evangélium igaz követője. Magyarországi protestáns historikusoknál szintén fel-fel bukkan a szent életű magyar királylány, beszél róla Nadányi János, 17. századi református történetíró is. Szabadi István Szent Erzsébet alakját hídnak nevezte katolikusok és protestánsok között.

Az Újvidékről érkezett Rókai Péter egy könyvészeti ritkaságot mutatott be a konferencián: egy 1902-es párizsi kiadá-

sú, piros aranyzegélyes bőrkötésű könyvet, amely a magyar származású Horn Emil Szent Erzsébet életrajzának egy kifogástalan állapotban lévő példánya, a szerző maga dedikálta és írta bele az ajánlást a magyarországi római katolikus egyház fejének.

Ha egy nyugati átlagembert megkérdezünk, hogy melyek a legsajátosabb európai értékek, szinte bizonyos, hogy első helyen fogja említeni a szabadságot vagy az emberi jogokat. A mai konszenzus szerint szabadságunk egyetlen korlátja más egyének szabadsága, s amíg ezt nem sértjük, magánügy, hogy mit teszünk. Turgonyi Zoltán Vannak-e európai értékek című előadásában rámutatott, hogy e liberális felfogás önmomból.

A 19–20. század erkölcsfilozófiájáról szóló szekcióban kapott helyet Erős Vilmos Államreazon és erkölcs című előadása, amely Szekfű Gyula katolicizmusát és a francia újkatolicizmus egyik leginkább ismert alakjával, Jacques Maritainnel való kapcsolatát vizsgálta, akinek a művei filológiailag is bizonyíthatóan hatást gyakoroltak Szekfűnek a keresztény humanizmusra építő nézeteire.

Bánfalvi Attila (A lelki trauma globalizációja című előadásában) összehasonlította a premodern pszichoterápiát, ahol a jó és rossz kategóriája voltak központi szerepűek a maival, ahol a normális és abnormális kategóriájában gondolkodnak, és a posztmodern kultúra sajátosságait az otthontalansággal jellemezte. A mai ember fő problémáját abban látja

hogy nincs erkölcsi keret, amely háttérrel adna a cselekvéseikhez (mint mikor a bábuk alól kihúzzák a sakktáblát), a koherencia és az előrejelezhetőség hiányzik a világból, a közösségi helyett az egyéni megoldások dominálnak.

Forisek Péter előadása Alföldi András, a nemzetközileg elismert ókortörténész emigrációjának körülményeit mutatta be levelekkel és egyéb források segítségével. Guy Turcsany professzor az Európa-eszme kialakulásáról szólt Denis de Rougemont művei, elsősorban „Kézzel gondolkodás” című könyve alapján.

A konferenciát egyéb kulturális eseményekkel is összekapcsolták a szervezők: a résztvevők megtekintették a Református Kollégiumot, majd a kollégium oratóriumában hangversenyre került sor. Ez követően meglátogatták a MODEM-ben az „Il vero Leonardo da Vinci” című kiállítást, amelyet Puskás István nagyszerrű és alapos olasz nyelvű szakmai vezetéssel mutatott be. A DAB Székházban a konferencia idején rendeztek Szenci Molnár Albert zsoltárait bemutató könyvkiállítást, amelyet Fekete Károly teológiai professzor, a DAB főtítkára nyitott meg. A tárlatot Ötvös László állította össze saját gyűjteményéből és vezetést is tartott hozzá.

A konferenciára érkező külföldi professzorok a konferencia után előadásokat tartottak a Debreceni Egyetem Nyelvészeti Doktori Iskolájában a doktorandus hallgatóknak.

Óbis Hajnalka

E szám szerzői:

<i>Abádi-Nagy Zoltán</i>	irodalomtörténész, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Berényi Dénes</i>	fizikus, akadémikus (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Bradács Gábor</i>	PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Duffek Mihály</i>	zongoraművész, főiskolai tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Eősze László</i>	zenetörténész (Budapest)
<i>Fekete Károly</i>	teológus, egyetemi docens (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Kornya László</i>	ny. nyelvtanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Kósa Lajos</i>	polgármester (Debrecen)
<i>Kustár Zoltán</i>	teológus, egyetemi docens (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Lampé László</i>	orvos, emeritus professzor (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Lipták András</i>	kémikus, akadémikus, emeritus professzor, a DAB elnöke (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Maródi László</i>	orvos, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Molnár Zsolt</i>	zeneművész, főiskolai docens (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Óbis Hajnalka</i>	klasszika-filológus, főiskolai adjunktus (Nyíregyházi Főiskola – Nyíregyháza)
<i>Polónyi István</i>	közgazdász, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Szarka László</i>	történész, igazgató (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Budapest)
<i>Szász Gábor</i>	agrármérnök, emeritus professzor (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Szőnyi Erzsébet</i>	zeneszerző, ny. egyetemi tanár (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem – Budapest)
<i>Vizi E. Szilveszter</i>	orvos, akadémikus, az MTA elnöke (Budapest)*

* a konferencia idején

DEBRECENI SZEMLE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XVI. No. 3.

NEW ISSUE

2008. JULY

CONTENTS

ARTICLES

- László Maródi*: The importance of molecular-genetic examinations
in congenital auto-immune diseases 293
- István Polónyi*: Tendencies in Hungarian university admittance 299
- Zoltán Kustár*: Is the text of the Bible immaculate? To the history
of studying the Hebrew Old-Testament 320

REMEMBERING ZOLTÁN KODÁLY

- Szilveszter Vizi E.*: Welcoming words 335
- Lajos Kósa*: Inaugural 338
- András Lipták*: Inaugural to the Kodály-conference 341
- Mihály Duffék*: The innovative role of Zoltán Kodály's Zoltán life-work
in the intellectual life of 20th century Hungary 343
- Zsolt Molnár*: Kodály and Debrecen 350
- László Eőszé*: Zoltán Kodály's life-work in the 21st century 361
- Erzsébet Szőnyi*: Zoltán Kodály's personality as a teacher and the domestic
and international spread of his teaching 368

OUR DEPARTMENTS

- Gábor Szász*: The University of Debrecen – the Agro-meteorological
observatory 374

THE HISTORY OF SCIENCE

- László Lampé*: Ceremony on the 150th anniversary of the foundation
of the periodical "Orvosi Hetilap" 390

- BOOK REVIEWS 397

- THE NEWS OF ACADEMIC LIFE 411